

TUHFETÜ'L-MEMLÛK

SİYÂSETNÂME

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 73

<i>Bilim ve Felsefe Serisi</i>	: 31
<i>Kitabın Adı</i>	: TUHFETÜ'L-MEMLÜK VE UMDETÜ'L-MÜLÜK Siyâsetnâme
<i>Müellifi</i>	: Anonim (15.-16. yy)
<i>Özgün Dili</i>	: Arapça
<i>Çeviri</i>	: Arş. Gör. Yakup Kara Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
<i>Editör</i>	: Yrd. Doç. Dr. Özgür Kavak İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
<i>Arşiv Kayıt</i>	: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, No. 3465
<i>Kitap Tasarım</i>	: AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti. Divanyolu Cad. Erçevik İşhanı, No: 203, Sultanahmet-İstanbul Tel.: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org
<i>Baskı</i>	: Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 31345
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2016
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Siyâsetnâme, *Tuhfetü'l-Memlûk*

1. Siyâsetnâme, 2. Tuhfetü'l-Memlûk, 3. Kansu Gavri, 4. Memlûkler

ISBN: 978-975-3851-6

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

TUHFETÜ'L-MEMLÜK

SİYÂSETNÂME

(İNCELEME - ÇEVİRİ - TIPKIBASIM)

ANONİM

(15-16. yy)

Çeviri

Yakup Kara

Editör

Özgür Kavak

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzölüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örececek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanların geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fıkırî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Tarihte her büyük medeniyet, sosyal, kültürel ve bilimsel alanda kendi dünya görüşüne uygun, özgün terkipler ortaya koyarak hayatını sürdürmüştür. Yaşamın her alanında kendini belli eden ve medeniyetleri birbirinden farklı kılan bu sosyo-kültürel ve bilimsel faaliyetler, medeniyetler arası etkileşimleri canlandırarak insanlık tarihinin renkliliğini artırmıştır. Bu etkileşimler sonucu ortaya çıkan -gerek sözlü, gerek yazılı- eserler insanlığın hafızasını temsil etmektedir.

İnsanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir şekilde sözlü ve yazılı kültüre damgasını vurmuş olan İslâm medeniyeti, adeta insanlığın hafızasını yazıya geçirme görevini üstlenmiştir. Okumayı, yazmayı ve öğrenip öğretmeyi her bireyin birincil gayesi olarak gören İslam medeniyeti, kültürel ve bilimsel etkileşime daima açık olmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak hem bilimsel alanda hem de sosyal ve kültürel alanda İslam medeniyeti pek çok özgün sentezler yakalamayı başarabilmiştir.

Bu sentezin doğal bir neticesi olarak ortaya çıkan pek çok devlet, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar İslam medeniyetinin birikimini tevarüs etmiş, yeni fethedilen bölgelere İslam dünya görüşünü yine özgün terkiplerle götürmüşlerdir. Sadece bilimsel alanda değil, hayata ve insana dokunan her alanda bu katkı gözlemlenmektedir. Mimariden sanata, edebiyattan bilime, felsefeden tıba, pek çok çeşitli sahada İslam medeniyetinin ürünleri ortaya konmuştur.

Bu mirasın yazılı kayıtları hükmünde olan yazma eserlerimizin bilinçli şekilde korunması, çağın gerektirdiği şekilde insanların hizmetine sunulması ve gelecek nesillere sağlıklı şekilde aktarılmasını temin etmek, şüphesiz hayati önem arz etmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı; bilim, sanat ve edebiyat alanındaki nadide eserleri ilmî usullere uygun olarak neşretmenin yanında, gerek katalog bilgilerinin güncellenmesi, gerek yazma eserlerin restore edilerek yeniden ilim dünyasına kazandırılması gibi kültürel açıdan oldukça mühim görevleri yerine getirmektedir. Bu kıymetli eserlerin gün yüzüne çıkartılması, ilim, hikmet ve irfanla yoğrulmuş olan kadim medeniyetimizi daha doğru şekilde anlamlandırmamızı ve gelecek nesillerin kendilerinden daha emin bir şekilde tarihlerine sahip çıkmalarını sağlayacaktır.

Kültür ve medeniyetimizin bu çok renkli ve özgün tarihini, yazma eserleri neşretmenin yanında, kataloglama ve restorasyon faaliyetleriyle de gün yüzüne çıkartarak ilim dünyasına sunmak, hem kültürel bilincimizi artıracak, hem de gelecek nesillerin dünya görüşlerini en sağlam şekilde inşa etmelerine katkı sağlayacaktır.

Binali Yıldırım

Bařbakan

ÖNSÖZ

Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, kültür ve medeniyet mirasımızın nadide eserlerini; çeviri, çeviri yazı ve tıpkıbasım şeklinde neşretmenin yanında, mevcut yazma eserleri ayrıntılı olarak kataloglamak ve hasarlı eserleri restorasyona tabi tutmak suretiyle ilim dünyasının istifadesine sunmaktadır. Ülke olarak kültürel kimlik ve bilincimizi daha doğru ve sağlam temeller üzerine inşa etmek yolunda bu eserlerin gün yüzüne çıkartılması şüphesiz yapılması gereken öncelikli işlerdendir.

Asya'dan Amerika'ya, Avrupa'dan, Afrika'ya hatta Avusturalya'ya kadar dünya kütüphanelerine yayılmış olan bu nadide ecdat eserlerini daha iyi anlayıp kavramak, bizleri ve gelecek nesilleri hikmetin aydınlığına biraz daha yaklaştıracaktır.

Nabi Avcı

Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
SUNUŞ	6
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	
KLASİK DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA SİYÂSETNÂME YAZMA GELENEĞİ	17
I. SİYÂSETNÂME YAZMA GELENEĞİ	17
II. TUHFETÜ'L-MEMLÛK'UN MUHTEVÂSİ	35
III. TUHFETÜ'L-MEMLÛK'UN İTHÂF EDİLDİĞİ MEMLÛK SULTÂNİ KANSU GAVRİ	40
IV. TERCÜMEDE TAKİP EDİLEN YÖNTEME DAİR	46
BİRİNCİ BÖLÜM	
SULTANLARIN ŞÂNININ YÜCELİĞİ, ONLARA DUYULAN İHTİYACIN BÜYÜKLÜĞÜ VE İNSANLARIN ONLARA İTAAT VE TAZÎMDE BULUNMALARININ, ULVİLİKLERİNİ TANIMALARININ GEREKLİLİĞİ	61
1. FASIL	
SULTANLARLA İLGİLİ KUR'AN'DA GEÇEN İFADELER	63
2. FASIL	
SULTANLARIN, İLİM, EDEBİYAT VE GÜZEL SANAT ÜRÜNLERİNİN ORTAYA ÇIKMASINDAKİ ETKİLERİ	64
3. FASIL	
SULTANLARIN FAZİLETİNE DAİR NEBÎ (S.A.S.)'DEN VE SELEF [-İ SÂLİHÎN]'DEN AKTARILAN SÖZLER	65

4. FASIL

SULTANLARI YÜCELTMENİN [ONLARA TAZİMDE BULUNMANIN] ÂDÂBI HAKKINDA	67
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

AVÂMIN VE HAVÂSSIN DİLİNDE OLAN, HÜKÜMDARLAR VE SULTANLAR HAKKINDAKİ ATASÖZLERİNE DAİR	71
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜKÜMDARLARIN SÖZLERİ HAKKINDA	75
--------------------------------	----

1. FASIL

SULTANLAR VE İLERİ GELEN ZÂTLARIN, HÜKÜMDARLARIN YÜKSEK MAKAMLARI, YÜCE GAYRETLERİ, ÜSTÜN AHLAKLARI ve ONURLU TABİATLARINA İŞÂRET EDEN SÖZLERİ	76
---	----

2. FASIL

HÜKÜMDARLARIN DEVLETİN ŞÂNI HAKKINDAKİ SÖZLERİ	78
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYÂSETE, HÜKÜMDARLARIN VE DİĞER BİLGİNLERİN [SİYÂSET HAKKINDAKİ] SÖZLERİ VE SİYÂSETİN GEREKLERİNİ YERİNE GETİRME HUSUSUNDA, HÜKEMÂNIN HÜKÜMDARLARA VERDİKLERİ NASİHATLARA DAİR	81
---	----

1. FASIL	
HÜKÜMDARLARIN SİYÂSET HAKKINDAKİ SÖZLERİ	81
2. FASIL	
HÜKÜMDARLARIN DİLİNDEN KENDİ SİYÂSETLERİ	83
3. FASIL	
HÜKEMÂNIN VE SÖZ ERBABI ZÂTLARIN, SİYÂSET VE SİYASÎLER HAKKINDAKİ EN GÜZEL SÖZLERİ	84
4. FASIL	
HÜKEMÂNIN HÜKÜMDARLARA YÖNELİK EN DEĞERLİ NASİHATLERİ	86
BEŞİNCİ BÖLÜM	
HÜKÜMDARLARIN HUYLARI, ÂDETLERİ, SİYÂSET VE DİĞER KONULARDA İYİ VE KÖTÜ GELENEKLERİ	87
1. FASIL	
HÜKÜMDARLARIN EN KIYMETLİ VASFI OLAN “ADÂLET”İN FAZİLETİ	87
2. FASIL	
AFFETME VE CEZALANDIRMA	89
3. FASIL	
CÖMERTLİĞİN MEDHİ VE MÜSRİFLİĞİN ZEMMİ	91
4. FASIL	
YÜCE HEDEF SAHİBİ OLMAK	94

5. FASIL	
SIR GİZLEME	96
6. FASIL	
İSTİHBÂRAT EDİNME VE CASUSLAR SALMA	97
7. FASIL	
HÜKÜMDARLARIN, HAKLARINDA TUTUMLARINI DEĞİŞTİRDİKLERİ ŞAHISLARA DAİR OLUMSUZ PLANLARINI BELLİ ETMEME HUSUSUNDA DİKKATLİ OLMALARI	100
8. FASIL	
İSTİŞARE VE İSTİŞARENİN FAYDALARI, GÜZEL NETİCELERİ	101
ALTINCI BÖLÜM	
HÜKÜMDARLARIN VEZİR SEÇİMİ	103
1. FASIL	
ASKER VE ORDU	105
2. FASIL	
HÜKÜMDARIN, GECE VE GÜNDÜZ İSTİRAHAT ETTİĞİ YERLERİ GİZLİ TUTMASI	106
DİZİN	109
TIPKIBASIM	111

“Adldir mûcibi salâh-ı cihân,
Cihân bir bağdır divârı devlet,
Devletin nâzımı şeri’attır,
Şeri’ata olamaz hiç hâris illâ melik,
Melik zapt eyleyemez illâ leşker,
Leşkeri cem’ edemez illâ mal,
Malı cem’ eyleyen ra’iyyettir,
Ra’iyyeti kul eder pâdişâh-ı âleme adl.”

Kınalızâde, *Ablâk-ı ‘Alâî*

GİRİŞ

KLASİK DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA SİYÂSETNÂME YAZMA GELENEĞİ

I. SİYÂSETNÂME YAZMA GELENEĞİ

“Küfr ile belki ammâ zulm ile pâydâr kalmaz memleket”

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*

“Devlet adamlarına siyâset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetimi-
minde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak ama-
cıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür” anlamında kullanılan
“siyâset-nâme” kelimesi, Arapça “siyâset” kelimesiyle Farsça “nâme” kelime-
sinden müteşekkil bir terkiptir. Siyâset kelimesi, hayvanı (özellikle atı) tımar
etmek, vali olmak, hâkim olmak, ceza, idam, icraat, diplomasi, insanları yö-
netme sanatı, devlet işlerini yürütme sanatı ve politika gibi anlamlara gelmek-
te; “nâme” kelimesi ise kitap, yazı ve mektup gibi anlamlara gelmektedir.¹

Daha sonraları hükümet işleri, politika, diplomasi anlamlarında kulla-
nılan siyâset kelimesi aynı zamanda din hükümlerine göre suçluyu cezalan-
dırmaktır ki buna “siyâset-i şer’iyye”, hükmün uygulanacağı yere de “siyâ-
set-gâh” denilir. Nitekim Topkapı Sarayı’ndaki “Siyâset Çeşmesi”, siyâsî
idamların yapıldığı yerdir.²

- 1 Mütercim Âsım Efendi, *el-Okÿânûsü’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsü’l-Muhît (Kâmû-
sü’l-Muhît Tercümesi)*, yay. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma
Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul: 2013, III, s. 2637-2638; Nizâmülmülk,
Siyâsetnâme, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Bas-
kı, s. 14-15; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304.
- 2 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, s. 14-15; Belen, Maksut, “Siyâsetnâmeler ve Bir
Siyâsetnâme Örneği: Âdâb-ı Saltanat”, *International Journal of Social Science*, 34,
II, 2015, s. 275-283.

Ehl-i sünnet inancındaki devlet ve topluluklarda, istişare müessesesinin ve geleneğinin yanı sıra yazılı görüş ve teklif hürriyetinin literatüre kavuşmuş biçimi demek olan siyâsetnâmelerin devlet başkanları için yazılanlarına “enîsü’l-mülûk, ahlâkü’l-mülûk, âdâbü’l-mülûk, tuhfetü’l-mülûk ve nasîhatü’l-mülûk” gibi adlar verilmiştir. Vezir, emîr veya diğer devlet adamlarına yönelik yazılanlarına ise “tuhfetü’l-vüzerâ, nasîhatü’l-vüzerâ ve mir’atü’l-vüzerâ” gibi adlar verilmiştir.³

Siyâsetnâmelerde ele alınan ana mevzular, devlet başkanında bulunması gereken temel özellikler, devlet yönetiminin ana ilkeleri, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, beytûlmâl idaresi, devlet görevlilerinin atama ve denetimleri, devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, devletin ayakta kalmasının ana şartları ve hükümdarın Allah’a ve halka karşı sorumlulukları gibi konulardır.⁴

Siyâsetnâmelerde konuların ele alınışında teorinin yanı sıra pratik hayata yönelik hususlara ağırlık verilmektedir. Âyetler, hadisler, hikmetli sözler, meşhur hükümdarların ve halifelerin söz ve davranışlarından örnekler zikredilerek yöneticilere tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu mevzulara genel âdâb, ahlâk ve tasavvufa dair eserlerle nasihatnamelerde de yer verildiği görülmektedir. Âdâb literatürü içinde ele alınan âdâbü’l-mülûk ve âdâbü’l-vüzerâ türü eserler de birer siyâsetnâme özelliği taşımaktadır.⁵

İslam siyâset ahlakında ve devlet idaresi hukukunda, yönetenlerin yetki ve sorumlulukları hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Fıkıh’ta bu mevzular ahkâm-ı sultâniye, siyâset-i şer’iyye, harâc ve emvâl literatüründe ve özellikle “es-Siyerü’l-kebîr” ve “es-Siyerü’s-sağîr” başlıkları altında incelenmiştir. Kelam ilminde ise her ne kadar ehl-i sünnet alimleri devlet başkanlığı olarak ifade edilebilecek bu mevzuyu bir inanç veya itikad meselesi olarak değerlendirmese de Şî’a gruplarıyla olan

3 Atmaca, Veli, “Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler IV”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), s. 45-58; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304.

4 Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304.

5 Adalıoğlu, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304.

tartışmalı meselelerden olduğu için “İmâmet” başlığı altında incelenmiştir.⁶

Hadis literatüründe bu mevzular “Âdâb”, “Edebü'l-kâdî”, “Kitâbu'l-Umerâ” ve “İmâret” gibi başlıklar altında incelenmiştir. Ayrıca Kurân-ı Kerîm’de siyâsetle ilgili ayetlerin varlığı, tefsir metinlerinde de siyâset düşüncesine kaynaklık edecek değerlendirmelerin bulunmasını sağlamıştır.

İslam dünyasında hicretin ilk asırlarından itibaren devlet yöneticilerine nasihat ve öğütleri muhtevi siyâsetnâmeler telif edilmiştir. Siyâsetnâmelerin başlıca kaynaklarını Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde vurgulanan ülü’lemre itaat, adalet, doğruluk, ehliyet, halka güzel muamele, zulüm ve haksızlıktan kaçınma vb. devlet yönetimine dair temel ilkeler, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin devri başta olmak üzere çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen uygulamalar, sözlü rivayetler, siyâsî ve idârî mektuplar oluşturmaktadır.⁷

Bununla birlikte devlet yönetimine dair eski Yunan, Hint, İran ve Çin kültürlerine dair kitaplar veya nasihatnâmeler de siyâsetnâmelerin kaynakları arasında önemli yer tutmaktadır. Bunların başında, Sanskritçe’den Pehlevîce’ye tercüme edilen *Pançatantra*’nın (beş düşündürücü nasihat) Abbâsîler döneminde İbnü'l-Mukaffa‘ tarafından *Kelile ve Dimne* adıyla yapılan Arapça tercümesi, İran kültüründe yaygın olan “*Andarznâme*” (*Pendnâme*) adlı nasihat kitapları ve eski Yunan filozoflarından Eflâtun ve Aristo’nun devlet felsefesine dair görüşleri gelmektedir.⁸

Siyâsetnâmeler, İslam medeniyetinin siyâset düşüncesini tarihi, edebi ve sosyo-kültürel açıdan bize ulaştıran en önemli eserlerdir. Oldukça kıymetli bilgileri havi olan siyâsetnâmelerin muhtevasını ortaya koyan ilmi çalışma malesef olması gerekenden çok az sayıdadır.

6 Atmaca, Veli, “Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler IV”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), s. 45-58.

7 Adaloğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304.

8 Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, t.y., s. 14; Severcan, Şefeattin, “Necmeddin Dâye’nin Siyasetnâmesinde Sultan-Din-Devlet”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, Konya, 2013, c. II, s. 429-442; Adaloğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304.

Dönemin hükümdarlarının ve diğer devlet ricâlinin müracaat kaynağı olma niteliğindeki siyâsetnâme klasikleri çeşitli dillere tercüme edilip, şerh ve ihtisar edilerek edebi zenginliğe de katkıda bulunmuşlardır.⁹

Hız. Ali'nin Mısır valisi Mâlik el-Eşter en-Nehaî'ye gönderdiği rivayet edilen, görevi sırasında uyması gereken kuralları tafsilatlı anlattığı hacimli mektup¹⁰ İslam tarihinde siyâsetnâmenin ilk örneklerinden sayılmaktadır. Emevîler döneminin sonlarına doğru Hişâm b. Abdülmelik zamanında eski Yunan ve İran kültürlerine dair bazı eserler Arapça'ya tercüme edilmiştir. Bu eserlerin mütercimlerinden olan Mevlâ Ebü'l-Alâ Sâlim, Horasan'da ortaya çıkan karışıklıklara çözüm bulmak maksadıyla, burada görev yapan valiler için *Kitâb fi's-siyâseti'l-âmmiyye* adıyla bir risale telif etmiştir. Abdülhamîd el-Kâtib'in son Emevi hükümdarı II. Mervan adına, oğlu Abdullah'a yazdığı, siyasî ve askerî öğütler içeren "*Ahdü Mervan ilâ ibnihi 'Ubeydillâh (Risâletü Abdilhamîd el-Kâtib fi nasihati veliyyi'l-ahd)*" adlı risale de Arap edebiyatında ilk siyâsetnâmeler arasında yer almaktadır.¹¹

İbnü'l-Mukaffa'nın Abbâsî Halifesi Mansur için yazdığı *Risâletü's-sahâbe (Risâletü's-siyâse, Risâletü'l-Hâşimiyye)*'si siyasî, idarî, askerî, adlî, mâlî ve içtimaî aksaklıkların çözümüne dair tavsiyeleri, sarayın iç sorunlarını, halifenin vezir, vali ve emîrlerin seçiminde dikkat etmesi gereken hususları, halkın saraydan beklentilerini açık bir dille ifade eden ıslahat programı niteliğinde önemli bir mektuptur.¹² İbnü'l-Mukaffa' ayrıca *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* gibi eserlerinde de hükümdar, vezir ve valilerin idarî ve

9 Atmaca, Veli, "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler IV", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), s. 45-58.

10 Hız. Ali, *Nebcül-belâğa*, haz. Abdülbâki Gölpinarlı, İstanbul, Der Yayınları, 1990, s. 365-386.

11 Gündüzöz, Güldane-Soner, "Arap Edebiyatında İlk Siyâsetnâme Ahdü Mervan Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2007, c. 11, say. 31, s. 217-232; Adaloğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 304.

12 Eser Türkçe'ye çevrilmiş ve "*İslam Siyâset Üslubu*" kitabı içerisinde yayımlanmıştır. Bkz., İbnü'l-Mukaffa (142/759), *İslam Siyaset Üslubu*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.

siyasî davranışlarından, yönetimde uyulması gereken kurallardan bahsederek ahlâkî öğütlere, vecize ve hikmetli sözlerle yer vermiştir.¹³ İbnü'l-Mukaffa', neredeyse hepsi siyâsetnâme yazarları tarafından kaynak gösterilen çok sayıda tercüme ve telif eserleriyle siyâsetnâme geleneğinin ilk öncülerinden sayılmaktadır.¹⁴

Horasan Valisi Tâhir b. Hüseyin'in Halife Me'mûn (v. 218/833) tarafından 206/821 yılında Rakka ve Mısır valiliğine tayin edilen oğlu Abdullah b. Tâhir'e (v. 230/844) yazdığı mektup bir yöneticinin dikkate alması gereken prensipleri bütünüyle ihtiva etmesi açısından önemlidir.¹⁵

Siyâsetnâme türünün karakteristik özelliklerini taşıyan ilk örneklerden biri de Câhız'ın (v. 255/869) *et-Tâc fî ahlâkî'l-mülûk* adlı eseridir. Halife Mütevekkil Alellah'ın veziri Feth b. Hakan'a ithaf edilen eser saray adabı, hükümdarın ve yakınlarının davranışları, elçilerin gönderilmesi ve kabulü gibi konuları muhtevirdir.¹⁶

Siyâset ve devlet idaresi konusunu felsefî açıdan ve idealist bir bakışla ele alan Fârâbî (v. 339/950), *el-Medînetü'l-fâzıla* adlı eserini Platon'un *Devlet*'inde anlattığı ütöpik devlet düzenine benzer bir anlayışla yazmıştır.

13 Bu iki eser de yine Türkçe'ye tercüme edilmiş, “*İslam Siyaset Üslubu*” kitabı içerisinde yayımlanmıştır. Bkz., İbnu'l-Mukaffa (142/759), *İslam Siyaset Üslubu*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.

14 İbnu'l-Mukaffa, *İslam Siyaset Üslubu*, terc. Vecdi Akyüz, İstanbul, Dergâh yayınları, 2004, s. 17, 53, 103; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304.

15 Bu eserin şerhi de “Abbâsî Veziri Tâhir'den Oğlu Abdullah'a Siyâsî Nasihatnâme” adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiş ve bir girişle beraber yayımlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Kavak, Özgür, *Abbâsî Veziri Tâhir'den Oğlu Abdullah'a Siyâsî Nasihatnâme*, İstanbul, Klasik, 2012, s. 7-8; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304.

16 Gündüzöz, Güldane-Soner, “Arap Edebiyatında İlk Siyâsetnâme Ahdü Mervan Üzerine”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2007, c. 11, say. 31, s. 217-232; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304. Bu eser de Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Osman el-Câhız, *Saray Âdabı: Kitabü't-tâc fî ahlâkî'l-müluk*, Çev. Ali Benli, İstanbul: Klasik, 2015.

Yine Fârâbî'nin *es-Siyâsetü'l-Medeniyye'si el-Medinetü'l-fâzıla* kadar sistematik olmamakla birlikte onu tamamlar niteliktedir.¹⁷

Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin (v. 429/1038) II. Me'mûn'a ithafen yazdığı *Âdâbu'l-mülûk* adlı eserde devlet başkanının önemi ve ona itaatın gerekliliği, devlet yönetiminde uyulması veya kaçınılması gereken hususlar, vezir ve vali gibi devlet adamlarının tayininde kıstaslar, ordunun sevk ve idaresi gibi mevzular örneklerle ele alınmaktadır.¹⁸

Siyâsetnâme literatürü içerisinde zikredilmesi uygun olmamakla birlikte Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-sultâniyye'sinde* de siyâset ve devlet idaresi konusu ele alınmıştır. Yine onun *Teshîlü'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer fi ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk* adlı eseri din-devlet ilişkileri, bayındırlık, asayiş, askerî ve malî yapılanma gibi görevleri, âdil yönetimin temelleri, devlet başkanlarının yardımcıları ve görevleri ile halkla ilişkiler konularını içermektedir. *Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk (Edebü'l-vezîr)* adlı eseri ise vezirliğin ana kurallarından bahsetmektedir.¹⁹ Yine Mâverdî'ye nisbet edilen *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fi'l-âdâbi's-siyâsiyye* ve *Nasîhatü'l-mülûk* adlı kitaplar sultanlara siyâset sanatını ve ahlakını öğreten eserlerdir.²⁰

17 Severcan, Şefeatin, "Necmeddin Dâye'nin Siyasetnâmesinde Sultan-Din-Devlet", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, Konya, 2013, c. II, s. 429-442; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 304.

18 Bu eser de Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Sealibi, *Âdabü'l-mulûk (Hükümdarlık Sanatı)*, çev. Sait Aykut, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997. Ayrıca bkz. Mâverdî, Ebü'l-Hasen, *Bilge Yöneticinin El Kitabı (Edebü'l-vezîr)*, Terc. ve İnceleme: İbrahim Barca, İstanbul, Klasik, 2014, s. 17-18; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 304.

19 Bu eser Türkçe'ye "Bilge Yöneticinin El Kitabı" adıyla tercüme edilmiştir. Ayıntulu bilgi için bkz. Mâverdî, Ebü'l-Hasen, *Edebü'l-vezîr (Bilge Yöneticinin El Kitabı)*, Terc. ve İnceleme: İbrahim Barca, İstanbul, Klasik, 2014.

20 Bkz. Mâverdî, *Nasîhatü'l-mülûk: Siyaset Sanatı*, çev. M. Sarıbıyık, İstanbul, Ark Yayınları, 2004; Gündüzöz, Güldane-Soner, "Arap Edebiyatında İlk Siyâsetnâme Ahdü Mervan Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2007, c. 11, say. 31, s. 217-232; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 305.

Endülüslü hadis ve fıkıh alimi İbn Ebû Rendeke Muhammed b. et-Turtuşî'nin (v. 520/1126) siyâsetnâme türünün belli başlı örnekleri arasında sayılan *Sirâcu'l-mülûk* adlı eseri Fâtımî Halifesi Âmir-Biahkâmillâh'ın veziri Me'mûn el-Batâihî'ye ithaf edilmiştir. Eser müellifin siyâset, tarih, ahlâk felsefesi vb. konulardaki çeşitli görüşlerini ve bunlarla ilgili rivayetleri muhtevidir.²¹

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) Halife Müstadi-Biemrilâh'a ithaf ettiği *el-Misbâhu'l-mudî' fî hilâfeti'l-Müstazî* adlı eser de hilâfetin önemi, nasihatın faydaları, adaletin fazileti, zulmün kötülüğü, devlet başkanının Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, ulemâ ile ilişkiler, devlet gelirlerinin yönetimi, Hulefâ-i Râşidîn ve Abbâsî halifelerinin örnek davranışları, halifelerin irşad edici sözleri ve kendilerine yapılan nasihatler, ayrıca zühd ve takva konularını ele almaktadır.²²

Gazneliler hanedanının ilk sultanı Sebük Tegin²³'in (v. 387/997) çocuklarının iyi yetişmesi ve başarılı birer hükümdar olmalarını sağlamak maksadıyla kaleme aldığı *Pendnâme* de siyâsetnâme türünde bir eserdir.²⁴

Yusuf Has Hâcib'in 462/1070 yılında Karahanlı Hükümdarı Tavgaç Uluğ Buğra Han'a takdim ettiği *Kutadgu Bilig* siyâsî yol göstericilik yanında ahlâkî, felsefî ve içtimaî konuları da içermektedir.²⁵

11. yy. başında yazılan Türk Emir Ebü'l-Abbâs Me'mûn b. Me'mûn Harizmşah için yazılmış *Âdâbu'l-mülûk* adlı eser de bir diğer siyâsetnâme eseridir.

Büyük Selçuklular döneminin en meşhur siyâsetnâmesi, devlet teşkilatında idârî, malî ve askerî alanlarda aldığı tedbirler ve düzenlemelerle Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu ortaçağın en sağlam teşkilatlı devle-

21 Bkz. Muhammed b. Turtuşî, *Sirâcu'l-mülûk: Siyâset Ahlâkî ve İlkelerine Dair*, haz. Said Aykut, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 305.

22 Adalıoğlu, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 305.

23 Gazneliler hânedânının kurucusu ve ilk hükümdarı. (çev.)

24 Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 305.

25 Gündüzöz, Güldane-Soner, "Arap Edebiyatında İlk Siyâsetnâme Ahdü Mervan Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2007, c. 11, say. 31, s. 217-232; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 305.

ti haline getiren ünlü vezir Nizâmülmülk'ün (v. 485/1092) *Siyâsetnâme* adlı eseridir. Eserin hemen başında hükümdarın adeta Allah'ın seçimiyle tahta geçtiğini "Allahu Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır" diyerek ifade etmektedir. "Melikşah'ın talebi üzerine kaleme alınan eser devlet kurumlarının teşekkülü, işleyişi, aksayan tarafları, alınacak tedbirler, kurumlara işlerlik kazandırmak için yapılması gereken düzenlemeler hakkında bilgiler içermektedir. Elli bir fasıldan oluşan eser türünün en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.²⁶

Her ne kadar yazarları, dönemleri ve isimleri farklı da olsa siyâsetnâmeler kendi içerisinde birçok açıdan sistematik benzerlik arz etmektedir. Bu ortak hususlar, siyâsetnâmelerin isyan, muhâlefet veya protesto amacıyla değil, tavsiye, dinin emrettiği "emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker" veya "din nasihatı" anlayışıyla kaleme alınan birer nasihatnâme olduklarını göstermektedir.²⁷

Batı filozoflarında görülen iktidara karşı muhâlefeti temsil eden devrimci veya protestocu tavır siyâsetnâme müelliflerinde yoktur. Müslüman müellifler mevcut yönetimin yanında yer alıp, halkın iyi idare edilmesi ve idarecilerin mevcut problemleri halkın hayrına çözmeleri maksadıyla hal çarelerini ve çözüm yollarını önermişlerdir. Şi'a ve ona yakın itikatta olan mezhepler ise devlet başkanlığını kutsal zemine yerleştirip, İmam'ı da mâsumiyetle donatmıştır. Dolayısıyla İmamların söyledikleri tartışmasız uygulanır ve ona biat bir iman gereğidir. Bu durumda din ve dünya işlerinin müdebbiri imam olup, istişareye ve nasihate lüzum görülmemektedir.²⁸

26 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, s. 13; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXX-VII, 305.

27 Atmaca, Veli, "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler IV", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), s. 45-58.

28 Atmaca, "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler IV", s. 45-58.

Hiçbir siyâsetnâmenin yeni bir yönetim biçimi önermeyip, bilakis mevcut yöneticilere güzel ahlak, iffet, adalet, hikmet ve cesaret telkin ederek yönetenlerin Hakk'ın emaneti olan halka şefkatle muamele etmesi gerektiğini öğütleyen siyâset ahlâkî eserleri oluşu diğer bir ortak noktalarıdır.²⁹

Yönetilenler açısından da toplumda birlik, beraberlik, huzur ve yardımlaşmayı telkin eden siyâsetnâmeler, devlet başkanı havâss-ı selime sahibi olduğu ve insanlara adâletle muamele ettiği sürece Ülü'l-Emr'e itaati ve halk içinde fitne çıkarmamayı emretmektedir. Siyâsetnâmelerin neredeyse hepsi âyet, hadis ve hikmetli sözlere atıfta bulunarak dini ve tarihi metinlerle tesir gücünü artırmıştır.³⁰

Selçuklu egemenliği sınırları içinde yazılan, Ziyârî Hükümdarı Keykavus b. İskender'in (v. 475/1082) yılında oğlu Gîlan Şah için kaleme aldığı *Kâbusnâme* (*Nasihatnâme*) adlı eser de bir mukaddime ve kırk dört bölümden oluşmakta olup sultan, vezir ve diğer devlet adamlarının görevleri, padişahlara itaat, beyler katındaki davranışlar, yazıcılık ve münşilik, padişahlara ve vezirlere ilişkin gelir kaynaklarıyla devletin diğer gelirleri ele alınmış, devletin korunması için önem verilmesi gereken ordunun nasıl oluşturulması gerektiği konularında tavsiyelerde bulunulmuştur.³¹

Gazzâlî'nin *Nasihatü'l-mülûk*'ü Selçuklular'ın idaresi altındaki Bağdat'ta yazılmış ve muhtemelen Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a veya Melik Sencer'e takdim edilmiştir. Siyâsetnâme türünün en önemli örneklerinden biri olan eserde sultana dinî nasihatler verilmekte, çeşitli inanç konuları açıklanmakta ve devlet başkanının görevleri, sahip olması gereken ahlâkî özellikler ve yönetim esasları, vezirlerin görevleri ve özellikleri, katiplerin önemi ve nitelikleri üzerinde durulmakta, hikmet, akıl ve kadın konularında çeşitli görüş ve değerlendirmelere yer verilmektedir.³²

29 Atmaca, "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler IV", s. 45-58.

30 Atmaca, Veli, "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler IV", s. 45-58.

31 Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 305.

32 Adalıoğlu, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 305.

Ahmed b. Sa'd b. Mehdî ez-Zencânî'nin³³ Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad'a ithaf ve takdim ettiği *el-Letâ'ifü'l-'Alâ'iyye fi'l-fezâ'ilî's-seniyye* adlı eserde, devlet başkanı, vezirler, vali ve kadılar ile diğer devlet görevlilerinin temel özellikleri, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken idarî, siyâsî ve ahlâkî hususlar gibi konular üzerinde durulmuş, ayrıca Hulefâ-i Râşidîn, Emevî ve Abbâsî halifeleri, eski İran hükümdarları ile Zülkarneyn ve Efrâsiyâb gibi hükümdarlardan bahsedilip onların hikmetli söz ve davranışlarından örnekler verilmiştir.³⁴

Kübrevî şeyhi Necmeddin-i Dâye'nin *Mirsâdü'l-'ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd'* adlı eseri de tasavvufî bir eser olmakla birlikte siyâsetnâme literatürü içinde zikredilmektedir. Eserin beşinci bölümünün bir kısmı sultan, vezir ve diğer idarecilerle ilgilidir. Necmeddin ed-Dâye bu eseri Anadolu'da 1223'te tamamlayıp Sultan I. Alâeddin Keykubad'a takdim etmiştir.³⁵

Anadolu Selçukluları devrinde yazılmış siyâsetnâmelerin diğer bir örneği Nizâmeddin Yahya b. Saîd b. Ahmed'in³⁶ *Kitâbü Hadâiki's-siyer fi âdâbi'l-mülûk* adlı eseridir. Bu eser de Sultan I. Alâeddin Keykubad'a takdim edilmiştir.³⁷

33 Vefat tarihi hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte 13. Yy.'ın ilk yarısında yaşamıştır.

34 Eser, Türkçe'ye "Sultan'a Öğütler: Alaeddin Keykubad'a Sunulan Siyasetname" adıyla çevrilmiştir. Bkz. Zencânî, *el-Letâ'ifü'l-'Alâ'iyye fi'l-fezâ'ilî's-seniyye (Sultan'a Öğütler: Alaeddin Keykubad'a sunulan Siyâsetnâme)*, çev. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2005; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâset-nâme", *DİA*, XXXVII, 305.

35 Eserin bu kısmının Osmanlı tercümesi yayınlanmıştır: Necmeddin-i Dâye, *Sûfî Diliyle Siyaset: İrşâdü'l-mürîd ile'l-Murâd fî tercemeti Mirsâdü'l-'ibâd*, (çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî), İnceleme ve Yayına Hazırlık: Özgür Kavak, Klasik, İstanbul Ağustos 2010; yine ayrıntılı bilgi için bkz. Severcan, Şefeattin, "Necmeddin Dâye'nin Siyasetnâmesinde Sultan-Din-Devlet", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, Konya, 2013, c. II, s. 429-442.

36 Vefat tarihi hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte 13. Yy. da yaşamıştır.

37 Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 305.

Eyyûbîler döneminde de siyâsetnâme türü eserler kaleme alınmıştır. Ebû'n-Necib Celâleddin eş-Şeyzerî, Eyyübî Hükümdarı Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye takdim ettiği *el-Menhecü'l-meslûk fî siyâseti'l-mülûk* adlı eserinde devlet başkanının önemi, görevleri ve otoritenin temel dayanaklarını tafsi-latlı olarak anlatmıştır.³⁸

Fars edebiyatının en meşhur şairlerinden Sa'dî-i Şirâzî, Salgurlular'dan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf ettiği *Bostan* ve *Gülîstan* adlı eserlerinde adalet, siyâset, yöneten-yönetilen ilişkilerine ve devlet başkanlarının dikka-te almaları gereken hususlara temas etmiş, ayrıca *Nasîhatü'l-mülûk* adlı bir risale kaleme almıştır.³⁹

Murâbit sarayına intisab eden Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Murâdî el-Hadramî'nin (v. 388/998), Emîr Ebû Bekir b. Ömer'in isteği üzerine yazdığı *el-İşâre fî tedbiri'l-imâre'si* ve Ebû'l-Kâsım İbn Rıdvân'ın (v. 783/1381) Merînî Hükümdarı Ebû Sâlim İbrâhîm b. Ebû'l-Hasan için kaleme aldığı *eş-Şühübü'l-lâmi'a fî's-siyâseti'n-nâfi'a* adlı eseri İslam dünya-sının batısında yazılmış siyâsetnâme örneklerindendir.⁴⁰

Memlükler dönemi alimlerinden Takiyüddin İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-şer'iyye fî islâhi'r-râ'i ve'r-ra'iyye* adlı eseri, siyâset ve devletin esas teşkilat ve idaresi konusunu ele alan kamu hukukuna dair bir fıkıh kitabıdır. Siyâsetnâme türü içerisinde değerlendirilmemekle birlikte eserde kamu yönetimi, devlet yönetiminde adalet, ehliyet ve emanetin önemi, kamuya karşı işlenen suçlar ve suçluların cezalandırılması, istişarenin önemi gibi konular ele alınmıştır.⁴¹

38 Bkz. Ebû'n-Necib, *el-Menhecü'l-meslûk fî siyâseti'l-mülûk* (Yönetenlerin Yönetimi), Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, no: 80, t.y.; Atmaca, Veli, Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler II, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2000), s. 557-564.

39 Türk, Bahadır, *Çoban ve Kral* (Siyasetnâmelerde İdeal Yönetici İmgesi), İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 20; Adaloğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 306.

40 Adaloğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 306.

41 Bkz. İbn Teymiye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye: Siyâset*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul Dergah Yayınları, 1999; Adaloğlu, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 306.

Bu dönemde yazılan diğer kıymetli bir siyâsetnâme de bizim tercüme ettiğimiz “Tuhfetü’l-memlûk ve ‘umdetü’l-mülûk” adlı eserdir. Eser Memlûk sultanı Kansu Gavri’ye ithâf edilmiştir. Eser hakkında aşağıda detaylı bilgi verilecektir.

Siyâsetnâme literatürü içinde zikredilmemekle birlikte Memlûkler döneminde yazılan ve ehl-i İslâm’ın yönetimi için önemli bilgiler veren bir diğer eser de Bedreddin İbn Cemâa’nın *Tahrîru’l-ahkâm fî tedbiri ehli’l-İslâm* adlı eseridir.⁴²

Delhî sultanlarından Aybeg ve İltutmuş devrinin meşhur tarihçisi Fahreddin Mübarek Şah’ın *Âdâbu’l-harb veş-şecâ’a’sı* ve Berenî’nin *Fetâvâ-yi Cihândârî’si* Hindistan’da hüküm süren devletler döneminde kaleme alınan siyâsetnâmelere aittir. İran’da Safevîler dönemi alimlerinden Muhammed Bâkır es-Sebzevârî’nin Şah II. Abbas’a ithaf ettiği *Ravzatü’l-envârî Abbâsî* isimli eser mesnevi tarzında Farsça yazılmış siyâsetnâme türünün en güzel örneklerindendir. İbn Kuteybe’nin ‘*Uyûnü’l-ahbâr*’ı ve İbn Abdürrabih’in *el-İkdü’l-ferid*’inin ilk bölümleri de devlet yönetimine ve hükümdarlara ayrılması dolayısıyla birer siyâsetnâme özelliği taşımaktadır.⁴³

Ayrıca Hatîb el-İskâfî’nin (v. 420/1029) *Lutfü’t-tedbir fî siyâseti’l-mülûk*’ü, İbn Zafer’in (v. 565/1170) *Sülvânü’l-mutâ’ fî ‘udvânî’l-etbâ’*, Muhammed b. Gâzî’nin (v. VII./XIII. yüzyılın ilk çeyreği) *Ravzatü’l-ukûl*’u, Burhaneddin Muhammed b. Ali es-Semerkindî’nin *Ağrâzu’s-siyâse’si*, Ali b. Rezîn el-Kâtib’in (v. VI. Asrın ortaları) *Âdâbu’l-mülûk*’u, Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin (v. 654/1256) *Kenzü’l-mülûk fî keyfiyeti’s-sülûk*’u, Lisânüddin İbnü’l-Hatîb’in (v. 776/1374) *el-İşâre ilâ edebi’l-vizâre’si*, İbnü’t-Tıktaka’nın (v. 709/1309) *el-Fahrî’si* ve Emîr-i Kebîr Hemedânî’nin (v. 786/1385) *Zahîretü’l-mülûk*’u zikredilmesi gereken önemli siyâsetnâmelere aittir.⁴⁴

42 Bu eser, “Adl’e Boyun Eğmek” adıyla Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Eser ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Cemaa, Bedreddin, *Tahrîru’l-ahkâm fî tedbiri ehli’l-İslâm (Adl’e Boyun Eğmek)*, yay. haz. Kavak, Özgür, İstanbul, Klasik, 2010.

43 Adaloglu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 306.

44 Bkz. İbn Zafer, *Sülvânü’l-mutâ’ fî ‘udvânî’l-etbâ’*: *Adil Hükümdar*, çev: B. Doğru, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2009; Gündüzöz, Güldane-Soner, “Arap Ede-

Osmanlı dönemine gelince, Osmanlılar'da ilk siyâsetnâme örneklerini tercümeler meydana getirmektedir. Siyâsetnâme geleneğinin klasikleri erken dönemlerde Türkçe'ye kazandırılmış ve böylece devlet geleneği, yönetim yorumları ve zengin siyâset literatürü Osmanlı dönemine taşınmıştır.⁴⁵

Günümüze ulaşan ilk tercüme *Kelîle ve Dimne* olup manzum olarak I. Murad'a ithaf edilmiştir. Türünün önemli örneklerinden olan Keykavus'un *Kâbusnâme*'si de Mercimek Ahmed tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve II. Murad'a takdim edilmiştir. Yine Necmeddin'i Dâye'nin *Mirsâdü'l-îbâd*'i,⁴⁶ Yuhanna b. Bitrik'in *Sırrü'l-esrâr*'ı, Gazzâlî'nin *et-Tibriû'l-mesbûk*'u ve Seyyid Ali Hemedânî'nin *Zahîretü'l-mülûk*'u Osmanlı kültürüne kazandırılan ve çok sayıda tercümesi yapılan eserlerdir.⁴⁷

Osmanlı döneminde Türkçe'ye tercüme edilen siyâsetnâme kitaplarının önemlilerinden biri de *Marzubânnâme*'dir. Eser, Sadru'd-dîn Şeyh oğlu tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır.⁴⁸

Osmanlılar döneminde telif edilen ilk siyâsetnâme, Germiyan ve Osmanlı saraylarında bulunan ve *Marzubânnâme*'nin Osmanlı'daki ilk mütercimi Şeyhoğlu Mustafa tarafından 1401'de tamamlanan, geniş bir devlet tecrübesine dayanarak kaleme alınan *Kenzü'l-küberâ ve mihekkü'l-ulemâ*

biyatında İlk Siyâsetnâme Ahdü Mervan Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2007, c. 11, say. 31, s. 217-232; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 306.

45 Yılmaz, Coşkun, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 306.

46 Ayrıntılı bilgi için bkz. Severcan, Şefeattin, "Necmeddin Dâye'nin Siyasetnâmesinde Sultan-Din-Devlet", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, Konya, 2013, c. II, s. 429-442.

47 Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, t.y., s. 78-80; Altay, Ahmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyâsetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Sayı 6/3, 2011, s. 1795-1809; Yılmaz, Coşkun, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 306.

48 Altay, Ahmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyâsetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Sayı 6/3, 2011, s. 1795-1809.

adlı eserdir. Eser, Osmanlı devlet erkânından Paşa Ağa b. Hoca Paşa'ya sunulmuştur. Eserin ilk iki bölümünde hükümdarlara, sonraki bölümlerde vezir, kalem ehli ve nâibler, kadı, müftü ve vâiz gibi görevlilere yönelik gözlemler, eleştiriler ve öneriler yer almaktadır.⁴⁹

Hüsâmeddin Amâsî'nin Gazzâlî ve Mâverdî'nin eserlerinden istifade ederek yazdığı *mir'âtü'l-mülûk* adlı eser de yine bu döneme ait bir başka siyâsetnâmedir.⁵⁰ Yine bu alanın ilk teliflerinden bir diğeri Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî'nin *Enisü'l-celis*'idir.⁵¹ II. Murad döneminde yazılan ve klasik İslam düşüncesinin temel özelliklerini yansıtan bu eserin yazılış amacı sosyal adalet fikrini devrin padişahına telkin etmektir.⁵²

15. yüzyılda kaleme alınan siyâsetnâmeler içinde Musannifek'in Vezîriâzâm Mahmud Paşa adına kaleme aldığı, onun da Fatih Sultan Mehmed'e takdim ettiği *Tuhfetü's-selâtin* de önemli bir eseridir. Yine Akkoynlu Hükümdarlarından sonra Osmanlılar'ın hizmetine giren İdrîs-i Bitlisî'nin *Kânûn-ı Şâhenşâhî*'si de önemli bir siyâsetnâme örneğini teşkil etmektedir.⁵³

49 Bu eserin Daye'nin eseriyle büyük oranda benzeştiği ve aslında tercüme sayıldığı yönündeki iddialar için bk. Necmeddîn-i Dâye, *Sûfî Diliyle Siyaset: İrşâdü'l-mürîd ile'l-Murâd fî tercemeti Mirsadü'l-ibâd*, (çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî), İnceleme ve Yayına Hazırlık: Özgür Kavak, Klasik, İstanbul Ağustos 2010. Ayrıca bkz. Altay, Ahmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyâsetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Sayı 6/3, 2011, s. 1795-1809; Yılmaz, Coşkun, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 306.

50 Eser, m. Şakir Yılmaz tarafından Bilkent Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

51 Bu eser de Azmi Bilgin tarafından neşredilmiştir. Bkz. Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî *Enisü'l-celis*, çev. Kasım b. Seydi el-Hafız Ankari; hazırlayan A. Azmi Bilgin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2009.

52 Yılmaz, Coşkun, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 306-307.

53 Altay, Ahmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyâsetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Sayı 6/3, 2011, s. 1795-1809; Yılmaz, Coşkun, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 307.

Bu dönemde kaleme alınan ve siyâsetnâme konularına temas eden bir diğer eser de Dede Efendi, Dede Cöngi ve Kara Dede diye meşhur olan Amasya doğumlu Kemâleddin İbrahim b. Bahşi b. İbrahim'e ait *es-Siyâset-tü's-şer'iyye* adlı eserdir. Eser, yönetim biçimleri ve fukahânın siyâset-i şer'iyye ile görüşlerine yer vermesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁴

Bu dönemde yazılan bir diğer siyâsetnâme de Hasan Kâfi Akhisârî'nin *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem* adlı eseridir. Eser 1004/1596'da kaleme alınmış ve yine müellif tarafından bir yıl sonra Türkçe açıklamalı tercümesi yapılmıştır. Müellif bu değerli eserini Sultan III. Mehmet'e takdim ederek padişahın iltifatına mazhar olmuştur.⁵⁵

Osmanlı siyasî literatüründe siyâsetnâme geleneğinin yöntemlerini kullanarak kendine özgü bir karakter kazanan türün öncüsü, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin devlet adamlarından Lütfi Paşa'nın *Âsafnâme* adlı eseridir. Tamamen yazarın tecrübelerine dayanan bu eser Osmanlı siyâsetnâme anlayışının pratiğini göstermesi açısından önemlidir.⁵⁶

Osmanlı siyâsetnâmelerinin özellikle 16. yüzyıldan sonra telif edilenlerindeki söylemin temel kavramları nizâm-ı âlem, kânun-ı kadîm⁵⁷, erkân-ı

54 Detaylı bilgi için bkz. Tuna, Abdullah Sabit, *Osmanlı Siyasetnâme Geleneği İçinde Dede Cöngi'nin Yeri ve Eserinin Tablîli* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2011.

55 Bu eser de üç farklı şahıs tarafından çalışılarak yayına hazırlanmıştır: Nursen Akkaya, *Hasan Kafi Akhisari Usulü Hikem fi Nizam-ı Âlem: metin, transkripsiyon ve değerlendirme*, 1983; Mustafa Sarıbıyık, *Hasan Kafi Akhisari'nin Usulü'l-hikem fi nizâmi'l-âlem adlı eseri üzerinde bir tetkik*, 1989, Tez (Yüksek lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kenan Ziya Taş, *Dünyanın düzeni için hikmetli yollar Osmanlı yönetim sanatı = Usulü'l-hikem fi nizami'l-âlem*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011; Ayrıca bkz. Bayer, Rıdvan, "Hasan Kâfi Akhisârî'nin Hayatı ve Siyâsetnâme Alanı İle İlgili "Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Alem" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu: Düşünce- Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2011, Temmuz-Aralık, yıl: 4, c:4, Sayı:8, s- 131-145.

56 Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Yılmaz. Coşkun, *Siyasetnâmelere göre XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda İktisâdi Düşünce* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1994, s. 30-36; Yılmaz, Coşkun, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 307.

57 Kanun-i kadim: Osmanlı yönetim sisteminde iki temel kavram merkezî yer tu-

erbaa⁵⁸, dâire-i adliyye⁵⁹ ve dîn ü devlettir. Kurumları saltanat, sadâret, ordu, ilmiye, reâyâ, hazine, ve Dîvân-ı Humâyûn'dur. İlkeleri ise liyakat, istişare, denetim ve adalettir.⁶⁰

Söylemin merkezinde yer alan nizâm-ı âlem, yani Osmanlı toplumuna mensup herkesin adaletle ve uyum içerisinde yönetilmesi devletin temel fonksiyonu olarak belirlenmiştir. Bunun gerçekleşmesi için dâire-i adliyye doğrultusunda erkân-ı erba'a⁶¹ (Osmanlı Devletindeki sosyal tabakalar:

tar: Şeriat ve kanun. Burada söz konusu olan kanun hükümdarın yasama hakkının bir ürünüdür, fakat bunun kökeni geleneğe dayanır. Diğer bir ifadeyle bu, öteden beri uygulanan kuralların kanunlaştırılmasıdır. (Öz, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Târihî Temeller ve Ana İlkeler", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 12, sayı:1, 1999, s. 27-33.)

58 Erkân-ı erbaa ile ilgili geniş bir açıklama için ayrıca bkz.: Doğan, Cem, "16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyâsetnâme ve Ahlâknâmelerinde İbn Haldunizm: Kınalızâde Ali Efendi, Katip Çelebi ve Nâimâ Örnekleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. 6, sayı:27, s. 197-214.

59 Esbâb-ı nizâm-ı âlemin birbirine irtibâtını bir dâirede vaz' eylediğini ve bu dâirenin, Ahlak-ı Alâî kitabının zübdesi, metâlibinin hülâsası olduğunu ifade eden Kınalızâde, dâire-i adliyye olarak adlandırdığı formülü şöyle ifade etmektedir:

"Adldir mûcib-i salâh-ı cihân,
Cihan bir bağdır dîvârı devlet,
Devletin nâzımı şerî'attır,
Şerî'ate olamaz hiç hâris illâ melik,
Melik zapt eyleyemez illâ leşker,
Leşkeri cem' edemez illâ mal,
Malı cem' eyleyen ra'iyettir,
Ra'iyeti kul eder pâdişâh-ı âleme adl.

(Kınalızâde, Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, yay. haz. Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul: 2014, s. 1090.)

60 Yılmaz, Coşkun, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 308.

61 Erkân-ı erba'a teorisinin bir özelliği de tabiatı var olan dört temel unsur (anâsır-ı erbaa) olan *su*, *ateş*, *toprak* ve *havanın* toplumu oluşturan unsurlara benzetilmesidir. Kınalızâde Ali bunları şöyle eşleştirmektedir:

1. Ulemâ, kadılar, kâtipler, tabibler, müneccimler, mühendisler, şairler ve muhasebecilerden oluşan kalem ehli *suya* tekabül etmektedir. Zira su vücudun hayatı için nasıl gereklyse ilim de insanların ruhu için o kadar gereklidir.

ümera, ulemâ, reâyâ, esnaf ve tüccar) arasındaki uyumun, liyakat sistemi çerçevesinde kânûn-ı kadîm ile sağlanması görüşü benimsenmiş, toplumu güçlü kılan ahlâkî ve dinî değerlerin ihyası önerilmiştir.⁶²

Osmanlı siyâsetnâmelerinin kavramları kullanımlarından, verdikleri bilgilerden, bu eserlerin müelliflerinin devlet teşkilatına dair derin vukûfiyetleri olduğu ve güçlü bir nazarî-felsefî geleneğe dayandıkları ifade edilmektedir.⁶³

Klasik türdeki siyâsetnâmeler yanında Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî'si*, Muhyî Gülşenî'nin *Ahlâk-ı Kirâm'ı*, Nâimâ'nın tarihinin mukaddimesi ve Nâbî'nin *Hayriyye'sinde* olduğu gibi tarih, edebiyat, ahlâk ve tasavvufa ilgili eserlerden bazılarında da siyâsetnâmelerin konusuna giren meseleleri ele alan bölümler mevcuttur.⁶⁴

2. Umerâ, bahâdırlar ve düşmanlara karşı ülkeyi koruyan komutan ve askerlerin oluşturduğu kılıç erbabı ise *ateşe* tekabül etmektedir.

3. Esnaf, tüccar ve zanaatkârlar *hava* gibidir ki onlar halkın ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

4. Reâyâ, insanların yiyeceklerini karşılayan çiftçiler ise *toprak* gibidir, herkesin menfaati bunlardan hâsıl olmaktadır.

Daha sonra Kınalızâde toplumu oluşturan bütün bu unsurların birbirine yardım etmesi gerektiğini ve bunu filozofların şöyle ifade ettiğini aktarmaktadır:

“Fazîletü'l-fellâhîn et-te'âvun bi'l-a'mâli. Fazîletü't-tüccâr et-te'âvun bi'l-emvâl. Fazîletü'l-mülûk et-te'âvün bi'l-ârâ'i's-siyâsiyyeti. Fazîletü'l-ilâhiyyîn et-te'âvun bi'l-hikemi'l-hakîkiyyeti. Sümme hüm cemî'an yete'âvenûne alâ imâreti'l-müddüni bi'l-hayrâti ve'l-fezâ'ili.” Kınalızâde bu açıklamaya şunun da ilave edilmesi gerektiğini zikretmektedir: “Fazîletü'l-ecnâdi ve'l-asâkiri et-te'âvun bi-havdi'l-hurûbi ve hifzi's-sugûri.”

(Kınalızâde, Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, yay. haz. Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul: 2014, s. 984-986.)

62 Doğan, Cem, “16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyâsetnâme ve Ahlâknâmelerinde İbn Haldunizm: Kınalızâde Ali Efendi, Katip Çelebi ve Nâimâ Örnekleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. 6, sayı:27, s. 197-214; Yılmaz, Coşkun, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 308.

63 Yılmaz, Coşkun, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 308.

64 Yılmaz, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 308.

Siyâsetnâmeleri özelliklerine göre sınıflandırdığımızda dört farklı tü-
rülle karşılaşmaktayız.

Bunlardan birincisi, Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-fâdılâ'sı* ile *Fusûlu'l-me-
denî* adlı eserlerinde olduğu gibi, siyâset ve devlet idaresini, felsefî ve idea-
list açıdan ele alan eserlerdir.

İkincisi, siyâset ve devlet idaresi mevzusunu, fıkıh ve kelam açısından
ele alıp açıklayan eserler ki bunlar, Mâverî'nin *el-Ahkâmü's-sultâniyye'si* ve
İbn-i Teymiye'nin *es-Siyâsetü's-şer'iyye'si* gibi kamu hukukunu işleyen fıkıh
kitaplarıdır.

Üçüncüsü, pratik amaçlar güden ve sultanlara, devlet adamlarına ör-
nekler zikretmek suretiyle öğütler veren siyâset konusunda yol gösteren,
idârî sıkıntıları gidermek için siyâsî ve ahlâkî nasihatlerde bulunan eserler-
dir. Bu tarzın ilk örnekleri eski Hint ve İran kültür dünyasındaki *pendnâ-
me* ve siyâsetnâme türü eserlerdir. Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme'si*, Keykâ-
vus'un *Kâbusnâme'si* ve Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-müluk'u* gibi eserler bunlara
örnek verilebilir.

Dördüncüsü de belli devirleri konu edinip genellikle padişahın veya
vezirlerin istekleri üzerine kaleme alınan Göricele Mustafa Koçibey'in IV.
Murad ve III. İbrahim dönemleri hakkında hazırladığı *Koçi Bey Risâlesi*
gibi İslahatnâmeler veya Lâyihalar'dır.⁶⁵

Siyâsetnâmeler, devlet başkanlarının el kitapları olarak değeriendi-
rilmektedir. Bundan dolayı siyâsetnâmeler, devamlı okunan, istifade
edilen rehber kaynaklardır. Bu özelliklerinden dolayı siyâsetnâmeler,
siyâset sanatına dair vazgeçilmez klasiklerdir. Geçmişte olduğu gibi gü-

65 Belen, Maksut, "Siyâsetnâmeler ve Bir Siyâsetnâme Örneği: Âdâb-ı Saltanat", *International Journal of Social Science*, 34, II, 2015, s. 275-283; Adalıoğlu, H. Hüseyin, *Zencânî Sultana Öğütler, Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyâsetnâme*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 11-12; Arslan, Mehmet, *Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyâsetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risâle: Gelibolulu Âlî'nin "Hakâiku'l-Ekâlim" Adlı Eseri*, Osmanlı Edebiyat-Tarih Kültür Makaleleri, Kita-bevi Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 419-430; Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, t.y., s. 21-25.

nümüz yöneticilerinin de işine yarayacak stratejiler bu eserlerde görülmektedir.⁶⁶

Bursalı Mehmed Tâhir, Agâh Sırrı Levend, Ahmet Uğur ve Orhan M. Çolak siyâsetnâme literatürünü tespit amacıyla önemli çalışmalar yapmışlardır.⁶⁷

Telif ve tercüme siyâsetnâmelerin sayısı ile ilgili ilk listeyi hazırlayan Bursalı Mehmed Tahir *Siyâsete Müteallık Âsâr-ı İslâmiyye* adlı eserinde siyâsete dair eserlerin sayısını 172 olarak tespit etmiştir. 2003'te yayımlanan bir başka araştırmada ise sadece İstanbul kütüphanelerindeki siyâsetnâme sayısının 269 olduğu ifade edilmiştir. Bu listeler siyâsetnâmelerin bir ihtiyaç olarak görüldüğü ve bu literatüre ne derece önem verildiğini göstermektedir.⁶⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki siyâsetnâme türünün bütün kaynaklarının tercüme edilerek ve bilimsel neşrinin yapılarak İslam devlet geleneğinin gücünün gösterilmesi ve siyasetçilerimiz başta olmak üzere halkımızın istifadesine sunulması büyük önem arz etmektedir.

II. TUHFETÜ'L-MEMLÛK'UN MUHTEVÂSİ

Müellifi meçhul olan eser bir mukaddime ve altı bölümden (babdan) oluşmakta ve her bölümü de kendi içerisinde fasıllara taksim edilmektedir.

Eserin *mukaddimesinde* hükümdarları halkın muhafızı kılan Allah'a hamd ve Rasûlüne salât u selâm ile başlayan müellif daha sonra eserini ithâf ettiği Kansu Gavri'ye medhiyelerde bulunmakta ve kullarına merhamet ettiği ve İslam ülkelerini korumak istediği için İslam ülkelerinin

66 Atmaca, Veli, "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler IV", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), s. 45-58.

67 Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Siyâsete Müteallık Âsâr-ı İslâmiyye*, İstanbul, Kader Matbaası, 1332; Çolak, Orhan M., *İstanbul Kütüphanelerine Göre Siyâsetnâme Türü Eserler Bibliyografyası* (mezuniyet tezi); Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, t.y; Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 306.

68 Bursalı Mehmed Tahir, *Siyâsete Müteallık Âsâr-ı İslâmiyye*, İstanbul, Kader Matbaası, 1332, s. 7-23; Yılmaz, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 308.

muhâfızı, adâlet ve ihsânın yayıcısı olarak Hükümdar Ebu'n-Nasr Kan-su'ye saltanat bahşeden Allah'a hamd etmektedir.

Daha sonra, yazdığı kitabın siyâset hakkında olduğunu ve onu “*Tuh-fetü'l-memlûk ve 'umdetü'l-mulûk*” diye isimlendirdiğini ve kitabı Sultan'ın zengin kütüphanesine bağışladığını ifade etmektedir.

“Sultanların Şânının Yüceliği, Onlara Duyulan İhtiyacın Büyüklüğü Ve İnsanların Onlara İtaat ve Ta'zimde Bulunmalarının, Ulvîliklerini Tanımlarının Gerekliliği” başlığını taşıyan ***birinci bölüm*** bir giriş ve dört fasıldan oluşmaktadır. Giriş kısmında Allah'ın yücelttiğini yüceltmenin, onurlandırdığına ta'zimde bulunmanın ve hükümranlığı arz ettiğine teslim olmanın farz olduğunu ifade etmektedir.

Daha sonra halkın bir yöneticiye olan ihtiyacının, bedenın başa olan ihtiyacına ne kadar da çok benzediğini ve yöneticinin halka olan üstünlü-ğünün, farzların sünnetlere olan üstünlüğüne ne kadar da çok benzediğini ifade etmektedir. Tıpkı çoban olmadığında yırtıcı hayvanların sürüyü yok etmesine benzer bir şekilde, sultanlar olmasaydı insanların birbirini yiyece-ğini belirtmekte ve bu durumu “halkın sultansız kalıp bozulması [fesâdı], bedenın ruhsuz kalıp çürümesi gibidir” sözüyle izah etmektedir.

“Sultanlarla İlgili Kur'an'da Geçen İfadeler” başlığını taşıyan **1. Fasılda** ise Allah'ın, sultanlara itaat ile kendine ve Rasûlüne itaati Kur'an'da birlikte zikrettiğini kaydetmekte ve bunu ifade eden ayetleri vermektedir.

“Sultanların, İlim, Edebiyat ve Güzel Sanat Ürünlerinin Ortaya Çık-masındaki Etkileri” başlığını taşıyan **2. Fasılda** neredeyse bütün kıymetli sanat eseri, ürün, hikmet, bilim ve mühendisliklerin sultanların teşvikiyle, yardımıyla ortaya çıktığını ve aziz sultanlar olmasaydı birçok bilimin zayı olmuş olacağını ifade etmektedir.

“Sultanların Faziletine Dair Nebi (s.a.s.)'den ve Seleften Aktarılan Söz-ler” başlığını taşıyan **3. Fasılda** Rasûlullah (s.a.s.) Efendimizin “*Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir (zıllullâh). Kim ona itaat ederse bana itaat etmiştir. Her kim de ona isyan ederse [karşı gelirse] bana karşı gelmiştir*” sö-zünü, sultanın önemine vurgu yapan diğer hadisleri ve selef'den aktarılan “*Allah'ın sultanını zelil kılmak için çaba gösteren hiçbir kavim yoktur ki Al-*

lah onları hem dünyada hem de ahirette zelil kılmasın” gibi önemli sözleri zikretmektedir.

“Sultanları Yüceltmenin (Onlara Ta’zimde Bulunmanın) Âdâbı Hakkında” başlığına sahip **4. Fasıl**da ise muhtelif vezirler ve devlet ricalinin sultanlarına ne kadar değer verdiklerini ifade eden örnekler aktarmaktadır.

“Halkın ve Aydınların (Hâssa) Dilinde Olan, Hükümdarlar ve Sultanlar Hakkındaki Atasözlerine Dair” başlığını taşıyan **ikinci bölüm**de filozoflar, düşünce adamları ve halkın dilinde dolaşan hükümdarlarla ilgili atasözlerini zikretmektedir.

“Hükümdarların Sözleri Hakkında” başlığını taşıyan **üçüncü bölüm** bir giriş ve iki fasıldan oluşmaktadır. Giriş kısmında Allah’tan, Rasûlullah’tan ve Hulefâ-i Râşidîn [r.a.]’den sonra hükümdarların sözü kadar yüce ve doğru söz olmayacağını ifade eden müellif, hükümdarların, ancak Allah’tan destek alarak, yol gösterilerek doğru konuştuklarını ve onların sözlerinin devlet izzetini taşıyan mücevherler olduğunu kaydetmektedir.

“Sultanlar ve İleri Gelen Zâtların, Hükümdarların Yüksek Makamları, Yüce Gayretleri, Üstün Ahlakları ve Onurlu Tabiatlarına İşâret Eden Sözleri” başlığını taşıyan **1. Fasıl**da muhtelif hükümdarların mevzuya dair hikmetli sözlerini aktarmaktadır.

“Hükümdarların Devletin Şânı Hakkındaki Sözleri” başlıklı **2. Fasıl**da ise yine devleti yönetmenin kritik noktalarıyla ilgili muhtelif hükümdarların hikmetli sözlerine yer vermektedir.

“Siyâset, Hükümdarların ve Diğer Bilginlerin [Siyâset Hakkındaki] Sözleri ve Siyâsetin Gereklerini Yerine Getirme Hususunda Filozofların Hükümdarlara Olan Nasihatleri” başlığını taşıyan **dördüncü bölüm** dört fasıldan oluşmaktadır.

“Hükümdarların Siyâset Hakkındaki Sözleri” başlıklı **1. Fasıl**da Nûşirvân ve daha birçok bilge kralın devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken en önemli noktalara dair özlü sözlerine yer vermektedir.

“Hükümdarların Siyâsetleri” başlığını taşıyan **2. Fasıl**da ise yine en başarılı devlet adamlarının devleti nasıl yönettikleri ve nasıl ayakta tuttuklarına dair önemli bilgiler vermektedir.

“Filozofların ve Söz Erbâbı Zâtların Siyâset ve Yöneticiler Hakkındaki En Güzel Sözleri” başlığına sahip **3. Fasl**ında ise çeşitli filozof ve hikmet sahibi kimselerin en başarılı hükümdarların en belirgin özelliklerine dair sözlerini aktarmaktadır.

“Filozofların Hükümdarlara Yönelik En Önemli, Değerli Nasihatleri” başlığını taşıyan **4. Fasl**ında ise Aristoteles’in ve geçmişteki en başarılı vezirlerin hükümdarlara nasihatlerine dair aktarımlarda bulunmaktadır.

“Hükümdarların Huyları, Âdetleri, Siyâset ve Diğer Konularda İyi ve Kötü Gelenekleri” başlığını taşıyan **beşinci bölüm** sekiz fasıldan meydana gelmektedir:

1. Fasl “Hükümdarların En Kıymetli Vasıflarından Olan “Adâlet”in Önemi” başlığına sahiptir ve adâletin devleti ayakta tutan en temel esas olduğuna dair aktarımlarda bulunmaktadır.

Adâlet kavramı, esere hâkim olan ana tema olarak işlenmiş ve bir hükümdarın hükümdar olmasının meşruiyet ve idamesini temin eden yegâne kıstas olarak ifade edilmiştir.

“Affetme ve Cezalandırma” başlıklı **2. Fasl**ında ise affetmenin büyük hükümdarların en güzel özelliklerinden olduğunu, bununla birlikte hükümdarın affetme yönüyle çok bilinmemesi gerektiği ve dengeyi iyi koruması gerektiğiyle ilgili önemli örnekler ve özlü sözler aktarmaktadır.

“Cömertliğin Medhi ve Müsrifliğin Zemmi” başlıklı **3. Fasl**da ise hükümdarların insanların gönlünü kazanmalarının en önemli yollarından birinin cömertlik olduğuna ve cimri bir hükümdarın sevilip sayılmayacağına dair bilgiler vermektedir.

“Gâyenin Büyüklüğü” başlığını taşıyan **4. Fasl**ında ise Hükümdarların büyük emellere sahip olması gerektiği ve küçük hedefli olmak kadar bir hükümdarı zayıflatan bir şeyin olmadığına dair örnekler ve hikmetli sözler aktarmaktadır.

“Sır Gizleme” başlığını taşıyan **5. Fasl**da ise devleti iyi yönetmede, sır gizleme ve ketum olmanın en tedbirli yol olduğuna, başarılı hükümdarların önemli özelliklerinden birinin sırrı gizli tutma ve her planını ifşa etme me olduğuna dair örnekler ve hikmetli sözler zikretmektedir.

“İstihbârat Edinme ve [Ülkelere] Casuslar Salma” başlığını taşıyan **6. Fasıl**da ise başarılı hükümdarların temel özelliklerinden birinin de sağlam bir istihbarat ağı kurmaları olduğunu zikretmekte ve buna dair güzel örnekler vermektedir.

Bu fasılda müellif, istihbarat teşkilatının tesis ve takviyesinin gerekliliği üzerinde ısrarkârdır. Ona göre hiçbir şeyin hiçbir surette gizli saklı kalması için ve vuku bulan bir meseleye müdahale etmek için kulaklarına çalınan her şeyi padişaha ulaştıracak esnaf, âlim vs. çeşitli tabakalardan dost düşman bütün ülkelere casuslar salınmalıdır.

“Hükümdarların, Haklarında Tutumlarını Değiştirdikleri Şahıslara Dair Olumsuz Planlarını Belli Etmeme Hususunda Dikkatli Olmaları” başlıklı **7. Fasıl**da hükümdarların önemli hususiyetlerinden birinin de hakkında olumsuz bir plan yaptıkları şahsa, icraata geçmeden önce o planlarını asla hissettirmemeleri gerektiğiyle ilgili dikkat çekici örnekler sunmaktadır.

“İstişâre ve İstişârenin Faydaları, Hoş Neticeleri” başlığını taşıyan **8. Fasıl**da ise büyük hükümdarların önemli özelliklerinden ve siyâsetin temel rükünlerinden birinin de istişâre etmek olduğunu zikretmekte ve buna dair örnekler ve önemli sözler aktarmaktadır.

“Hükümdarların Vezir Seçimi” başlığını taşıyan *altıncı bölüm* ise bir giriş ve 2 fasıldan müteşekkildir. Giriş kısmında vezirlik kurumunun devlet için olmazsa olmaz bir mahiyet arzettiğine ve her kudretli hükümdarın ardında onu destekleyen feraset sahibi bir vezirin olduğuna dair örnekler ve kıymetli sözler sunmaktadır.

“Asker ve Ordu” başlıklı **1. Fasıl**da askerî teşkilatlanma konusuna oldukça ihtimam gösterilmesi gerektiği ve askerın hükümdarın otoritesinin temeli olduğunu ifade ettikten sonra askerın devlet için önemine dair kıymetli sözler aktarmaktadır.

“Hükümdarın, Gece ve Gündüz İstirahat Ettiği Yerleri Gizli Tutması” başlığına sahip **2. Fasıl**da ise hükümdarın istirahat yerlerinin gizli tutulması gerektiği, çünkü hükümdarların canlarına kastedilmek istenen anların istirahat vakitleri olduğunu ifade etmekte ve muhtelif hükümdarların buna ne kadar önem verdikleri ve gizli tutmak için ne tür yöntemlere başvurduklarına dair çarpıcı örnekler sunmaktadır.

Daha sonra kurduğu son cümleyi “siyâset” kelimesiyle bitirerek kitabına son veren müellif bu kitabı Kansu Gavri’nin devletinde tamamladığını ifade etmektedir.

Eserin bütün bölüm ve fasıllarında müellif meseleyi önce kendi içinde tartışmış, ardından tezini destekleyecek Kur’ân ayetleri, hadisler, rivayetler, kısa bir hikâye, geçmiş büyüklerden, filozoflardan sözler aktarmıştır.

Eser hem nasihat, hem hikmet, hem destan, hem Hz. Peygamber’in sözleri, hem Kur’an tefsiri, hem peygamber kıssaları ve hem de geçmiş adil hükümdarların mâcerâları ve hikmetli sözlerine dair önemli numuneler taşımaktadır.

Eserde anlatılan hikâyelerden bazıları tarihsel sıhhten yoksun ve nakledilen hadisler hadis ilmi açısından zayıf olmakla beraber bunlar müellifin eserde güttüğü gayeye hizmet için kullanılması bakımından oldukça başarılıdır.

Müellif eser boyunca başarılı bir hükümdar prototipi vermeye çabalar. Ona göre hükümdar, kamu otoritesinden sorumludur, fitne ve kargaşa onun sayesinde bastırılır, adâleti sayesinde halk hoşça vakit geçirip kendilerini güvende hisseder ve insanların gözünde ve gönlünde ona dair derin bir saygı ve muhabbet vardır. Ona göre geçmişteki âdil ve kudretli hükümdarlar hatırı sayılır işler yaparak gök kubbede hoş bir sadâ bırakmışlardır ve tarih yaprakları onlardan hâlâ sitayişle bahsetmektedir.

III. TUHFETÜ’L-MEMLÛK’UN İTHÂF EDİLDİĞİ MEMLÛK SULTÂNİ KANSU GAVRİ

Asıl ismi Cündeb, künyesi Ebü’n-Nasr olup Seyfeddin ve Kansu Lakaplarıyla tanınan Kansu Gavri, yanlışlıkla Afganistan’daki Gur bölgesine nisbetle Gûrî, fakat daha doğru olarak Mısır’daki Gavr askerî ocağına iza fetle Gavri şeklinde bilinmektedir. Kansu isminin ise Türkçe’de “kanı saf” anlamına gelen kanısa’ndan dönüşmüş olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹

Mısır’a gelmeden önceki hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Kansu Gavri’nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1516

69 es-Seyyid, Seyyid Muhammed, “Kansu Gavri”, *DİA*, XXIV, s. 314.

yılında Mercidâbık savaşında yetmiş sekiz yaşlarında öldüğü bilgisine dayanılarak 844/1440'ta doğmuş olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁰

Kansu Gavri, Gavr askeri ocağında yetiştikten sonra, önce sultanın câmedârı⁷¹ sonrasında da hasekiyyelerinden⁷² biri oldu ve 886/1481 yılında Yukarı Mısır'ın kâşifliğine getirildi. Üç yıl sonra da emîrlar zümresine girerek "onlar emîri" oldu.⁷³

Memlûk Sultanlığı'nın kuzey seferlerine katıldı ve 894/1489 yılında Tarsus'un nâibliğine tayin edildi. Ardından Halep nâibliğinden hâcibü'l-hüccâbliğa⁷⁴, sonrasında da Malatya nâibliğine getirildi. 1496'da Sultan Kayıtbay'ın vefatının ardından Kâhire'ye dönerek Nâsır Muhammed'in hizmetine girdi ve "mukaddemü'l-ulûf" makamına, ardından da "re'sü neveti'n-nüvvâb" makamına yükseltildi.⁷⁵

Canbolat el-Eşrefî zamanında (1500-1501) Şam Nâibi Kasru'nun isyanını bastırmak üzere Devâtdâr Tumanbay'ın kumandası altında sefere çıktı. Ancak Tumanbay, isyan eden Şam valisiyle birleşerek Canbolat'ı tahından indirip kendini sultan ilan etti. Daha sonra Gavri sırasıyla devâtdârlık⁷⁶, vezirlik ve üstâdüddârlık görevlerine getirildi.⁷⁷

70 Selim, Mahmud Rızık, *el-Eşref Kansu Gavri*, Kâhire, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, t.y., s. 30; es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 314.

71 Câmedâr: Hükümdarın elbiselerini muhafaza eden kimse anlamına gelmektedir.

72 Hasekiyye: Osmanlı sarayında hükümdara yakın bazı kişi, gözde ve görevlilere verilen üvandır.

73 Kansu Gavri, *Mecâlisü's-sultan el-Gavri*, nşr. Abdüvehhâb Azzâm, Kahire, Lencetü't-te'lif ve't-terceme, 1941, s. 13; es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 314.

74 Hâcibü'l-hüccâb: Has hâcip demektir ki saray teşkilatının başında bulunan kişiye verilen üvandır.

75 Selim, Mahmud Rızık, *el-Eşref Kansu Gavri*, Kâhire, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, t.y., s. 31-32; es-Seyyid, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 314.

76 Devâtdâr: Bazı İslam devletlerinde, hükümdarın divit takımından sorumlu olan, daha sonraki dönemlerde ise devletin resmi yazışma işlerini yürütmeye ve sır kâtipliği yapma gibi çok çeşitli ve önemli vazifeler üstlenen saray görevlisine verilen isim.

77 Kansu Gavri, *Mecâlisü's-sultan el-Gavri*, nşr. Abdüvehhâb Azzâm, Kahire, Lencetü't-te'lif ve't-terceme, 1941, s. 13; es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 314.

Daha sonra Sultan Tumanbay emîrlerin kendi aleyhine hareket ettiklerini görünce bir süre Kahire’de gizlendi. Tumanbay’a muhalif emîrlerin önde gelenleri, aralarından uygun birini sultan seçmek üzere toplandılar ve yaşı altmışı aşkın olan Kansu Gavri’yi seçtiler. Emîrlerin onu, saltanat hırsının bulunmayışından ziyade yaşlılık ve zayıflığından yararlanarak istediklerini yaptırabileceklerini sandıkları için seçtikleri ifade edilmektedir.⁷⁸ Böylece 906/1501 yılında Abbâsî Halifesi Müstemsik Billâh ve devlet ileri gelenleri tarafından kendisine biat edilen Gavri’ye el-Melikü’l-Eşref lakabı verildi.⁷⁹

Evvelâ asayiş ve güvenliği sağlayıp iç meseleleri çözmeye çalışan Kansu Gavri’nin yaptığı ilk icraat, tekrar saltanatı ele geçirmeye çalışan selefi Tumanbay’ı ortadan kaldırmak ve ona tabi olanları Yukarı Mısır’a sürdürmek oldu. Kahire’de nizam ve istikrarı tesis ederek ümerânın büyüklerinden güvendiği kişileri idârî kadrolara getirdi ve kendisini tahttan indirmek isteyenleri bertaraf etti. Devlet kadrolarına yakınlarını tayin ederek makamını güvence altına almaya çalıştı. Haseki memlûklerini artırıp sayılarını 1200’e çıkardı.⁸⁰

O sırada Portekizliler’in doğu ticaret yolunu kesmelerinden dolayı Mısır önemli miktarda vergi geliri kaybına uğramış durumdaydı. Bu yüzden hazineyi hayatiyete kavuşturmak amacıyla Kansu Gavri çeşitli zümrelerden, hatta nâib ve kâşiflerden tahsil edilen vergileri artırdı ve mukâtaa sahipleri ve esnaftan alınan vergileri bir yıl önceden toplattı. Neticede istediği miktarda parayı topladı fakat onun bu uygulamaları tepkiyle karşılandı ve Mısır, Suriye ve Hicaz’da merkezî hükümete karşı isyanlar çıktı. Aley-

78 Kansu Gavri, *Mecâlisü’s-sultan el-Gavri*, nşr. Abdüvehhâb Azzâm, Kahire, Le-cnetü’t-te’lif ve’t-terceme, 1941, s. 8-11; Selim, Mahmud Rızık, *el-Eşref Kansu Gavri*, Kâhire, ed-Dâru’l-Mısriyye li’t-te’lif ve’t-terceme, t.y., s. 33-35; es-Seyyid, “Kansu Gavri”, *DİA*, XXIV, s. 314.

79 es-Seyyid, Seyyid Muhammed, “Kansu Gavri”, *DİA*, XXIV, s. 314.

80 Kopraman, Kazım Yaşar, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi: İlk Müslüman Türk Devletleri*, Esra Yayınları, İstanbul, 1989, VI, 525; Selim, Mahmud Rızık, *el-Eşref Kansu Gavri*, Kâhire, ed-Dâru’l-Mısriyye li’t-te’lif ve’t-terceme, t.y., s. 39-41; es-Seyyid, “Kansu Gavri”, *DİA*, XXIV, s. 314.

hine kurulan ittifakları bastıran ve dağıtan Kansu Gavri sonunda duruma hakim oldu.⁸¹

Kansu Gavri döneminde Memlûk Sultanlığı, Portekiz ve İspanya'nın saldırılarına uğrarken Safevîlerin rekabetiyle de karşı karşıya kaldı. Memlûk Sultanlığı'nın Hint ve Uzakdoğu ülkeleriyle ticârî, Abbâsî hilafetinin merkezi ve Haremeyn'in hâmisî olması hasebiyle de manevî münasebeti vardı. Portekizliler'in Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint denizindeki faaliyetleri Memlûkler'i zor durumda bıraktığı gibi mukaddes yerler de tehdit altına girmiş bulunmaktaydı.⁸²

Ticari menfaatleri sarsılan Venedik hükûmeti, İslâm ülkelerinin hâmisî olarak Kansu Gavri'ye elçi gönderip Portekizliler'e karşı koymasını istemiş, öte yandan Hindistan'daki Müslüman devletler de Sultan Gavri'ye feryat-nâmeler göndererek yardım istemişlerdi. Kansu Gavri, papaya çağrıda bulunarak ondan, Portekizliler'in Müslüman tüccar ve hacıların gemilerine zarar vermelerini önlemesini istedi fakat bu, beklenen tesiri yapmadı. Bunun üzerine Memlûk Sultanı Kansu Gavri Portekizliler'e karşı elli savaş gemisiyle birlikte Hüseyin el-Kürdî kumandasında Hindistan'a bir sefer düzenletti.⁸³

913/1507'de Hint Okyanusu'na varan Memlûk deniz kuvvetleri, Şaul Limanı önünde Portekizliler'le çarpışarak onları mağlup ettilerse de artık Hindistan'a yerleşmiş olan Portekizliler'e ertesi yıl yenildi. Hindistan hâkimlerinden Mahmud Şah, Kansu Gavri'ye, Portekizliler'in oradaki düşmanca faaliyetlerini ve bazı yerlerini istilasını önlemek amacıyla defalarca elçi gönderince Gavri, yeni bir donanma teşkili için bir elçisini Osmanlı başşehrine yolladı. II. Bayezid, Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye Selman Reis başkanlığında bazı gemi uzmanları ve 1000 kadar Anadolu levendi

81 Selim, Mahmud Rızk, *el-Eşref Kansu Gavri*, Kâhire, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, t.y., s. 67-74; Koprman, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi: İlk Müslüman Türk Devletleri*, VI, 525-526; es-Seyyid, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 314.

82 es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 314.

83 Koprman, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi: İlk Müslüman Türk Devletleri*, VI, 526; es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 314.

ile tüfek, ok, barut, kürek, bakır, demir, araba, halat, gemi demiri gibi levâzım sevketti. Selman Reis'in gayretleriyle ertesi yıl Süveyş Limanı'nda yapımları tamamlanan yeni donanma gemileri, yine Osmanlı padişahının hediye olarak gönderdiği silah ve levazımla donatıldıysa da Portekizliler'e ve İspanyollar'a karşı kesin bir olumlu sonuç elde edilemedi.⁸⁴

Kansu Gavri devrinde Osmanlı-Memlûk münasebetleri dostluk içinde başlamış, iki devlet arasında yazışmalar yapılmış ve karşılıklı elçiler gelip gitmiştir. Hatta II. Bayezid'in ölümünü duyunca Sultan Gavri'nin Mısır'ın birçok camisinde gıyaben cenaze namazları kıldırıldığı rivayet edilmektedir. 920/1514 yılında Safevî devleti üzerine sefere çıkan Yavuz Sultan Selim, Kansu Gavri'ye Şah İsmail'e karşı birleşme teklifinde bulundu. Fakat Sultan Gavri bu teklifi cevapsız bırakınca iki devlet arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Öte yandan Şah İsmail de iki büyük devletin ittifakını önlemek için Gavri'ye elçiler göndermiş, hatta Memlûk sultanının kararsızlığından yararlanarak adamları vasıtasıyla onun Safeviler'in gizli müttefiki olduğu haberlerini yaymıştır.⁸⁵

Şah İsmail'i yenen Yavuz Sultan Selim'in Memlûkler'e tabi olan Dul-kadiroğulları'nı da ortadan kaldırması iki ülkeyi savaşın eşiğine getirdi. Memlûk Sultanı'nın mukaddes beldeleri ve hac yollarını Portekiz ve İspanyol saldırılarına karşı koruyamaması da savaşın manevi sebebi oldu ve sonuçta Memlûk ve Osmanlı ordusu Mercidâbık'ta karşı karşıya geldi. Bu ovada, 1516 yılı Ağustos ayında iki taraf arasında cereyan eden savaş fazla uzun sürmedi ve Osmanlılar'ın galibiyetiyle sonuçlandı. Bir rivayete göre Kansu Gavri bu savaşta atından düşerek ölmüştür. O sırada yetmiş sekiz yaşlarında olan Gavri'nin savaş meydanında ölen ilk Memlûk sultanı olduğu ifade edilmektedir.⁸⁶

84 Yiğit, İsmail, "Memlûkler", *DİA*, XXIX, s. 93; es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 314-315.

85 es-Seyyid, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 315.

86 Selim, Mahmud Rızık, el-Eşref Kansu Gavri, Kâhire, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, t.y., s. 161; Koprıman, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*:

Kaynaklarda hayırsever bir hükümdar olduğu zikredilen Kansu Gavri, Mısır, Suriye ve Haremeyn'de birçok sosyal tesis yaptırmıştır. Kahire'de su kemerleri, beş minareli bir cami ile yanında medreseler, hangah, sebil, çocuklar için mekteb, caminin arkasında bir kervansaray inşa ettirmiş ve burası zamanla bu sultanın adıyla anılan bir çarşı haline gelmiştir. Ezher Camii'nin minarelerinden ikisi Gavri döneminden kalmadır. Bunun dışında Gavri Halep'te kaleler, Mekke'de mücâvirler için hastahâne, ribat ve medrese inşa ettirdiği gibi su kuyuları açtırmış, Süveyş'te ve Akabe'de hacırlar için büyük bir kervansaray yaptırmıştır.⁸⁷

Kansu Gavri döneminde bazı âlim ve şairler yetişmiştir. Âlimlerin başlıcaları Celâleddin es-Suyûtî, es-Sehâvî, el-Kastallânî, Zekerîyyâ el-Ensârî, Şehâbeddîn el-Kastallânî ve Nûreddîn el-Uşmûnî'dir. Dönemin en önemli şairleri ise Abdulkâdir ed-Dimyâtî, Alâeddin b. Melik el-Hamevî ve Cemâleddin es-Selâmünî'dir. Bizzat kendisi de ilim ve edebiyatla meşgul olan Kansu Gavri, Kal'atülcebel'de ilmî meclisler düzenler, tarih, terâcim ve şiir alanlarında yaptırdığı münazaralara kendisi de katılırdı. Onun Hurûfî şair Nesîmî'nin şiirlerine büyük ilgi gösterdiği, hatta kendi döneminde Hurûfîliğin Mısır'da yayılmaya başladığı zikredilmektedir.⁸⁸

Gavri'nin Türkçe ve Arapça mensur ve manzum eserleri mevcuttur. Onun *Nefâisü-mecâlisi's-Sultânîyye* adlı mensur eseri ve *el-Kevkebü'-dürri fî mesâ'ili'l-Gavri* adlı mensur eserinin bazı kısımları Abdüvehhâb Azzam tarafından *Mecâlisü'-Sultan el-Gavri* adıyla yayımlanmıştır. Şair Şerîfî'ye Firdevsî'nin ünlü *Şâhnâme*'sini Türkçe'ye çevirten Kansu Gavri'nin Arapça şiirleri, yirmi altı kaside ve kıta ile yirmi bir müveşşahı ihtiva eden

İlk Müslüman Türk Devletleri, VI, 531; Yiğit, İsmail, "Memlûkler", *DİA*, XXIX, s. 93; es-Seyyid, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 315.

87 Kansu Gavri, *Mecâlisü's-Sultan el-Gavri*, nşr. Abdüvehhâb Azzâm, Kahire, Le-cnetü't-te'lîf ve't-terceme, 1941, s. 23; es-Seyyid, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 316.

88 Kansu Gavri, *Mecâlisü's-Sultan el-Gavri*, nşr. Abdüvehhâb Azzâm, Kahire, Le-cnetü't-te'lîf ve't-terceme, 1941, s. 38; es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 316.

el-Kasâ'idü'r-Rabbâniyye ve'l-müveşşahâti's-Sultâniyye el-Gavriyye adlı eserde toplanmıştır. Bu eserin nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde, Bağdat Köşkü, nr. 138'de kayıtlıdır.⁸⁹

IV. TERCÜMEDE TAKİP EDİLEN YÖNTEME DAİR

1. Tercümede Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı 3465'te bulunan yazma nüsha esas alınmıştır.

2. Metinde geçen ayet ve hadisler tercümede üst çift tırnak içinde ve italik harflerle verilmiş, eser adları sadece italik harflerle belirgin hale getirilmiş ve özlü sözler, alıntılar da iki noktadan sonra tırnaksız olarak aktarılmıştır.

3. Arapça aslında yer almayan fakat okuyucuya yardımcı olması için bizim tercümeyle eklediğimiz cümle ve kelimeler köşeli parantez içinde [...] verilmiş ve böylece ana metinden ayrı olduğuna işarette bulunulmuştur.

4. Metinde geçen ve meşhur olmayan şahıs, fırka ve kabileler hakkında kısa bilgi verilmiş, anlaşılması zor terimler dipnotta kısaca açıklanmıştır.

5. Tercüme metni konu bütünlüğü esas alınarak paragraflandırılmıştır.

6. Metinde lüzum görüldüğü yerlerde başkasına ait söz, özellikle belirtmek istenen terim ve kelimeler için üst çift tırnak “...” işareti kullanılmıştır.

7. Arapça metinde geçen bazı kelimelerin üzerinde yer alan eş anlam ve açıklamalar, tercümede, dipnot şeklinde ve italik olarak verilmiştir.

8. Tercüme için ayrıntılı bir kavramlar, terimler, şahıs, eser, fırka, mezhep ve yer isimleri indeksi hazırlanmış ve eserin sonunda okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

9. Tercümede anlaşılır ve akıcı bir üslup kullanılmaya gayret gösterilmiş ve mümkün olduğunca klasik terimler muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte gerekli görülen yerlerde modern terimler kullanılmıştır.

10. Eserin “Tuhfetü'l-Memlûk ve Umdetü'l-Mülûk” isminin, lafzına ve eserin muhtevasına uygun olarak “Siyâsetnâme” olarak Türkçe'ye tercüme edilmesi uygun görülmüştür.

89 es-Seyyid, “Kansu Gavri”, *DİA*, XXIV, s. 316.

11. Arapça ve Türkçe arasındaki tarihsel akrabalıktan dolayı, metnin vermeyi amaçladığı anlama zarar vereceği endişesiyle bazı deyim ve terkipleri kelime kelime Türkçe'ye çevirmekten elden geldiğince sakınılmıştır. Zira metnin yazıldığı dile kayıtsız şartsız sadık kalma prensibiyle yapılan tercümelerin çeviriye konu olan metne tercüman olamayacağı kanaatindeyiz.

Son olarak böylesine kıymetli bir eserin yayına hazırlanması için her safhada benden destek ve teşviklerini esirgemeyen, çok kıymetli hocalarım Prof. Dr. Muhittin Mâcî'te ve Yrd. Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya minnettarım. Ayrıca eserin editörlüğünü yaparak çalışmayı satır satır okuyan ve çok değerli tavsiyelerde bulunan kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Özgür Kavak'a şükranlarımı sunuyor ve bu çalışmanın siyâset ilmi çalışmalarına mütevazı' bir katkı sağlamasını Yüce Mevlâ'dan diliyorum.

Yakup Kara
Fatih

BİBLİYOGRAFYA

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, *Zencânî Sultana Öğütler, Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetname*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul, 2005.

-----, "Siyâsetnâme", *DİA*, XXXVII, 304-306.

Altay, Ahmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Gelenegine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Sayı 6/3, 2011, s. 1795-1809.

Arslan, Mehmet, "Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetname Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risâle: Gelibolulu Âlî'nin 'Hakâiku'l-Ekâlim' Adlı Eseri", *Osmanlı Edebiyat-Tarih Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 419-430.

Atmaca, Veli, "Hadisleri Bakımından Siyasetnameler II", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2000), s. 557-564.

-----, "Hadisleri Bakımından Siyasetnameler IV", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), s. 45-58.

Bayer, Rıdvan, "Hasan Kâfî Akhisârî'nin Hayatı ve Siyasetname Alanı İle İlgili "Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu: Düşünce- Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2011, Temmuz-Aralık, yıl: 4, c:4, Sayı:8, s- 131-145.

Belen, Maksut, "Siyasetnameler ve Bir Siyasetname Örneği: Âdâb-ı Saltanat", *International Journal of Social Science*, 34, II, 2015, s. 275-283.

Bursalı Mehmed Tahir, *Siyâsete Müteallık Âsâr-ı İslâmiyye*, İstanbul, Kader Matbaası, 1332.

Çolak, Orhan M., *İstanbul Kütüphanelerine Göre Siyasetname Türü Eserler Bibliyografyası* (yayımlanmamış mezuniyet tezi).

Doğan, Cem, "16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetname ve Ahlâknâmelelerinde İbn Haldunizm: Kınalızâde Ali Efendi, Kâtip Çelebi ve Nâimâ Örnekleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. 6, sayı:27, s. 197-214.

Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Sealibi, *Ada-*

bü'l-mulûk (Hükümdarlık Sanatı), çev. Sait Aykut, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Ebü'n-Necib, *el-Menhecü'l-meslûk fî siyâseti'l-mülûk (Yönetenlerin Yönetimi)*, Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, no: 80, t.y.

Ebû Osman el-Câhız, *Kitabü't-tâc fî ahlâki'l-mülûk* (Saray Âdâbı), Çev. Ali Benli, İstanbul: Klasik, 2015.

Gündüzöz, Güldane-Soner, "Arap Edebiyatında İlk Siyasetname Ahdü Mervan Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2007, c. 11, say. 31, s. 217-232.

Hız. Ali, *Nehcü'l-belâğa*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, Der Yayınları, 1990, s. 365-386.

İbn Cema, Bedreddin, *Tahrîru'l-ahkâm fî tedbiri ehli'l-İslâm (Adl'e Boyun Eğmek)*, yay. haz. Kavak, Özgür, İstanbul, Klasik, 2010.

İbnu'l-Mukaffa (142/759), *İslam Siyâset Üslubu*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.

İbn Teymiye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye: Siyâset*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul Dergâh Yayınları, 1999.

İbn Zafer, *Sülvânü'l-müta' fî 'udvâni'l-etba: Adil Hükümdar*, çev. B. Doğru, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2009.

İbnü'l-Mukaffa, *Risâletü's-sahâbe - el-Edebü'l-kebîr - el-Edebü's-sağîr (İslam Siyaset Üslubu)*, terc. Vecdi Akyüz, İstanbul, Dergâh yayınları, 2004.

İmamoğlu, Taha, *Hadis ve Siyâset*, İstanbul, Bekâ yayınları, 2015.

Kansu Gavri, *Mecâlisü's-sultan el-Gavri*, nşr. Abdüvehhâb Azzâm, Kahire, Lecnetü't-te'lîf ve't-terceme, 1941.

Kavak, Özgür, *Abbâsî Veziri Tâhir'den Oğlu Abdullah'a Siyâsî Nasihatnâme*, İstanbul, Klasik, 2012.

Kenan Ziya Taş, *Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar Osmanlı yönetim Sanatı = Usulü'l-hikem fî nizami'l-alem*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011.

Kınalızâde, Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, yay. haz. Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul: 2014.

Koprıman, Kazım Yaşar, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi: İlk Müslüman Türk Devletleri*, Esra Yayınları, İstanbul, 1989.

Mâverdi, Ebü'l-Hasen, *Edebü'l-Vezîr (Bilge Yöneticinin El Kitabı)*, Terc. ve İnceleme: İbrahim Barca, İstanbul, Klasik, 2014.

-----, *Nasihatü'l-mülûk: (Siyaset Sanatı)*, çev. M. Sarıbıyık, İstanbul, Ark Yayınları, 2004.

Muhammed b. Turtuşî, *Sirâcu'l-mülûk: Siyâset Ahlâkı ve İlkelerine Dair*, haz. Said Aykut, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011.

Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*, yay. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul: 2013.

Necmeddîn-i Dâye, *Sûfî Diliyle Siyaset: İrşâdü'l-mürîd ile'l-Murâd fî tercemeti Mirsadü'l-ibâd*, (çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî), İnceleme ve Yayına Hazırlık: Özgür Kavak, Klasik, İstanbul, Ağustos, 2010.

Nizâmülmülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, t.y.

Öz, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Târihi Temeller ve Ana İlkeler”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 12, say.:1, 1999, s. 27-33.

es-Seâlibî, Ebû Mansur, *Âdâbu'l-mülûk (Hükümdarlık Sanatı)*, çev. S. Aykut, İstanbul, İnsan Yay., 1997.

es-Seyyid, Seyyid Muhammed, “Kansu Gavri”, *DİA*, XXIV, s. 314-317.

Selim, Mahmud Rızık, *el-Eşref Kansu Gavri*, Kâhire, ed-Dâru'l-Mısıriyye li't-te'lîf ve't-terceme, t.y.

Severcan, Şefeattin, “Necmeddin Dâye'nin Siyasetnâmesinde Sultan-Din-Devlet”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, Konya, 2013, c. II, s. 429-442.

Tuna, Abdullah Sabit, *Osmanlı Siyasetnâme Geleneği İçinde Dede Cöngi'nin Yeri ve Eserinin Tablîli* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2011.

Türk, Bahadır, *Çoban ve Kral (Siyasetnâmelerde İdeal Yönetici İmgesi)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, t.y.

Yılmaz, Coşkun, *Siyasetnâmelere göre XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda İktisâdi Düşünce* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1994.

-----, “Siyasetname”, *DİA*, XXXVII, 306-308.

Yiğit, İsmail, “Memlükler”, *DİA*, XXIX, s. 90-97.

Zencânî, *el-Letâ’ifü’l-‘Alâ’iyye fi’l-fezâ’ili’s-seniyye* (*Sultan’a Öğütler: Aladdin Keykubad’a Sunulan Siyasetname*), çev. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2005.

TIPKIBASIMI YAPILAN NÜSHA

Karşılıklı tercümesiyle birlikte tıpkıbasımı yapılan nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 3465 numarada kayıtlıdır. 310X215,215X131mm ebadındaki nüshanın cildi döneminin özelliklerini yansıtan nitelikte ve orijinal olup, dış kısmı şemse ve salbekli kahverengi sahtiyan keçi derisi, iç kısmı soğuk baskıyla tezyin edilmiş açık kahverengi deridir. Nüsha, harekeli nesih hat ile yazılmış olup 61 varaktan oluşmakta, her sayfasında 7 satır bulunmaktadır. Zahriye süslemeleri ve serlevha müzehhep; cetveller, sözler arası duraklar, bab ve fasıl başlıkları yaldızlıdır.

Zahriyede (1a) Sultan 1. Mahmud mührü ‘*Elhamdulillâhillezî hedânâ li-hâzâ vemâ kunnâ linehtediye levla en hedâna’llâh*’ ve hemen altında vakıf kaydı ‘*Vekafe hâza’l-kitâb sultânul-‘a’zam es-sultân el-ğâzî Mahmûd Hân dâmet hayâtuhû meda’l-ezmân. Harrârahû el-fakîr Dervîş Mustafâ el-mufettiş bi-evkâfi’l-haremeyni’ş-şerîfeyn. Ğufîra lehu*’ bulunmaktadır. Bunların altında ise kaydı düşen evkaf müfettişinin ‘*El-mütevekkil ‘ala’llâhi’l-‘a’lâ abduhu Dervîş Mustafâ*’ mührü görülmektedir.

Zahriyede bulunan madalyondaki kayıt, eserin Memlûk sultanı Kansu Gavri’nin kütüphanesi için istinsah edildiğine işaret etmektedir: ‘*Bi-resmi bizâneti mevlânâ el-makâmi’ş-şerîf es-sultânî’l-mâliki’l-melik el-eşref Ebi’n-Nasr Kânsûh, ‘azze nasruh.*’

Nüşhada istinsaha dair yalnızca 61a’da yer alan ferağ kaydında madalyon içerisinde ‘*ketebehû el-memlûk Cânım Mirkânî(?) min tabakati el-muttehide el- Eşrefî*’ ifadesi yer almaktadır.

Ayasofya Koleksiyonu’nda (2892) tıpkıbasımı yapılan eser ile büyük ölçüde benzer bir nüshaya daha rastlanmıştır. Yalnızca isim ve ithaf bölümünde farklılıklar bulunan bu nüshanın istinsah tarihi 896 olup ferağ kaydında Muhammed b. Sûdûn el-Kasravî ismi yer almaktadır. Bu ismin müellif veya müstensih olduğuna dair her hangi bir işaret bulunmamaktadır. Bahsi geçen nüsha Sultan Kayıtbay’a ithaf edilmiştir. Tıpkıbasımı yapılan nüshanın hitamında müellif/müstensihin şahsına ‘kitabın müellifi’ olarak işaret edildiği ve mezkur Ayasofya nüshasında böyle bir işaretin olmadığı

da dikkate alındığında eserin telifine dair çeşitli ihtimaller gündeme gelmektedir. Gövde metnin Kansu Gavri'nin sultanlık döneminden daha önceki tarihlerde telif edilip müellif tarafından, farklı zamanlarda farklı sultanlara sunulduğu, anonim bir metin olup farklı kişilerce istinsah edilerek ve uyarlanarak sultanlara arz edildiği bu ihtimaller arasında sayılabilir.

Zehra Gökgöz

Yazma Eser Uzm.

**TUHFETÜ'L-MEMLÛK
VE UMDETÜ'L-MÛLÛK**

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hükümdarları yarattıkları üzerine emin kimseler kılan, doğruluğu dışında hiçbir şeyin hiç kimseye fayda vermediği günde onlar için yüksek makamlar hazırlayan⁹⁰, insanların yanlış doğrudan ayırıp bilmeleri için sultanlar vesilesiyle hakkı ve batılı ayıran, onları himaye etmeyi⁹¹ ve muzafer kılmayı bir zorunluluk addeden, başarı ve galibiyeti onlara taahhüt⁹² eden, muvaffakiyet⁹³ ve zafer ile onları destekleyen⁹⁴, onları bütün ümmetin ve tertemiz davetin savunucuları⁹⁵, dinin⁹⁶ ve ülke topraklarının⁹⁷ önderleri kılan Allah'a hamd u senâlar olsun.

Müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdiği, kendisine çok büyük lütuflarda bulunduğu, zaman olarak sonra gelmesine rağmen O'nu rütbece en üstün kıldığı, böylelikle hem öncelik hem de sonralığı kendisinde cem' ettiği, Allah'ın “*Onların sana getirdikleri hiçbir temsil yoktur ki, (onun karşılığında) sana doğrusunu ve daha açığını getirmeyelim*”⁹⁸ diyerek onun adına kâfirlerle cedele girmeyi üstlendiği Rasûlü Muhammed (s.a.s.)'e; ve takvayı düstûr edinen, geniş ufuklarıyla⁹⁹ Uhud ve Sebir'e¹⁰⁰ denk olan, ümmete önder olup adâletin de kendilerine önder (emîr) olduğu ailesi ve ashâbına salât u selâm olsun.

Sonra, kullarına merhamet ettiği ve İslam ülkelerini korumak¹⁰¹ istediği

90 *İmkânı sunan.*

91 *Korumayı.*

92 *Garanti.*

93 *Hayırlı neticeler elde etme.*

94 *Güçlendiren.*

95 *Müdâfaa edicisi.*

96 *Şeriatın.*

97 *“Havzatül-mülk” devletin toprakları anlamına gelmektedir.*

98 Furkan, 25/33.

99 *Akıllarıyla.*

100 *Sebir: Mekke'de bir dağ ismidir.*

101 *Muhâfaza etmek.*

için, âdil hükümdarlar içerisinde, bütün milletleri hâkimiyeti altında bulunduran, Arap ve ‘acem sultanlarının sultânı, İslam ülkelerinin muhâfızı, Allah kullarının yardımcısı, semâ’dan desteklenen¹⁰², düşmanlara karşı mu-zaffer olan, güven ve emniyetin kaynağı, adâlet ve ihsânın yayıcısı, efendimiz, yüce Sultan, Hükümdar Ebu’n-Nasr Kansu’yu seçen Allah’a hamd u senâlar olsun.

Yüce Allah vahyinin beşiği¹⁰³, meleklerinin namazgâhı, Nebîlerinin mescidi, velî kullarının âhîret pazarı olan mübarek Haremeyn’i onun hâkimiyetine vermiş ve onu, “*Allah’ın nimet verdiği peygamberler, sıddîkler, şehitler ve salihler -ki onlar ne güzel arkadaşlardır-*” zümresine dâhil etmekle bahtiyarkılmıştır.¹⁰⁴

[Şairin ifade ettiği gibi]

“O, el-Melikü’l-Eşref’tir ki isimleri sayesinde her bölgenin minberleri oldu müşerref¹⁰⁵,

Onun adâleti sayesinde her taraf oldu cennet,

“Cömertliği¹⁰⁶ o cennetlerde kevser olup aktı,

Gelmiş geçmiş¹⁰⁷ tüm sultanlarla onun arasında,

Fazilette fark vardır, olan fark gibi yer¹⁰⁸ ile gök¹⁰⁹ arasında,

Başka sultanlar hakkında anlatılanlara kulak asmayasın,

Nitekim [av olarak yakalanmış] zebra¹¹⁰ bütün avlara bedeldir¹¹¹,

Onun yüce karakterleri neshetmiştir,

Kisrâ ve Kayser gibi krallardan bahseden kitaplarda zikredilenleri.”

102 *Yardım edilen.*

103 *Vahyin nüzul yeri.*

104 Nisa, 4/69.

105 Nitekim bu kitabın yazıldığı dönemlerde hutbelerde sultanların isimleri zikredilmekteydi. (ç.n.)

106 *Bağışları ve hibeleri.*

107 *Mazide kalmış.*

108 *Toprak.*

109 *Süreyyâ yıldızı.*

110 *Vahşi eşek.*

111 Birinin akranlarına üstün olduğunu ifade etmede kullanılan bir atasözü. (ç.n.)

Sonra, yazmaya niyetlendiğim bu kitap, devletin nizamının onunla olduğu ve saltanatın dayanağının kendisine bağlı olduğu siyâset hakkındadır. Bu kitabı, “*Tuhfetü'l-memlûk ve 'umdetü'l-mulûk*” diye isimlendirdim ve onu bölümlere (bâb), alt kısımlara (fasl) göre tertip ettim. Böylece onun zengin kütüphanesine hizmette bulundum.

Allah, onun yüceliklerinin izlerini tarih yapraklarına yazsın; hanedanının bağlarını sonsuzluk ve ebedilik temellerine bağlasın ve dinin temelini onun gayretinin¹¹² büyüklüğüyle ilelebet güçlü¹¹³ kılsın. Allah “âmin” diyen kullarına da rahmet ihsan etsin.

O, öyle bir kimsedir ki devletin ve dinin yönetim¹¹⁴ bayrakları onun fikirleriyle¹¹⁵ yükselmiştir. Onun tek bir işâretiyle hakkın apaçık âyetleri yayılmış, onun yücelik çadırında¹¹⁶ ebedî saâdetin nurları parlamış¹¹⁷, kemalinin bahçelerinde¹¹⁸ ebedî asâlet ağaçları çiçek açmış, ihsanı¹¹⁹ bütün fazilet erbâbını kuşatmış ve onun talihi,¹²⁰ izzetli¹²¹ [gururlu] tabiatıyla feleği dize getirmiştir.

Bu kitabı onun yüce huzuruna hediye (tuhfe) eyledim ve aziz¹²² makamına¹²³ arz ettim. Onun yüce makamı, tüm insanlar için bir sığınak ve devrin felaketlerine karşı bir barınak olmaya devam etsin!

Onun lütuf kemendine tutundum ve şefkat eteğine sımsıkı sarıldım¹²⁴.

112 *İhtimam.*

113 *Yüksek.*

114 *Siyâset.*

115 *İsabet eden görüşleriyle.*

116 *Surâdik kelimesi farsça serâperde kelimesinin Arapçaya geçmiş halidir. Şemsiye, çadır anlamlarına gelmektedir.*

117 *İşıldamıştır.*

118 *Hadâik kelimesi hadîka kelimesinin cemisidir ve içinde ağaçlar olan çiçekli bahçe anlamına gelmektedir.*

119 *Yaptığı iyilikler.*

120 *Bahtı.*

121 *Boyun eğmeyen.*

122 *Ulu.*

123 *Eşliğine.*

124 *Tutundum.*

Umulur ki onun sadaka kapılarını açması vesilesiyle emellerime¹²⁵ ulaşmanın kapısını aralarım. Ve böylece kasvetli¹²⁶ gecelerim, ümitlerimin sabahıyla aydınlığa kavuşur¹²⁷.

Çünkü kim ümitlerini gerçekleştirmek için Sultân'a yönelirse emelini elde edememe¹²⁸ hususunda asla şüphe etmez. Nitekim Fırat'tan susuzluğunu gidermek isteyen, Fırat'a vardığında susuz kalacağından¹²⁹ asla endişe etmez.

Ey faziletlerinde, mülkünde ve hâkimiyetinde zerre şüphe¹³⁰ bulunmayan Sultân! Sen [öyle yüce bir sultansın] ki, devran senin cömertliğin ve varlığınla iftihar etmektedir. Ve senin varlığın, devran için iftihar vesilesi olmaya kâfidir.

Allah hükümdarlığı sana tahsis etmiş ve hükümdarlığa en uygun seni gördüğü için seni seçmiştir¹³¹. Allah senin ömrünü uzun eylesin ki beşeriyet hükümranlıklarının senden medet umduğunu göresin!

125 “Âmâl” kelimesi “emel” kelimesinin çoğuludur.

126 *Karanlık.*

127 *Açılır.*

128 *Mahrum kalma.*

129 *Suya kanamayacağından.*

130 *Şekk.*

131 *Seni yeğlemiştir.*

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTANLARIN ŞÂNININ¹³² YÜCELİĞİ, ONLARA DUYULAN İHTİYACIN BÜYÜKLÜĞÜ VE İNSANLARIN ONLARA İTAAT VE TAZİMDE BULUNMALARININ, ULVİLİKLERİNİ TANIMALARININ GEREKLİLİĞİ¹³³

İsmi yüce Allah [c.c.], sultanların şanlarını¹³⁴ yüceltmış, mertebelerini yükseltmiş, makamlarını¹³⁵ terfî ettirmiş¹³⁶, yeryüzünde ayaklarını sabit kılmış, sultanlığından onlara ikramda bulunmuş ve onları hüsn-ü kabul ve heybet ile donatmış¹³⁷, onlara izzet ve yücelik¹³⁸ bahşetmiştir.

Zîra Allah, sultanlar vesilesiyle kullarının salah bulacaklarını, ‘avâmın [halk] ve havâssın [seçkinler/ileri gelenler] din-dünya ve ahiret işlerinde onların siyâsetine ve korumasına¹³⁹ muhtaç olduğunu bilmektedir.

Allah, yüce hikmeti ve bol¹⁴⁰ nimeti gereği mülkü sultanlara vermiş, onları seçmiş¹⁴¹ ve onlara geniş imkânlar vermiştir. Allah, sultanlara itaat etmeyi, yerine getirenin sevap kazandığı, çiğneyenin ise cezalandırıldığı farzlar mesabesine koymuştur.

Allah’ın yücelttiğini yüceltmek, onurlandırdığını ta’zîm etmek, yetki verdiği boyuna boyun eğmek¹⁴² imkân verdiği ve [hükümler] arz ettiğine teslim olmak [kulları] bağlayıcı farzlardan, vacip haklardan, koşulmuş itaat şartlarından ve tâbi olunan akl-ı selim ile hareket etmenin gereklerindendir¹⁴³.

132 *Hallerinin, durumlarının.*

133 *Açıklama.*

134 *Durumlarını.*

135 *Konumlarını.*

136 *Yükseltmiş.*

137 *Korumuş.*

138 *Azamet.*

139 *Muhâfazasına.*

140 *Mükemmel.*

141 *Tercih etmeyi.*

142 *İtaat etmek.*

143 *Yerlerdendir.*

Halkın (ra'iyye) bir yöneticiye olan ihtiyacı, bedenın başa olan ihtiya-
cına ne kadar da çok benzemektedir! Ve yöneticinin halka göre fazileti,
farzların sünnetlere olan faziletine ve süvârının ata olan üstünlüğüne ne
kadar da çok benzemektedir! Tıpkı çoban olmadığında yırtıcı hayvanların
sürüyü yok etmesi gibi, sultanlar olmasaydı insanlar birbirini yerdı.

Bir alimin söylemiş olduğu şu söz ne kadar da güzeldir!:

“Halkın sultansız kalıp fesâda uğraması, bedenın ruhsuz kalıp çürümesi
gibidir.”

Sultanların makamları yüksek, emirleri ifa edilir ve hayatları rahat olsa
da, yükleri ağır ve sorumlulukları¹⁴⁴ büyüktür. Kim aklını çalıştırıp onla-
rın [sorumlu oldukları] işlerini iyice düşünürse onlara verilen imkânları¹⁴⁵
çok görmez. Zîra onlar, tebaanın arkasını kollamak¹⁴⁶ ve [başlarına gelecek
muhtemel] felaketleri¹⁴⁷ defetmek zorundadır. Ayrıca sultanlar halka naza-
ran ayrıcalıklı oldukları maişet üstünlüğünün kat kat fazlasını yük olarak
omuzlamak zorundadırlar.

Hârun er-Reşîd'i¹⁴⁸ [v. 193/809]¹⁴⁹ ne kadar övsek azdır! Nitekim o,
geceleyn bir seferdeyken şiddetli¹⁵⁰ kar yağdı ve onu canından bezdirip bir
türlü huzur vermedi. Bunun üzerine yanındakilerden biri ona şöyle dedi:
Ey mü'minlerin Emîri! İçinde bulunduğumuz zorluk¹⁵¹, sıkıntı¹⁵² ve yolcu-
luk külfetine¹⁵³ bak! Hâlbuki halk rahat¹⁵⁴ ve uyuyor!

Bunun üzerine Hârun er-Reşîd şöyle dedi:

“Sus! Halka uyumak bize de uyanık kalmak [nöbet tutmak] düşer, yö-
neticinin halkını koruması¹⁵⁵ ve [bu uğurda] eziyetlere katlanması gerekir.”

144 *Külfetleri.*

145 *Nimetleri.*

146 *İhâta etmek.*

147 *Belaları.*

148 *Şu hareketine.*

149 Hârun er-Reşîd, 786-809 yılları arasında hüküm süren Abbâsi halifesi. (ç.n.)

150 *Aşırı.*

151 *Yorgunluk.*

152 *Bela.*

153 *Meşakkatine.*

154 *Evinde oturuyor, huzurlu.*

155 *Muhâfaza etmesi.*

[1.] FASIL

SULTANLARLA İLGİLİ KUR'AN'DA GEÇEN İFADELER

Allah, zâtına ve Rasûl'üne itaati, Kur'an'da sultanlara itaat ile birlikte zikretmiştir. Nitekim Allah [c.c.] şöyle buyurmuştur:

*“Ey iman edenler Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ülü’l-emre (idarecilere) de itaat edin.”*¹⁵⁶

Yine Allah [c.c.] sultanların halîfe olmasındaki nimetini zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

*“Sizi yeryüzünün halîfeleri kılan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur.”*¹⁵⁷

Yine Allah [c.c.] Mûsa Aleyhisselâm hakkında şöyle buyurmuştur:

*“[Bir zamanlar Musa, kavmine şöyle demişti]: Ey kavimim! Allah’ın size (lütettiği) nimetini hatırlayın; zira O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar kıldı. Âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi.”*¹⁵⁸

Yine Allah [c.c.], onu [Hz. Musa’yı] ve kardeşini kralların en azgını ve en fenasına¹⁵⁹ gönderdiğinde şöyle buyurmuştur:

*“Firavun’a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına devşirir veya korkar.”*¹⁶⁰

Yahya b. Muâz¹⁶¹ [v. 258/872] bu ayeti okuduğunda şöyle derdi:

“Ey Güzel Allah’ım! İlahlık taslayan (rubûbiyet) kimseye [Firavun’a] olan merhametin buysa, ya kulluğunu itiraf eden kimseye olan merhame-tin nice-dir!”

156 Nisa, 4/59.

157 En’am, 6/165.

158 Mâide, 5/20.

159 Sapkına.

160 Taha, 20/43.

161 Ebû Zekerîyya Yahya b. Muaz b. Ca’fer er-Râzî: Seyr-ü sülûk makamlarından bahseden ilk sûfilere. (Salih Çifti, “Yahya b. Muaz”, *DİA*, c. 43, s. 257.)

[2.] FASIL

SULTANLARIN, İLİM, EDEBİYAT VE GÜZEL SANAT
ÜRÜNLERİNİN ORTAYA ÇIKMASINDAKİ ETKİLERİ

Sultanların güzel etkileri, uğurlu¹⁶² muvaffakiyetleri,¹⁶³ kendilerinden hep hoşnut olunması, ümitlerin¹⁶⁴ kendilerine bağlanmış ve rağbetlerin¹⁶⁵ onlara yönelik olması sebebiyle ülke filozofları, memleket âlimleri ve sanat erbabı, zihinsel faaliyetlerinin neticeleriyle onlara hizmet etmişler, akıllarıyla elde ettikleri ürünlerle onlara yaklaşmışlar, hükümdarlara ithâfen verdikleri ürünlerde veya yazdıkları kitaplarda çok titiz¹⁶⁶ davranmışlardır¹⁶⁷.

Neredeyse kıymetli hiçbir sanat eseri, göz aydınlığı¹⁶⁸ hiçbir ürün¹⁶⁹, eşsiz hiçbir hikmet, hayranlık uyandıran hiçbir geometrik eser yoktur ki sultanlar için yazılmamış, onların rızası amaçlanmamış ve umulmamış¹⁷⁰ olsun.

Geçmişin aziz sultanları olmasaydı birçok ilim zayi olurdu ve kıymetli hikmetler kaybolurdu. [Nitekim] sultanlar filozoflara (hukemâ) imkân sağlamak¹⁷¹ için ellerinden geleni yapıyor ve onlar için gerekli olan şeyleri temin ediyorlardı ki onlar, ruh dinginliğiyle, tam bir iştiaqla ve salim zihinle düşünebilsinler [ve üretebilsinler].

Böylece onlar da alet-edevâtları ve gönlü teskin eden,¹⁷² yorgunluktan sonra huzur, keder yaralarını tedavi edecek surûr veren mûsikî aletlerini icâd etmişlerdir. Yine tıp, astroloji gibi bilimler, savaş aletleri ve madeni yağlarla çalışan aletler vb., zikredilmesi uzun sürecek şeyler ortaya koymuşlardır.

162 *Bahtlı*.

163 *Bereketleri*.

164 “Âmâl” kelimesi “emel” kelimesinin cemisidir ve ummak anlamındadır.

165 *Meyiller*.

166 “Teenneka’l-emra” “işini güzel yaptı” anlamındadır.

167 *İşlerini güzel yapmışlardır*.

168 “Çurra” kelimesi atın alnındaki beyazlığa denilmektedir.

169 *Sanat eseri*.

170 *Kastedilmemiş*.

171 *Halleri ve durumları için*.

172 “Cimâm” kelimesi “cimme” kelimesinin çoğuludur ki o da suyun toplandığı yer anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda [Büyük] İskender¹⁷³'in [v. M.Ö.323] annesi, ona şöyle dua etmiştir:

“Allah sana öyle bir talih nasip etsin ki o talih sebebiyle akıl erbabı sana hizmet etsin! Allah sana, zevk/sefa ehline hizmet etmene sebep olacak bir akıl ihsan etmesin!”

Müslüman hükümdarların yönettiği Arap devleti ortaya çıkınca, müslüman hükümdarlar kıymetli¹⁷⁴ eserlerin, eşsiz¹⁷⁵ belâgatın [edebî sanatların], dilden dile dolaşan şiirlerin ve çok değerli, nâdir kitapların yazılmasının müsebbibi oldular.

Müslüman hükümdarlar, bu hükümdarların irtibatla olduğu önderler ve onların işleri üzerinde tasarrufta bulunanlar [emrinde çalışanlar] olmasaydı, kâtiplerin ve şâirlerin önemli eserleri yok olurdu.

Yine müslüman hükümdarlar olmasaydı âlimlerin ve filozofların tabiatları [zihinleri] bulanık¹⁷⁶, hatiplerin ve ediplerin dilleri mühürlü olurdu. “*Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. [Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir].*”¹⁷⁷

[3.] FASIL

SULTANLARIN FAZİLETİNE DAİR NEBÎ (S.A.S.)’DEN ve SELEF [-İ SÂLİHİN]’DEN AKTARILAN SÖZLER

Rasûlullah (s.a.s.) Efendimiz şöyle buyurmuştur:

“*Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir (zıllullâh). Kim ona itaat ederse bana itaat etmiştir. Her kim de ona isyan ederse [karşı gelirse] bana karşı gelmiştir.*”¹⁷⁸

173 İslam tarihinde daha çok efsanevi şahsiyetiyle tanınan Makedonya kralı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Kaya, “İskender”, *DİA*, c. 22, s. 555.)

174 Değerli.

175 Üstün.

176 Karışık.

177 Maide, 5/54.

178 Bu lafızla rivâyet dönemi eserlerinde ve tahrir kitaplarında yer almıyor. Benzeri rivayetler için bk. Sehâvî, *Mekâsidü'l-hasene*, s. 181; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 212.

Yine Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“*Sultânın duası geri çevrilmez.*”

Yine O (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“*Allah, âdil sultânı, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı gündegölgelendirir.*”¹⁷⁹

H. Osman b. Affan [r.a.] şöyle derdi:

“*Allah’ın, sultan vesilesiyle [insanların günah işlemelerine] mâni olması,*¹⁸⁰
Kur’an vesilesiyle mâni olmasından daha fazladır.”¹⁸¹

Huzeyfe b. Yemân¹⁸² [v. 36/656] şöyle demiştir:

“*Allah’ın sultanını zelil kılmak için çaba gösteren hiçbir kavim yoktur ki Allah onları hem dünyada hem de ahirette zelil kılmazın!*”

Abdullah b. Mesud¹⁸³ [v. 32/652] da şöyle derdi:

“*İnsanların [başına mutlaka] bir güç, sultan otoritesi gerekir.*”

Yine ashabdan biri de şöyle demiştir:

“*Kim sultana hakaret ederse Allah ona kıyâmet gününde ateşten bir cüppe giydirir.*”

Yine bir diğer haberde [hadiste] şöyle buyrulmuştur:

“*Kim [sultana] itaat etmez ve cemaatten ayrılırsa o kimse cabiliye ölümü üzereölür.*”¹⁸⁴

179 Benzeri rivâyetler için bkz. Buhari, “Ezân”, 660; Müslim, “Zekât”, 1031.

180 Çünkü bazı imanî zayıf insanlar Kuran’ın yasaklarına aldırış etmezken, sultanın kendisine vereceği cezadan korktuğu için suç ve günah işlemekten çekinmektedir. (ç.n.)

181 İbn Abdilber, *et-Temhid*, I, 118.

182 Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Huseyl b. Câbir el-Absî. Hz. Peygamber’in sırdaşı olan sahabi. (ayrıntılı bilgi için bkz. Selman Başaran, “Huzeyfe b. Yemân”, *DİA*, c. 18, s. 434.)

183 İlk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden biri. Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusu. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*, c. 1, s. 114.)

184 Müslim, “İmâre”, 53.

[4.] FASIL

SULTANLARI YÜCELTMENİN [ONLARA TAZİMDE
BULUNMANIN] ÂDÂBİ HAKKINDA

[Anlatıldığına göre] Yezid b. Şecere¹⁸⁵ [v. 58/677], Muâviye¹⁸⁶ [v. 60/680] ile birlikte yürüdüğü esnada Muâviye onunla konuşurken Yezid'in yüzüne sivri¹⁸⁷ bir taş isabet etti ve yüzünü kanattı¹⁸⁸. Kan, yüzünden elbisesinin üzerine akmaya başladı ve Yezid, kanı silmekle hiç uğraşmadı.

Bunun üzerine Muaviye ona dedi ki Allah iyiliğini versin!¹⁸⁹ Başına ne geldiğini görmüyor musun? Cevaben o da: Ne oldu ki ey Müminlerin Emîri dedi. Muâviye de dedi ki: Yüzünün kanını [diyorum], elbisenin üzerine akıyor!

Bunun üzerine o da şöyle dedi: Beni muhatap almandan duyduğum sevinç¹⁹⁰ ve seninle muhabbet etmekten¹⁹¹ duymuş olduğum şeref olmasaydı senden ümidimi¹⁹² kesecektim. Duyduğum sevinç ve şeref sen beni uyarıncaya kadar başıma gelen¹⁹³ şeyi fark etmeme mani oldu.¹⁹⁴ [Bu söz] Muaviye'nin çok hoşuna gitti ve ona bol hediyeler verdi.

185 Yezid b. Şecere er-Rahavî: Muâviyenin yakın adamlarından. Muâviye'nin hilâfeti döneminde Rum topraklarında orduya komutanlık ederken denizde geminin içindeyken şehit olmuştur. (ç.n.)

186 Muaviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevi el-Kureşî. Sahabi ve Emevî hilâfetine kurucusu. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Aycan, Muâviye b. Ebî Süfyân", *DİA*, c. 30, s. 332.)

187 *Ucu keskin.*

188 *Yaraladı.*

189 *Şu yaptığına bak.*

190 *Sayende duyduğum mutluluk.*

191 *Konuşmaktan.*

192 *Beklentimi.*

193 *Bana isabet eden.*

194 *Beni oyaladı.*

Bunun bir benzeri de Ebûbekir el-Hüzelî¹⁹⁵ [v. 167/783] hakkında anlatılmaktadır. Nitekim bir gün o, Ebu'l-Abbâs es-Seffâh¹⁹⁶'ın [v. 136/754] yanındaydı. Ebu'l-Abbâs onunla konuşurken aniden¹⁹⁷ rüzgâr esti ve Ebu'l-Abbâs'ın meclisinin sofrasına tavandan bir kâse düştü. Bundan dolayı orada bulunanlar korktular¹⁹⁸ ve tedirgin¹⁹⁹ oldular. Fakat [Ebûbekir] el-Hüzelî hiç kıpırdamadı ve gözlerini Ebu'l-Abbâs'ın gözlerinden hiç ayırmadı²⁰⁰.

Bunun üzerine Ebu'l-Abbâs ona şöyle dedi: “Bu [soğukkanlı] halin²⁰¹ ne kadar da şaşırtıcı ey Hüzelî! Bizi korkutan şey seni korkutmadı”²⁰². O da şöyle cevap verdi:

“Ey Müminlerin Emîri! Sen bana hususi bir alaka göstererek²⁰³ öyle bir yüce gönüllülükte bulundun ki kalbim ona meyletti ve zihnim o yüce gönüllülüğe takılıp kaldı. Eğer mavi gök²⁰⁴ ters dönseydi de toprağa²⁰⁵ kapanıyordu yine de o [düşen] kâsenin farkına varmazdım.”

Bunun üzerine Ebu'l-Abbâs da şöyle dedi: “Yemin olsun ki yaşadığım müddetçe senin kıymetini bileceğim ve kadrini yücelteceğim.”

San'ânî²⁰⁶'nin meşhur bir haberine göre bir gün o, Nasr b. Ahmed'in²⁰⁷ [v. 331/943] huzurundaydı. Nasr b. Ahmed onunla konuşurken birden

195 Üçüncü râvi tabakasından olduğu fakat güvenilir bir ravi olmadığı rivayet edilmektedir. (ç.n.)

196 İlk Abbâsi halifesi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Ebû'l-Abbâs es-Seffâh”, *DİA*, c. 10, s. 283.)

197 *Şiddetle*.

198 *Ürktüler*.

199 *Rahatsız*.

200 *Çevirmedi*.

201 *Durumun ve rahatlığın*.

202 *Ürkütmedi*.

203 *Teveccüh ederek*.

204 *Gökyüzü*.

205 *Yere*.

206 Hangi San'ânî'nin kastedildiği kesin olmamakla birlikte Ebû Ali es-San'ânî'nin kastedildiği tahmin edilmektedir. Zira müellif eserin bir başka yerinde San'ânî'den alıntı yapmakta ve bunun Ebû Ali es-San'ânî olduğunu açıkça ifade etmektedir. (ç.n.)

207 Ebül-Hasen Nasr b. Ahmed Es. Sâmânî. Sâmânî hükümdarlarından. (ç.n.)

Ebu Ali'nin baldırını bir akrep ısırdı ve akabinde Ebû Ali'nin elbisesinin içine girdi.²⁰⁸ Zehirini tamamen boşaltmak için defalarca sokmaya devam etti. Fakat bu durum Ebû Ali'nin hiç umrunda değildi ve ondan hiç tedirginlik²⁰⁹ duymuyordu. Evine dönüp elbisesini çıkarınca akrebin kaç defa soktuğu sayıldı ve ısırıkların sayısının on yediye kadar ulaştığı görüldü.

Bu haber Nasr b. Ahmed'e ulaştı ve o, Ebû Ali'nin başına gelen bu hadiseye çok üzüldü. Daha sonra ona, "Ey Ebû Ali, başına gelen²¹⁰ hadise beni çok üzdü²¹¹. Niçin [o esnada] kalkıp bu belayı kendinden def etmedin?" dedi.

Bunun üzerine Ebû Ali de şöyle dedi: "Sultanımın huzurunda bir akrebin eziyetine sabretmezsem, sultanım yanımda olmayınca savaşların cehennemine ve kılıçların darbelerine nasıl sabrederim?"

*Ahbaru'l-vüzerâ*²¹² da okuduğuma göre bir gün Me'mûn²¹³ [v. 218/833] [bir mecliste] bir konu hakkındaki düşüncelerini [oradakilerle] paylaştı. Bunun üzerine [orada bulunanlar] Me'mûn'a, seslerini yükselterek itiraz ettiler. [Meclisten] çıktıklarında, el-Fazl b. Sehl²¹⁴ [v. 202/818] onların dövülerek terbiye edilmelerini²¹⁵ emretti.

Hadiseyi işiten Me'mûn, onların suçlarının ne olduğunu sordu. O da cevaben şöyle dedi: "Onlar Allah Teâlâ'nın edebiyi edeplenmediler. Zîrâ [Allah Teâlâ] şöyle buyuruyor:

*'Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın; [yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa giderir].'*²¹⁶ Onlar, seslerini senin sesinin üzerine çıkardılar."

208 *Pantolonuna sokuldu.*

209 *Rahatsızlık.*

210 *Sana musallat olan.*

211 *Kaygılandırdı.*

212 Meşhur kâtiplerden Muhammed b. Abdûs el-Cehşiyârî'nin [v. 331/942] önemli eserlerinden biri. (ç.n.)

213 Ebû Ca'fer Abdullah el-Me'mûn b. Hârûn er-Reşîd. Abbâsi halîfesi. (ç.n.)

214 Abbâsi Halîfesi Me'mûn'un vezirlerinden. (ç.n.)

215 *Edeplendirilmelerini.*

216 *Hucurât*, 49/2.

Nûşirevân²¹⁷ [v. 579/1183] derdi ki:

“Sesler, sultanın sesinin üzerine çıkarıldığı zaman, sesini yükselten, işinden azledilir. Yine sultan, herhangi bir konuda “hayır” deyip de ona [itirazen] “evet” denirse veya sultan bir konu hakkında “evet” deyip de ona [itirazen] “hayır” denirse o [itiraz eden] kimse öldürülür.”

Sâmânî hükümdarlarının sofrâ âdetlerine göre sütlaç ikram edildiğinde herkes sofradaki yiyecekleri altın kaşıkla yedi. Bir gün civar [ülkelerin] krallarından oluşan bir grup, bir hükümdarın sofrasında bir araya geldi ki içlerinde İbn Irâk da vardı. Sonra sütlaç ikram edilince âdete göre [yine herkese] altın kaşık verildi. İbn Irak dışında herkes kaşığı aldı ve kullanmaya başladı. İbn Irak ise kaşığı aldı ve önüne bıraktı.

Misafirler kalkınca, hükümdar, [İbn Irak'ın] diğerlerinin kullandığı gibi kaşığı kullanmamasının sebebinin sorulmasını emretti. Bunun üzerine o da şöyle dedi: “Kaşığı ağzıma aldıktan sonra onu hükümdarın sofrasındaki kâseye daldırmaya içim el vermedi.”

İşte onun bu edebi kralın hoşuna gitti ve bu sebeple [sofradaki kişilerin, padişahın kâsesine iştirak ettiği] kaşık âdetini sofralardan kaldırdı.

217 Sâsânî hükümdarı. İslâmî kaynaklarda âdil bir hükümdar olarak zikredilen Nûşirevân'la ilgili hikâye ve menkıbelere sıkça yer verilir. Bu yüzden ahlak ve âdâba dair Pehlevîce kaynaklarda, islâmî eserlerdeki pek çok hikmetli söz ona atfedilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tefazzülü, “Enûşirvân”, *DİA*, c. 11, s. 255.)

İKİNCİ BÖLÜM

AVÂMIN VE HAVÂSSIN DİLİNDE OLAN, HÜKÜMDARLAR VE SULTANLAR HAKKINDAKİ ATASÖZLERİNE DAİR

[Bu atasözlerinden] biri şudur:

“Ya hükümdara ya da denize yakın ol.”

Çünkü bu ikisinin faydası, yararı ve hayrı²¹⁸ çoktur. Nitekim deniz, içinde barındırdığı önemli [nimetler] sebebiyle üzerinde ve yakınında olanları başka kimseye muhtaç bırakmaz ve [bol] ihsanda bulunur²¹⁹. Aynı şekilde hükümdar da halkına ve dostlarına güzelliklerde bulunur [faydalı olur].

Bir diğer atasözü şöyledir:

“Devlet (mülk) kısırdır (akîm).”

Yani hükümdarlarla hiç kimse arasında akrabalık yoktur. Çünkü hükümdarlar, katı siyâsetin hükmü gereğince [işlerini] icra ederler. Devlet ve ülke hususunda son derece ihtiyatlı hareket eder ve rütbelerin en yücesi, teşkilatların en üstünü ve her şeyin en mühimi olan devlete [zarar vereceğinden] korktukları hiç kimseyi makamında bırakmazlar²²⁰.

Ayrıca hükümdarlar, akrabalarından, kardeşlerinden ve oğullarından kim olursa olsun görevlerinden azleder²²¹ ve devlet için tehdit²²² oluşturdıklarını hissettiklerinde soy (*neseb*) bakımından en yakın akrabalarını bile öldürürler.

Hâkeza, tahtına geçmek ve saltanatına konmak için hükümdarın oğlunun, hükümdarı öldürdüğü; aynı şekilde, bir muhâlefet sezdiğinde hem canı hem de devleti için endişelenmesi²²³ sebebiyle hükümdarın da oğlunu öldürdüğü çokça vâkîdir.

218 *İhsanı.*

219 *Nimetler verir.*

220 *Görevden alıyorlar.*

221 *Kökünü kazıyorlar.*

222 *Risk.*

223 *Korkması.*

Bir diğer atasözü de şöyledir:

“Kim hükümdarlığı üstlenirse onu kendine zimmetler.”

Yani hükümdar, güzel ve kıymetli²²⁴ olan her şeyi kendisi için ister ve bütün bu güzel şeyleri, halkının ve dostlarının ele geçirmesine mani olur.

Ebû Ali es-San’ânî şöyle derdi:

“Kim hükümdarlarla dost olursa²²⁵ hükümdarlar, o kimsenin malını alırlar. Kim de hükümdarlara düşmanlık beslerse onun kellesini alırlar.”

Diğer bir atasözü de şudur:

“İnsanlar, hükümdarlarının dini üzeredir.”

Yani onun mezhebine göre dini benimserler, ancak onun istediği şeyleri yaparlar ve onun örneğinde hareket ederler.²²⁶

Diğer atasözleri de şunlardır:

“Hükümdar değiştiğinde zaman da değişir.”

“Hükümdarın affetmesi, devletin bekasını sağlar.”

“Hükümdarın sarhoş olması, ayyaşın sarhoş olmasından daha beterdir.”²²⁷

“Hükümdarların en kötüsü, suçsuz kimsenin kendisinden korktuğu hükümdardır.”

“Hükümdarlar ayrılıkla (*hicrân*) terbiye ederler fakat mahrumiyetle (*hirmân*) cezalandırmazlar.”

“Hükümdarın tiridini bir saniye bile olsa yudumlayanın dudakları yanar.”

“Yurt [asıl vatan], hükümdarın adil olduğu yerdir.”

“Sultanın rüzgârı kimine göre meltem rüzgârı, kimine göre ise keder ve felakettir.”

224 Her şeyin değerli olanına ‘ilk denir. (ç.n.)

225 Onları reverse.

226 Ona uyarlar.

227 Yani müellife göre hükümdarın hata yapma payları diğer insanlara nispetle düşüktür. Hükümdarların işledikleri günahlar diğer insanların işledikleri aynı günahdan çok daha büyük kabul edilir. Zira sıradan bir insanın yaptığı bir hata sadece kendine zarar vermekteyken hükümdarın bir hatası bir millete mal olabilir. (ç.n.)

“Hükümdarların kötü yiyecekler içerisinde süflî arzularının peşinden koşmaları onlar için hiç hoş bir durum değildir [onlara yakışmaz].”

“Hükümdar, Allah’ın yeryüzündeki halîfesidir. Onun hilâfeti, Allah’a muhalefet edildiği takdirde istikâmet üzere olamaz.”

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜKÜMDARLARIN SÖZLERİ HAKKINDA

Allah Teâlâ'dan [c.c.], Rasûlullah [s.a.s.]'den ve Hulefâ-i Râşidîn [r.a.]'den sonra hükümdarların sözü kadar yüce, faydalı ve doğru söz yoktur. Çünkü hükümdarların vasat olanı dahi halkın havas tabakasından daha akıllı ve daha faziletlidir. Özellikle sözleri yazıya geçirilen (tedvîn) ve hayatları ebedileşen hükümdarların havâssından olanları artık sen düşün!

Onlar [hükümdarlar], ancak Allah'tan destek alarak, Allah tarafından yol gösterilerek ve yönlendirilerek²²⁸ konuşurlar. Onların kelimeleri azdır fakat o kelimeler devlet izzetini taşıyan mücevherlerdir.²²⁹ Onların [kelimelerin] üzerinde doğruluğun parıltısı ve beraberinde şerefın nişânesi vardır.

Şebîb b. Şebbe²³⁰ [v. 200?/815?] şöyle derdi:

“Hükümdarların sözlerini ezberleyin! Çünkü onlar kulağa en iyi giren²³¹, meclislerde en faydalı olan²³², gönüllere en iyi işleyen²³³ ve kalplere en çok şifa olan sözlerdir.”

İbnü'l-Mukaffâ'²³⁴ [v. 142/759] şöyle derdi:

“Hükümdarlarınızın sözlerini akıllarınız tam olarak kavrayamasa da [iyi] dinleyin ve ezberleyin²³⁵. Çünkü o sözlerde cevherler ve ışık saçan²³⁶ güzellikler²³⁷ vardır.”

228 *Doğru.*

229 “*Kalâid*” kelimesi, *kılâde* kelimesinin çoğuludur.

230 Şebîb b. Şebbe, halifelere ve emirlere dair geniş bilgiler veren bir zattır. Hicri 200'den sonra vefat ettiği rivayet edilmekle birlikte net bir tarih verilmemektedir. (Şihâbüddin Ebû Abdillâh er-Rûmî (v. 626/1288), *Mu'cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rife-ti'l-edîb*, tahk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993, III, 1411)

231 *İşleyen.*

232 *Yararlı.*

233 *Tesir eden.*

234 Ebû Muhammed Abdullah b. Mukaffâ'. İran asıllı mütercim, edip ve kâtip. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “İbnü'l-Mukaffâ”, *DİA*, c. 21, s. 130)

235 *Belleyin.*

236 *Aydınlatan.*

237 “*Bedâi*” kelimesi, “*bedî*” kelimesinin çoğuludur.

Ebû Müslim²³⁸ [v. 137/755] de şöyle derdi:

“Hükümdarların sözlerinin bile edeplendiremediği kimseye eğitim ve tedâib hiçbir fayda veremez.”

[1.] FASIL

SULTANLAR VE İLERİ GELEN²³⁹ ZÂTLARIN, HÜKÜMDARLARIN YÜKSEK MAKAMLARI, YÜCE GAYRETLERİ²⁴⁰, ÜSTÜN AHLAKLARI ve ONURLU TABİATLARINA İŞÂRET EDEN SÖZLERİ

[Büyük] İskender, Kral [III.] Daryus²⁴¹ ile savaşmaya yöneldiğinde ve [Kral Daryus'un] karargâhına yaklaştığında kendisine geceleyin baskın yapılması önerildi. Bunun üzerine o da şöyle dedi:

“Zaferimi hırsızlığa dönüştüremem.”

Muâviye²⁴² [v. 60/680] de şöyle derdi:

“Ben, yeryüzünde hoşgörümün (*hilm*) galip gelmeyeceği bir cahillik, affımın galip gelmeyeceği bir suç ve cömertliğimin galip gelmeyeceği bir ihtiyaç olmasını hiç istemem.”

Abdûlmelik [b. Mervan]²⁴³ [v. 86/705] ile Mus'ab b. ez-Zübeyr²⁴⁴ [v.

238 Ebû Müslim Abdurrahman b. Müslim el-Horasânî. Abbâsî ihtilâlinin önde gelen şahsiyetlerinden. (Ayrıntılı bilgi için bkz., Hakkı Dursun Yıldız, “Ebû Müslim-i Horasânî”, *DİA*, c. 10, s. 197.)

239 *Büyük*.

240 “*Himem*” kelimesi, “*himme*” kelimesinin çoğuludur.

241 III. Daryus, İran'da Ahameniş İmparatorluğu'nun son hükümdarı olup M.Ö. 336-330 yılları arasında hüküm sürmüştür. Büyük İskender'in Pers topraklarına girmesinin ardından devrilmiştir. (ç.n.)

242 Muaviye b. Ebî Süfyan Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevi el-Kureşî. Sahabi ve Emevî hilâfetine kurucusu. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Aycan, Muâviye b. Ebî Süfyan”, *DİA*, c. 30, s. 332.)

243 Ebu'l-Velîd Abdûlmelik b. Mervan b. el-Hakem. Emevî halîfesi. 685-705 yılları arasında halîfe olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Abdûlmelik b. Mervân”, *DİA*, c. 1, s. 266.)

244 Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi, Irak valisi. (ç.n.)

72/691] arasında savaş çıktığında ve her iki grup karşı karşıya gelip²⁴⁵ de savaş kızıştığında²⁴⁶ Abdülmelik, eman vermesi için kardeşi Muhammed b. Mervan'ı, Mus'ab b. ez-Zübeyr'e gönderdi. Bunun üzerine Mus'ab da şöyle dedi:

“Benim gibi birisi buradan ancak ya galip ya da mağlup olarak ayrılır.”

Ziyâd²⁴⁷ [v. 53/673] şöyle derdi:

“Ardınızdakiler için bize aracılık edin [bize ulaşmalarını sağlayın]. Çünkü herkes hükümdara ulaşamıyor, hükümdara ulaşan herkes de onunla konuşmaya güç yetiremiyor.”

Mühelleb b. Ebî Sufre²⁴⁸ [v. 82/702] şöyle derdi:

“Parasıyla köleleri satın alıp da [güzel] davranışlarıyla²⁴⁹ hürleri satın almayan kimsenin haline şaşarım!”

Yine [Mühelleb b. Ebî Sufre] oğullarına şöyle derdi:

“Sizin en güzel elbiseleriniz, başkalarının üzerinde olanıdır.”

Yezîd b. el-Mühelleb²⁵⁰ [v. 102/720] de şöyle derdi:

“Şeref içindeki bir kılıç darbesini, zillet içindeki bir kırbaç darbesine tercih ederim.”

Bekr b. Abdülazîz²⁵¹ de şöyle derdi:

“Evimde ya da kapımda kendisine herhangi bir iyilik yapmadığım bir insan görüp de kendisinden utanmadığım hiç olmamıştır.”

Me'mûn²⁵² [v. 218/833] da şöyle derdi:

“Ancak altını ve gümüşü az olan kimse bu ikisiyle büyümeye çalışır.”

245 Birbirlerini gördüklerinde.

246 “*Vatîs*” kelimesi tandır anlamına gelmektedir ki bu ifadeyle savaşın kızışması kastedilmektedir.

247 Kanaatimizce bu zat Ziyad b. Ebîhi'dir, ki o da, Emevîler'in Irak valisidir. (ç.n.)

248 Emevîler'in Horasan valisi, Mühellebîler'in atası. (ç.n.)

249 *Büyüklüğüyle*.

250 Emevî halifesi II. Yezid'e karşı isyan eden vali ve kumandan. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Odabaşı, “Yezid b. Mühelleb”, *DİA*, c. 43, s. 522.)

251 Elimizde kesin veri olmamakla birlikte burada Bekr b. Abdülaziz ile Ömer b. Abdülaziz'in kardeşi ve Abdülaziz b. Mervan'ın oğlu olan Bekr b. Abdülaziz'in kastedildiği yüksek bir ihtimaldir.

252 Ebû Ca'fer Abdullah el-Me'mûn b. Hârun er-Reşîd. 813-833 yılları arasında başta olan Abbâsi halifesi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, “Me'mûn”, *DİA*, c. 29, s. 101.)

[2.] FASIL

HÜKÜMDARLARIN DEVLETİN ŞÂNİ²⁵³
HAKKINDAKİ SÖZLERİ

Erdeşîr [v. 242/856]²⁵⁴ şöyle demiştir:

“Hükümdar adâletten yüz çevirirse²⁵⁵, halk da itaatten yüz çevirir²⁵⁶.”

Yine Erdeşîr şöyle derdi:

“Halkın (âmme) bozulmasıyla birlikte havâssın salah bulması düşünülemez. Yine, düzeni bozuk²⁵⁷ bir devlette düzenli bir halkın olması beklenemez.”

Bir başka sözünde de Erdeşîr şöyle demiştir:

“Hükümdarlar açısından en kötü şey, başın kuyruk olması veya kuyrukun baş olmasıdır.”

Nûşîrevân [v. 579/1183] da bütün görevlilerine (*ummâl*) şöyle derdi:

“Sakın ola durgun olan hiçbir şeyi hareketlendirmeyin, fakat hareketli olan her şeyi durgun hale getirin!”

Sâbûr Zül-Ektâf²⁵⁸ da şöyle derdi:

“Ben ancak bedenleri [insanların fiillerini] zapt edebilirim niyetleri değil, adâlete göre hükmederim rızaya göre değil [kimsenin gönlünü hoş etmek için değil], ve amelleri [gerçekleştirilen fiilleri] araştırırım, sırları değil.”

253 *Durumu.*

254 226-240 yılları arasında başta olan, Sâsâni Devleti’nin kurucusu ve destan kahramanı hükümdar. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, Erdeşîr, *DİA*, c. 11, s. 284.)

255 *Sırtını dönerse.*

256 *İtaate yanaşmaz.*

257 “Ğavğâ” kelimesi “çekirge” anlamına gelmektedir ki rezil ve aşağılık insan kastedilmektedir.

258 Erdeşîr’in oğlu olup Hürmüz’ün babasıdır. Sâsâni hükümdarlarından ve 30 yıl hükümdarlık yapmıştır. (ç.n.) (Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Ahmet Temir- Zâkir Kadiri Ugan, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1991, III, 970-983.)

Persler Ebrevîz'i²⁵⁹ [v. M. 631?] tahttan indirip yerine oğlu Şîreveyh'i²⁶⁰ [v. M. 680?] geçirince ona şöyle dediler:

“Biz babanın kötülüklerine son verip senin iyiliklerini ikame etmek için onu tahttan indirip yerine seni tahta geçirdik. Eğer bunu yaparsan [iyilikleri ikame edersen] sana itaatte hiç kusur etmeyiz. Aksi takdirde [babanı tahttan indiren] bu topluluğun eli senin yakanda olacaktır.”

Bunun üzerine o da onlara şöyle dedi:

“Siz, devlet nimetini koruyun ben de sizin için adâlet nimetini muhafaza edeyim ve hem kavlen hem de fiilen sözümü tutayım.”

Onlar da Şîreveyh'in bu sözü üzerinde düşündüler ve birde baktılar ki o, onların kastettiklerinin hepsini tek bir cümleyle ifade etmiş.

Mansûr²⁶¹ [v. 158/775] şöyle derdi:

“Hükümdarlar üç şey hariç her şeye tahammül gösterebilirler. Bu üç şey şudur;

sırrı ifşâ etmek,

kadınlara musallat olmak,

devlete karşı tehdit²⁶² oluşturmak.”

Abbâs b. Muhammed, [Hârun] er-Reşîd'e²⁶³ [v. 193/809] şöyle dediğinde:

“Ey Mü'minlerin Emîri! [Eliyle işaret ederek] kılıç senin kılıcın, dirhem senin dirhemin. Dirhemle, sana teşekkür edeni ek [ona ihsanda bulun]; ötekiyle [kılıçla] de sana nankörlük edeni biç!”

Bunun üzerine Hârun er-Reşîd ona şöyle karşılık verdi: “Hilâfet için bu ikisinden başkasını göremiyorum.”²⁶⁴

259 Rasulullah (s.a.s.) döneminde İran'a hükümdarlık eden kral olup Efendimiz'in vefatından kısa bir süre önce vefat etmiştir.

260 İran hükümdarı Ebreviz'in oğludur. Ölüm tarihi hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte 680 li yıllarda öldüğü tahmin edilmektedir. (ç.n.)

261 Ebû Ca'fer el-Mansûr. 754-775 yılları arasında başta olan Abbâsi halifesi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, Mansûr, *DİA*, c. 28, s. 5.)

262 *Risk*.

263 786-809 yılları arasında başta olan Abbâsi halifesi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, “Hârûnurreşîd”, *DİA*, c. 16, s. 258.

264 Yani bana göre hilâfet de budur zaten. Hak edene iyilikte bulunmak, nankörlük edene de haddini bildirmek. (ç.n.)

Me'mûn şöyle derdi:

“Devlette bana karşı olan hiçbir pürüz²⁶⁵ [hareket/ayaklanma] görmedim ki sebebi valilerin [halka] zulmü olmasın!”

Mütevekkil²⁶⁶ [v. 247/861] de şöyle derdi:

“Hükümdarlar halklarına güç yetirebilmek için katı davranıyorlardı. Ben ise onlara yumuşak davranıyorum ki beni sevsinler ve bana itaat etsinler.”

Kâbus b. Veşmgîr²⁶⁷ [v. 403/1012] şöyle derdi:

“Hükümdarın hoşlandığı şeyler, problemleri çözmek, emretmek-yasaklamak, güzel yönetmek, ülkeler fethetmek ve düşmanlar zapt etmek gibi halkın iştirak etmediği şeylerdir. Halkın hükümdarlara iştirak ettiği yeme-içme, eğlenme gibi şeylere gelince, hükümdarlar bunları hiç önemsemezler²⁶⁸ ve bunları lezzet alınan şeyler arasında saymazlar.”

265 *Sorun.*

266 847-861 yılları arasında başta olan Abbâsî halifesi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Kırkpınar, “Mütevekkil Alellah”, DİA, c. 32., s. 212.)

267 Taberistan ve Cürcan Ziyârî emîri. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güner, “Kâbus b. Veşmgîr”, DİA, c. 24., s. 43.)

268 *Dikkate almazlar.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SIYÂSETE, HÜKÜMDARLARIN VE DİĞER BİLGİNLERİN [SIYÂSET HAKKINDAKİ] SÖZLERİ VE SIYÂSETİN GEREKLERİNİ YERİNE GETİRME HUSUSUNDA, HÜKEMÂNIN HÜKÜMDARLARA VERDİKLERİ NASİHATLERE DAİR

[1.] FASIL

HÜKÜMDARLARIN SIYÂSET HAKKINDAKİ SÖZLERİ

Hükümdarlar ve hükemâ, siyâsetin “şiddete (unf)²⁶⁹ başvurmaksızın sert; ve zayıflık göstermeksizin yumuşak olmak”tan ibaret olduğu hususunda hemfikirdir.

Aynı şekilde rivâyet edildiğine göre, içlerinde Nûşirevân’ın da olduğu birçok hükümdar, valilerine ve veliahtlarına şöyle derdi:

“Ahlaklı ve soylu kimseleri yumuşaklıkla²⁷⁰ ve şefkatle, âdi²⁷¹ ve rezil²⁷² kimseleri de sertlik ve kabalıkla yönetin²⁷³. Halka lütuf²⁷⁴ ve heybeti²⁷⁵; yumuşaklık ve sertliği karıştırıp [her ikisini ölçülü] verin.”

Bu anlamı ifade eden duyduğum en güzel şiir Abdullah b. Tâhir’in²⁷⁶ [v. 230/844] – ki kendisi hükümdar torunu bir hükümdardır- şu sözüdür:

“İnsanları siyâsetle yönettiğinizde,
değerli insanları ihsan ve hediye²⁷⁷ ile,

269 “Unf” kelimesi “rifk” (yumuşak olmak) kelimesinin zıddıdır.

270 Hoşgörü.

271 “Enzâl” kelimesi “nezl” kelimesinin çoğuludur ki o da alçaklık anlamına gelmektedir.

272 “Erzâl” kelimesi “rezl” kelimesinin cemisidir ki rezil anlamına gelmektedir.

273 Üzerlerinde hâkimiyet kurun.

274 İhsan.

275 Korkuyu.

276 Abbâsi devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarından. (Ayrıntılı bilgi için bkz., Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Tahir”, *DİA*, c. 1, s. 137.)

277 Bağış.

düşük karakterli insanları da zül ile [hakir bir şekilde] yönetin²⁷⁸ ki ıslah bulsunlar,

zül içinde olmalarından, zira zül [ile yönetmek] düşük karakterli²⁷⁹ insanlar için en layığıdır.”²⁸⁰

Nüşirevân’a siyâsetin ne olduğu soruldu. O da şöyle dedi:

“Kendilerine ikramda bulunarak ileri gelenlerin muhabbetini kazanmak ve kendilerine karşı adâletli olarak halkın boyun eğmesini [itaatkar olmasını] sağlamaktır.”

Yine Ziyâd’a [Ziyâd b. Ebîhi] siyâset hakkında soruldu, o da şöyle dedi:

“Halk arasında fitne yaymaya çalışan kimseye karşı sert davranmak,
iyi olan kimseye karşı yumuşak davranmak,
va’d [söz] olsun va’d [tehdit] olsun sözünde durmak,
ödemeleri vaktinde yapmak,

sınırdan nöbet tutan askerlerin ve geceleyin sultanla görüşmek isteyenlerin elçilerine²⁸¹ izin vermede kolaylık sağlamaktır.”

Velîd b. Abdülmelik b. Mervân²⁸² [v. 96/715], babasına siyâsetin ne olduğunu sordu. O da şöyle dedi:

“Ey yavrum sözümü iyi belle!

Siyâset, ileri gelenlerin samimi sevgilerini kazanmakla birlikte [devletten] korkmaları[nın sağlanması],

adâletli olunarak halkın itaat²⁸³ altına alınmasıdır.”²⁸⁴

Yine Velîd, el-Hakem b. Nevfel’e siyâset hakkında sordu, o da şöyle dedi:

“İleri gelenlere karşı yumuşak olmak ve halka zarar vermekten kaçınmaktır.”

278 *Hükmedin.*

279 *Alçak.*

280 Vatvât, Ebû İshâk Burhaneddin, *Gururu’l-hasâisi’l-vâdiha*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2008, s. 132.

281 *Gece vakti [şehre] gelenler.*

282 705-715 yılları arasında başta olan Emevî halifesi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlüt Koyuncu, “Velid I”, *DİA*, c. 43, s. 30.)

283 *Hâkimiyet.*

284 *Ve yoksul kimselerin kusurlarına, dil sürçmelerine karşı tahammül gösterilmesidir.*

Bunun üzerine o da dedi ki: “Sen kim, zulmü terk etmek ve iyiliği devam ettirmek kim!”

[2.] FASL

HÜKÜMDARLARIN DİLİNDEN KENDİ SİYÂSETLERİ

Rum Kralı, Sabur Zül-Ektâf’a devleti nasıl kontrol altında tuttuğunu soran bir mektup yazdı. O da şöyle cevap verdi:

“Şüphesiz ki ben sekiz hususa²⁸⁵ riayet ederek devleti kontrol altında tuttum:

Bir şeyi emrederken yahut yasaklarken asla zayıf davranmadım, vâd²⁸⁶ ve vâid’imden²⁸⁷ hiç dönmedim, eğlenmesi [keyif sürmesi] için değil, [devlet hazinesini] zenginleştirmesi için görevlendirmede bulundum, öfkeden dolayı değil terbiye etmek için dayak cezasını tatbik ettim, halkın kalbinde, içinde hiçbir öfke²⁸⁸ barındırmayan²⁸⁹ bir korku ve yine içinde hiçbir cür’et barındırmayan bir sevgi bıraktım, [maîşet için] mal ve azığı herkese paylaştırdım, israfı yasakladım.”

Muâviye şöyle derdi:

“Kırbacım bana kâfi geldiği müddetçe kılıcımı; dilim kâfi geldiği müddetçe de kırbacımı çıkarmam. İnsanların benimle olan ilişkisi pamuk ipliğine bile bağlı olsa o bağı koparmam.”

Bunun üzerine ona, “Bu nasıl olur?” denildi.

O da şöyle cevap verdi:

“İnsanlar aramızdaki bağı gerdiklerinde ben gevşetirim, onlar gevşettiklerinde ise ben gererim.”

Yine bir gün Muâviye, Ziyad[b. Ebîhi]’ye şöyle dedi:

285 *Haslete.*

286 *Vâd kelimesi ister hayır ister şer olsun her iki durum için de kullanılmaktadır.*

287 *Vâid kelimesi sadece şer olan bir bağlamda kullanılmaktadır.*

288 *Kin.*

289 *İçermeyen.*

“Ben mi insanları iyi yönetirim²⁹⁰ sen mi?”

O da şöyle cevap verdi:

“İnsanları kılıcıyla bastıran adamı, onları şefkat ve yumuşaklılıkla yöneten²⁹¹ ve insanların da ona kulak verip itaat ettiği kimseyle bir mi tutuyorsun?”

Haccâc, Mühelleb’e, devleti yönetim tarzını kendisine yazmasını emreden bir mektup yazdı. O da şöyle cevap verdi:

“Ben zihnimi²⁹² [hep] uyanık²⁹³ tuttum, hevamı ise uyuttum, kavmi içerisinde sözü dinlenen efendiye yakın oldum, savaşlarda, işinde basiretli²⁹⁴ olanı görevlendirdim, vergi toplama görevini, emanete riâyet edene verdim, her muhalife, kendim takdir ettiğim şekilde payını²⁹⁵ veren bir taksimde bulundum.

Böylece, toplumda fitne yaymak isteyen²⁹⁶ kimse, çarptırılacak çetin bir cezadan²⁹⁷ korktu,

iyi kimse de kendisine verilen güzel paya mutlak bir şekilde razı oldu.”

[3.] FASIL

HÜKEMÂNIN VE SÖZ ERBABI ZÂTLARIN, SİYÂSET VE SİYASÎLER²⁹⁸ HAKKINDAKİ EN GÜZEL²⁹⁹ SÖZLERİ

Şöyle denirdi:

“Hükümdarların en iyi yöneteni [siyâseti en iyi bilen], halkının kendisine gönülden itaat etmelerini sağlayabilendir.”³⁰⁰

290 *İnsanların kalbini kazanırım.*

291 *Hükmeden.*

292 *Fikrimi.*

293 *Canlı.*

294 *Dirâyetli.*

295 *Hissesini.*

296 *Suçlu.*

297 *Uzun bir işkenceden.*

298 *Siyâset erbabı.*

299 *Seçilmiş.*

300 *Çeken.*

En iyi hükümdarın, korku (*heybet*) ve sevgiyi kendisinde barındıran hükümdar olduğu hususunda herkes hemfikirdir.

Siyâset hakkındaki duyduğum en güzel söz, bir âlimin bir hükümdarı anlatırken söylediği şu sözdür:

“O, halkını, ürkütücü tehdit³⁰¹ ve hoş vaatler³⁰² ile yönetirdi. Ve o hükümdar, kılıcının parıltısını³⁰³ nimet vermenin [ihşanda bulunmanın] ışıltısıyla³⁰⁴ birlikte halkına göstermiştir.”

Hükümdarlar ve hükemâ, siyâsetin, devleti ayakta tutmanın³⁰⁵ ve hükümdarın gücünün temel esâsının, [şu hususlarda] saklı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir:

“Heybetin korkutucu ve [sultâna] muhabbetin çok olması,
halkın rahat³⁰⁶ ve ordunun göz önünde olması,
iyiliğin görünür olması,
zorbaların zapt u rapt altına alınması,³⁰⁷
yolların güvenli olması,
valilerin muktedir [bölgesini kontrol altında tutabilen] olması,
malın [gelirlerin] bereketli olması,³⁰⁸
ticari hareketliliğin çok olması,
[devlet] hazinelerinin dolu olması,
hediyeelerin³⁰⁹ kesintisiz olması,
[gelen] heyet ve elçilerin³¹⁰ çok olması,
üretimin devam etmesi ve ürünlerin güzel olması.”

301 *Korkutucu gözdağı.*

302 *Hedefler.*

303 *Kılıcının sallanmasını.*

304 *Parıltısıyla.*

305 *Mülkü ikâme etmenin.*

306 *Huzurlu.*

307 *Kökünün kazınması.*

308 *[Devlete] akması.*

309 *Bağış ve armağanların.*

310 *Ülkeye uğrayanların.*

[4.] FASIL

HÜKEMÂNIN HÜKÜMDARLARA YÖNELİK
EN DEĞERLİ NASİHATLERİ

Aristoteles [M.Ö. 384-322], [Büyük] İskender'e yazmış olduğu siyâset hakkındaki risalesinde şöyle demiştir:

“Şüphesiz ki, tabiatıta bedel [karşılık] ödeme zorunludur. Bu yüzden elinden geldiğince kötülük yapmaktan kaçın!”

Büzürcemîh³¹¹ de Nûşîrevân'a şöyle demiştir:

“Dileyip de küçük bir işe giriştiğinde, büyük bir işe kalkıştığın³¹² zamanki gibi hazırlığını yap. Zira aslan, tavşan üzerine, sanki zebra³¹³ üzerine sıçarmış³¹⁴ gibi sıçrar³¹⁵.”

Hükemâdan birisi de hükümdarın birine şöyle demiştir:

“Ey hükümdar! Şüphesiz ki âfiyetin yuları belanın elindedir. Selametın başı da ölümün³¹⁶ kanatları altındadır. Güvenlik kapısı korku ile örtülmüştür. Aksini beklemediğin [amaçladığın şeyin zıddının da gerçekleşmesini hesaba katmadığın] hiçbir hâlet içerisinde olma!”

İbnü'l-Mukaffa' şöyle demiştir:

“Ödüllendirmede de cezalandırmada da acele etme! Çünkü acele etmek, korkan kimsenin korkusunu ve beklenti içinde olan kimsenin beklentisini sürekli kılar.”

'Amr b. 'Ubeyd³¹⁷ [v. 144/761] de Mansûr'a şöyle demiştir:

“Ey Mü'minlerin Emîri! Allah sana dünyanın tamamını vermiştir. Onun bir kısmıyla [infak ederek] nefsinı satın al [kendini cehennemden azad et]!”

311 Meşhur bilge hükümdar Nûşîrevân'ın veziri. (ç.n.)

312 *Ciddiyet sahibi olduğun, işini sağlam yaptığın.*

313 *Vahşi eşek.*

314 Atılmış.

315 *Fırlar.*

316 *Helâk olmanın.*

317 Mutezile'nin kurucularından ve hadis rivayet eden ilk kelamcılardan olduğu kabul edilir. (ç.n.)

BEŞİNCİ BÖLÜM

HÜKÜMDARLARIN HUYLARI, ÂDETLERİ, SİYÂSET VE DİĞER KONULARDA İYİ VE KÖTÜ GELENEKLERİ³¹⁸

[1.] FASIL

HÜKÜMDARLARIN EN KIYMETLİ VASFI OLAN “ADÂLET”İN FAZİLETİ

Yer ve gökler, adâlet ile ayakta durmaktadır. Bütün³¹⁹ milletlere, dinlere³²⁰ ve³²¹ gerek Arap gerekse Acem hükümdarlara³²² göre adâlet, dinin direği, devletin temeli ve yönetimin (*siyâset*) esasıdır. Hatta adâlet, en büyük siyâset ve en yüce erdemdir.

Âdil bir hükümdarın faziletlerini ve bu adâletin halka sağlayacağı kazançları³²³ ve getireceği faydaları kim sayabilir!

Bir hükümdar adâleti tercih ettiğinde³²⁴, ondan ödün vermediğinde, onunla meşhur olduğunda ve onun hakkını verip şartlarını tastamam yerine getirdiğinde:

“Kendisinden daha üstün olan hükümdarların ona saygı duyacağından,³²⁵ dengi³²⁶ olanların ise onu yücelteceğinden, düşmanlarının ondan korkacağından,³²⁷ dostlarının da ona olan itaatlerinin artacağından kim şüphe edebilir!”

318 *Görenekleri.*

319 *Tüm.*

320 “Milel” kelimesi “millet” kelimesinin çoğuludur ki o da din ve şariat anlamlarına gelmektedir.

321 *Tarihçilere.*

322 “Düvel” kelimesi “devlet” kelimesinin çoğuludur ki burada “ashâbü'd-düvel” ile hükümdarlar kastedilmektedir.

323 *Hayırları.*

324 *Üstün tuttuğunda.*

325 *Tazimde bulunacağından.*

326 *Emsâli.*

327 *Çekineceğinden.*

[Böyle bir hükümdarı] şüphesiz ki kendi halkı dışındaki halklar da sever -ki kendi halkının onu ne kadar seveceğini artık sen düşün!-, onu görmeseler bile insanlar ona muhabbet duyar³²⁸ ve onun âdil olduğu haberini duyan kimseler de bu haberi herkese yayar.³²⁹ [İşte böyle bir hükümdar] dünya³³⁰ nimetlerine ve ahiret³³¹ mükâfatına da nâil olur.³³²

Fakat [hükümdar], adâletten sapıp da zulüm sıfatıyla³³³ vasıflanırsa³³⁴, sayılan bütün bu [güzel] hususların tam zıddı bir durum gerçekleşir ve kötü bir yönetim hâkim olur.

Durum³³⁵ şudur ki adâlet, [hazineye] mal temin etmek³³⁶ için, zulüm-den çok daha fazla yarar sağlar. Öyle ki zulüm, hazinenin yok olmasına³³⁷ yol açar ve hazinenin gelir kapılarını kapatır.

Hükümdarın âdil olması dini[ni koruması] için sağlam bir tedbir³³⁸ (ihtiyât), dünyası için iyi bir doğruluk vesilesi, dostları için iyi bir teminat ve düşmanları için de iyi bir sindirme³³⁹ aracıdır.

Âdil hükümdar, Allah'ın [c.c.] yardımıyla korunur³⁴⁰ ve O'nun gözetimiyle muhâfaza edilir.

Âdil sultan, inancını³⁴¹ adâlete sımsıkı bağladığında; gönlünü³⁴² de iyiliğe sevkettiğinde onu açık bahtlılık³⁴³ ve dünya-âhiret mutluluğu ile müjdele!

328 *Onu sever.*

329 *İlan eder.*

330 *Peşin.*

331 *Sonra elde edilecek olan.*

332 *Erişir.*

333 *Alâmetiyle.*

334 *Damgalanırsa.*

335 *Hâl.*

336 *Çekmek.*

337 *Tükenmesine.*

338 *"Ahvat" kelimesi ihâta kökünden gelmektedir.*

339 *Onları zelil kılma.*

340 *Esirgenir.*

341 *İtikadını.*

342 *Kalbini.*

343 *Talih, kısmet.*

Hükümdar, rızık ve nimet verici olan Allah'ın emrine adâlet ve ihsân ile sıkıca sarıldığında, yakın³⁴⁴ ve uzak³⁴⁵ bütün ülkeler ona yakınlaşır³⁴⁶ ve o hükümdarın ismiyle o ülkelerin kaleleri³⁴⁷ ve hisarları fethedilir.

[2.] FASIL

AFFETME VE CEZALANDIRMA

Affetmek, büyük hükümdarların en güzel huylarından ve hem dünyada³⁴⁸ hem ahirette³⁴⁹ onlara en çok fayda veren³⁵⁰ hasletlerdendir.

Bir hadiseye binaen denilmiştir ki:

“Hükümdarın affetmesi devletin bekası için en güzeldir.”

Bu yüzdendir ki hükümdar, devlete tehdit³⁵¹ oluşturmadıkları, onun saygınlığına taarruzda bulunmadıkları ve devlet sırrını ifşa etme teşebbüsünde³⁵² bulunmadıkları müddetçe, gerek dostlarından gerekse komutanlarından³⁵³ suçlu kimseleri bağışlama lütfunda bulunduğunda, o kimselelerin hükümdara olan sevgileri büyür; dostlukları³⁵⁴ ortaya çıkar ve ona olan yakınlıkları gittikçe artar. Böylece hükümdara olan samimiyetlerinden dolayı, onun otoritesine [zarar verecek] tehditleri savuşturmak³⁵⁵ için ve onun emirlerine uymak için ellerinden geleni yaparlar.

Fakat hükümdar, affetmeyip kudretini kullanarak suçluya hak ettiği cezayı verme yolunu tuttuğunda, cezalandırma ve öldürmede de aşırı

344 *Civar.*

345 *Irak.*

346 *Onun yanında yer alır, ona itaat eder.*

347 *Şatoları.*

348 *Peşinen.*

349 *Sonrasında.*

350 *Kazanç sağlayan.*

351 *Risk.*

352 *Cür'etinde.*

353 *Emirlerinden.*

354 *Muhabbetleri.*

355 *Def' etmek.*

gittiğinde³⁵⁶ o suçluların niyetleri bozulur ve maksatları³⁵⁷ tehlikeli olur³⁵⁸. Bu yüzden de devleti yıkma³⁵⁹ ve hükümdarın canına kastetme³⁶⁰ gayesiyle çabalar dururlar.

Hükümdarın yumuşak huyuyla, müsâmahakar yüzüyle, cezalandırma-
da esnek yönüyle³⁶¹ ve sürekli affediciliğiyle bilinmemesi gerekir. Aksi tak-
dirde heybeti azalır ve kendisine karşı cür’etkâr tavırlar artar.

Aynı şekilde hükümdarın, katı kalpliliğiyle, zorbacılığı seven ve öldür-
mede aşırı giden yönüyle de bilinmemesi gerekir. Aksi takdirde kalpler on-
dan soğur³⁶² ona karşı sû-i zan besler ve belâlar³⁶³ ona karşı seferber olur³⁶⁴.

Kimi hükümdarlar vardır ki tabiatında Me’mûn gibi suçluları affetmek
vardır. Nitekim o şöyle derdi:

“Allah’a yemin olsun ki ben affetmeyi seviyorum! Hatta o kadar çok
seviyorum ki [affetmede aşırıya kaçtığım için] sevaba nail olamamaktan
korkuyorum. İnsanlar benim affetmeyi ne kadar çok sevdiğimi bilselerdi
suç işleyerek bana yaklaşmaya çalışırlardı.”

Hükümdarlardan kimileri de vardır ki tabiatında kan akıtmaktan³⁶⁵
hoşlanma olduğu için, cezadan anladıkları, yalnızca boynun vurulmasıdır.
Böyle olan hükümdarların âkıbetleri, daha önce yaşamış benzer evsiftaki-
lerin birçoğunda olduğu gibi umûmiyetle öldürülmektir.

Dolayısıyla dostlarından birinin bir cürüm³⁶⁶ işlediğine rastlayan³⁶⁷ hü-
kümdarın, bu durum karşısında sabırlı olması ve öfkesi dininceye³⁶⁸ kadar

356 *Abarttığında.*

357 *Fikirleri, görüşleri.*

358 *Değişir.*

359 *Harâb etme.*

360 *Öldürme.*

361 *Ele geçirmesiyle.*

362 *Uzaklaşır, nefret eder.*

363 *Felâketler ve musibetler.*

364 *Harekete geçer.*

365 *Dökmekten.*

366 *Suç.*

367 *Muttali’ olan.*

368 *Sakinleşinceye.*

suçlunun hapsedilmesini emretmesi gerekir. Böylece, hükümdarın o suçluya vermiş olduğu cezanın dayanağı, hükmü hemen uygulamaya sürükleyen öfke ve intikam³⁶⁹ [duygusu] değil, isâbetli³⁷⁰ bir karar³⁷¹ olur. Bu, devletin sırlarındandır.

Şüphesiz ki kendisine açık bir muhâlefet³⁷² sezdiğinde³⁷³ ve isyan kokusu aldığı anda, komutanlarından ve valilerinden³⁷⁴ büyük bir zâtı yok etmedikçe³⁷⁵ hükümdarın heybeti büyük, yönetimi kâmil ve otoritesi güçlü olmaz. Tıpkı Abdülmelik b. Mervan'ın Amr b. Saîd'e, Mansûr'un Ebû Müslim'e, Abdülmelik b. Nûh'un Murat'a ve bunların dışında hükümdarların diğer zorbalara yaptığı gibi.

Çünkü hükümdar teenniyle hareket ettikten, istihâre yaptıktan ve istişâre ettikten sonra bunu yaptığı anda, Zeyd Amr'dan [Ahmet Mehmet'ten/ biri diğerinden] ders çıkaracak, heybetin³⁷⁶ büyüklüğü ve otoritenin hâkimiyeti artacak ve memleketin nizamı³⁷⁷ dosdoğru olacaktır.

[3.] FASIL

CÖMERTLİĞİN MEDHİ VE MÜSRİFLİĞİN³⁷⁸ ZEMMİ

Ahlakın³⁷⁹ en üstün, en yüce ve en değerli özelliklerinden birinin cömertlik olduğu malumdur. Çünkü cömertlik, Yüce Allah'ın sıfatlarından-

369 *Cezalandırma.*

370 *Doğru.*

371 *Fikir.*

372 *"Bârîka" kelimesi içerisinde şimşekler çakan bulut anlamına gelmektedir ki burada kast edilen muhalefeti izhâr etmektir.*

373 *Hissettiğinde.*

374 *Askerlerin liderleri ve nâiblerinden.*

375 *Canına kastetmedikçe.*

376 *"Matârîb" kelimesi "matrah" kelimesinin çoğuludur ve burada, otorite düşüncesinin hâkim olduğu yer anlamına gelmektedir.*

377 *"Kanât" kelimesi "kanâ" kelimesinin çoğuludur ki o da mızrak anlamına gelmektedir.*

378 *"Tebzîru'l-mâl", malın israf olacak şekilde saçılmasıdır.*

379 *"Ahlâk" kelimesi "hulk" kelimesinin çoğuludur.*

dır. Hükümdarlar cömertliğe güç yetirebildikleri, yüksek mevkilerin zirvesinde³⁸⁰ oldukları için³⁸¹ ve durumlarının çok yüce,³⁸² şânlarının³⁸³ yüksek³⁸⁴ olması cömert olmalarına bağlı olduğu için en cömert olması gereken insanlardır.

Şöyle denir: “Âdil bir hükümdar [herkesi] içine alan bir adâlete, zengin bir mal varlığına, bolca dağıtan³⁸⁵ bir cömertliğe ve samimi bir vezire sahip olduğunda, diğer hükümdarların onun hedefine³⁸⁶ ulaşmaları zordur.”

Siyâsetle ilgili son derece hoşuma giden sözlerden biri de bir bilginin bir hükümdarda olmaması gereken özellikler hakkında söylemiş olduğu şu sözdür:

“Kralda şu beş özelliğin bulunmaması gerekir:

Cimrilik,

yalancılık,

hiddet [kızgınlık],

hased,

korkaklık.”

Çünkü hükümdar cimri olduğunda hiç kimse onu sevmez ve ona karşı samimi olmaz. Hükümdar ise ancak sevildiğinde ve kendisine karşı samimi olduğunda başarılı olur.

Hükümdar yalancı olduğunda ise bir³⁸⁷ söz verdiği ya da bir³⁸⁸ tehditte bulunduğu kendisinden ne bir şey umulur [sözünü yerine getirmesi beklenmez] ne de kendisinden korkulur. Hâlbuki hükümdarın yönetiminin istikâmette olması³⁸⁹ ancak kendisinden bir şey umulması ve kendisinden korkulmasıyla mümkündür.

380 “Zürâ” kelimesi “zirve” kelimesinin çoğuludur ki o da hörgücün en uç kısmı anlamına gelmektedir.

381 Bulundukları.

382 Ulu.

383 Hallerinin.

384 “Ma’âzim” kelimesi mu’zam kelimesinin çoğuludur.

385 “Ğamarahû bi-ihşânihi” demek, “ona ihsanda bulundu” anlamına gelmektedir.

386 Gâyesine.

387 Hayırlı.

388 Kötü.

389 İstikamette olması.

Hükümdar, güç kendisinde olmakla birlikte bir de hiddetli olduğu zaman ise halk helak [perişan] olur.

Hükümdar hasetçi olduğunda da hiç kimseyi saygın hale getirmez ve hiç kimseyi terfi ettirmez. Hâlbuki insanlar ancak saygın olduklarında hoşnut olurlar.

Hükümdar korkak olduğunda ise düşmanları ona karşı cür'etkâr³⁹⁰ olur ve böylece kaleleri³⁹¹ elden gider.”

Bir bilge de şöyle demiştir:

“Hükümdarın savurganlığa³⁹² kaçmayacak kadar cömert olması, cimriliğe kaçmayacak kadar tutumlu olması, tedbirsizliğe³⁹³ (*tehevvür*)³⁹⁴ kaçmayacak kadar cesur olması, korkaklığa kaçmayacak kadar tetikte (muhteris) olması, boş söze³⁹⁵ kaçmayacak kadar konuşkan olması, dili tutulmuş gibi görülmeyecek³⁹⁶ kadar suskun [sessiz] olması, âcizliğe kaçmayacak kadar yumuşak huylu (halîm) olması gerekir.”

Bu cümleler bir hükümdarın çok hoşuna gitmiş ve bunların bir kâğıda³⁹⁷ yazılıp kendisine verilmesini emretmiştir. Kâğıda yazılıp hükümdara sunulunca eline alıp, sürekli yanı başında duran en özel hizmetçisine vermiş ve asla kuşağının cebinden çıkarmamasını emretmiştir. Zaman zaman bu özel hizmetçiyi çağırması³⁹⁸, kâğıda göz attıktan³⁹⁹ sonra aynı emri tekrar etmiş ve sonra ona geri vermiştir.

390 “İcterae” fiili cür’et kökünden gelmektedir ki küstahlık yapmak anlamına gelmektedir.

391 Sığınakları ve hisarları.

392 İsrâfa.

393 Çok az düşünerek bir şeye atılmaya *tehevvür* denir.

394 Tehevvür (atılmanlık), öfke ve sertliğin acelecilikle birlikte çok zararlı olmasına denir ki “hilm” (yumuşak huylu olma) kelimesinin zıttıdır. (ç.n.)

395 Yani aklın kabul etmeyeceği boş söz etmek.

396 “ıyyün” (derdini anlatamama) kelimesi “beyân” (açıkça ifade etmek) kelimesinin zıttıdır.

397 Yaprğa.

398 Talep etmiş.

399 Gezdirdikten.

Bu kitabın müellifi şöyle söyler:

“Nasıl ki cömertlik hükümdarların övgüye değer huylarından ise savurganlık⁴⁰⁰ da zemmedilen huylarındandır.

Çünkü mal, hükümdarlar için farz [olmazsa olmaz], halk için ise nâfiledir [olması güzeldir ama zorunlu değildir]. Hükümdarın gücü ordu ile, ordunun gücü ise mal ile olur.

Hükümdarın en büyük felâketlerinden biri [suçluları] serbest bırakmada, malı harcamada (*infak*) ve ikta⁴⁰¹ arazilerini genişletmede hevâsına tabi olması; binaların yapımında malı heder etmesi ve câriyelerin⁴⁰² fiyatlarında⁴⁰³ istenilen⁴⁰⁴ [aşırı miktarların] ödenmesi hususunda israfa kaçmasıdır.”

Çünkü böyle yaparsa kara günler⁴⁰⁵ için hazine (erzak) biriktirmesi veya ülkesinin yükselmesi için herhangi bir şeyi kenara koyması imkânsız olacak, masrafları sürekli artacak ve [hazine] malları azalacaktır. Ta ki perde açılıp her şey ortaya çıkıncaya kadar. [İşte o zaman devletin] saygınlığı gider ve heybeti yok olur. Ki, biz bundan Allah’a sığınırız.

[4.] FASIL

YÜCE HEDEF SAHİBİ OLMAK

İnsanlar içerisinde yüce hedeflere sahip olmaya en layık olan kimse, hükümdarlardır. Hükümdarın hedefinin küçük olması kadar onu zayıflatan bir şey yoktur.

400 *İsraf*.

401 İкта, bir şahsın mülkiyetinde olmayıp devlet tasarrufunda bulunan bir toprağın mülkiyetinin veya vergilerinin, gelirlerinin asker veya sivil erkana hizmetlerine karşılık verilmesidir. Bu sistem Rasûlullah efendimizden, Osmanlı devletine kadar İslam ülkelerinde uygulanagelmıştır. (ç.n.)

402 “*Kıyân*” kelimesi “*kayne*” kelimesinin çoğuludur ki *cariye* anlamına gelmektedir.

403 “*Esmân*” kelimesi “*semen*” kelimesinin çoğuludur.

404 “*Rağâib*” kelimesi “*rağibe*” kelimesinin çoğuludur ki o da büyük hediye anlamına gelmektedir.

405 “*Nevâib*” kelimesi “*naibe*” kelimesinin çoğuludur ki *musibet* anlamına gelmektedir.

Hükümdarların, hedeflerinin büyük⁴⁰⁶ olduğuna ve mevkilerinin⁴⁰⁷ yüksekliğine işaret eden sözleri daha önce geçmişti. Burada tekrar etmeye ihtiyaç⁴⁰⁸ yoktur.

Yüce hedefli olma hususunda duyduğum en güzel söz, bir efendinin oğluna söylemiş olduğu şu sözdür:

“Ey oğlum, gerek din gerekse dünya işlerinde hedefin⁴⁰⁹ asla en büyük gayenin altında olmasın. Akıllı kimse, kendisi için, ancak şu iki konumdan birisine razı olur:

Ya dünyalık elde etmede en büyük hedefe sahip olma,
ya da dünyayı terk etme hususunda en büyük hedefe sahip olma.”

Büyük hedefli olmayı öven, duyduğum en güzel söz, bir efendinin şu sözüdür:

“Onun öyle hedefleri vardır ki büyüklüğünün sonu yoktur. Onun en küçük hedefi bin yıla sığmayacak kadar büyüktür. Onun eli o kadar açıktır ki cömertliğinin onda biri karada olsaydı kara, denizden⁴¹⁰ daha lütfkâr⁴¹¹ olurdu.”

Müberred’in⁴¹² [v. 286/900] anlattığına göre Muntasır⁴¹³ [v. 248/862] bir gün Murâbıtlar⁴¹⁴’dan bir adama beş yüz dirhem verilmesini emretti. Bunun üzerine Ahmed b. Hasîb⁴¹⁵ de ona şöyle dedi:

“Bir hükümdarın binden daha düşük bir sayıyı ağzına alması, yahut kalemiyle yazması ona yakışmaz.”

406 “Himem” kelimesi “himmet” kelimesinin çoğuludur.

407 “Ahtâr” kelimesi “hatar” kelimesinin çoğuludur ki kıymet ve önem anlamlarına gelmektedir.

408 Gerek.

409 Gâyen.

410 Arap dilinde deniz, cömertliği ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. (ç.n.)

411 İhsanı bol.

412 Müberred büyük bir Arap dili ve edebiyatı alimi olup *el-Kâmil* ve *el-Muktedab* gibi önemli eserler kaleme almıştır. (ç.n.)

413 Muntasır Billâh: On birinci Abbâsi halifesidir. Altı ay kadar hilâfette kalmıştır. (ç.n.)

414 Murâbıtlar, Endülüs ve Fas topraklarında, Orta Çağ dönemlerinde [1056-1147] hüküm süren Berberî hanedanının adıdır. (ç.n.)

415 Muntasır’ın vezirliğini yapan büyük bir zattır. (ç.n.)

Oğlu Abbas'ın, vekiline şöyle dediği Me'mûn'a aktarıldı: "Rusâfe'⁴¹⁶de kıvamını bulmuş⁴¹⁷ bir şekerleme gördüm, ondan bizim için yarım dirhemlik al."

Bunu duyan Me'mûn: "Biz Allah'tan geldik Allah'a gideceğiz (innâ lil-lâhi ve innâ ileyhi râciûn)" dedi ve şunu ekledi: "Eğer Abbas, dirhemnin yarısının olduğunu öğrendiyse asla iflah olmaz."⁴¹⁸

Abbas ile babası Me'mûn arasında ne kadar büyük⁴¹⁹ fark vardır!

Rum kralı bir defasında Me'mûn'a bir hediye gönderdi. Bunun üzerine Me'mûn da şöyle dedi:

"Ona bu hediyenin yüz katını hediye gönderin ki İslâm'ın izzetini ve Allah'ın bizim üzerimizdeki nimetini görsün." Emri hemen yerine getirildi. Kendilerinde bulunan en kıymetli şeylerden hazırladılar.

[Me'mûn, onlara ne hazırladıklarını sordu, onlar da] misk, samur⁴²⁰ [kürk] ve firûze⁴²¹ [yüzük] hazırladıklarını söylediler. Bunun üzerine Me'mûn, bütün bunlardan, hediye [paket] içerisine kaçar tane koydunuz? dedi. Yüz rıt⁴²² [yaklaşık elli kg.] misk, iki yüz tane samur derisi[nden yapılmış kürk] ve iki yüz tane de firûze [taşından yapılmış yüzük] koyduk dediler. Bunun üzerine Me'mûn da, "Onların her birinin [sayısını] bine tamamlayın ve diğer eşyalar içine katın!" diye emretti ve buyruğu derhal yerine getirildi.

[5.] FASIL

SIR GİZLEME

Hükümdarların mizaçlarından biri de sır gizlemedir. Çünkü sır gizlemek, devlet yönetiminde tedbirli ve basiretli olmayı sağlar.

416 *Bağdat'ta bir yer ismi.*

417 *Yumuşak, hafif.*

418 Yani halife oğlunun bu kadar küçük paraları ağzına alması ona yakışmaz diyor. (ç.n.)

419 *Ne kadar çok.*

420 Sansargiller familyasından olup kürk ticaretinde postu en değerli sayılan bir hayvan. (ç.n.)

421 Açık mavi renğinde kıymetli bir yüzük taşı. (ç.n.)

422 Bir rıt, 415 gramdır. (ç.n.)

Sır gizlemenin esâsını, Nebi (s.a.s.) şöyle ifade etmektedir:

“İşlerinizi gizli bir şekilde hallediniz. Çünkü her nimet sahibine muhakkak hased edilir.”⁴²³

Hükümdarlardan biri şöyle derdi:

“Bir şeyi söylediğim zaman o sözüm beni esir alır. Onu söylemediğim zaman ise ben onu esir alırım.”

Hız. Ömer [r.a.] şöyle buyurmuştur:

“Kim sırrını gizlerse o şey hakkındaki tasarruf onun elinde olur.”

Muâviye de şöyle derdi:

“Benim Ali’ye üstün gelme sebeplerimden biri de şudur ki o [Hz. Ali], açık ve alenen iş yapan biriydi. Yani sırrını gizlemeyip aksine onu izhar ve ilan ediyordu. Ben ise işimde ketüm [ağzı sıkı] bir adamdım.”

Ebu’l-Feth el-Büstî⁴²⁴ [v. 401/1010] şöyle derdi:

“Yöneticilik vasıflarını Emîr Nâsırüddîn Ebû Mansur Sebük Tegin’den⁴²⁵ [v. 387/997] -Allah ona rahmet etsin- daha çok kendisinde barındıran ümmî bir hükümdar görmedim. Onun en belirgin hükümdarlık vasıfları, sır tutması ve bugünün işini yarına bırakmamasıydı.”

[6.] FASIL

İSTİHBÂRAT EDİNME VE [ÜLKELERE]

CASUSLAR SALMA⁴²⁶

Hükümdarların ana hususiyetlerinden, siyâsetin esas rükünlerinden ve basiretli⁴²⁷ sultanların temel âdetlerinden⁴²⁸ bazıları şunlardır:

“Ülkenin ve çevre hükümdarlıkların uzak ve yakın bölgelerinden gelen haberlere önem vermeleri,

423 Benzer bir lafızla bkz. Tâberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XX, 94.

424 Ebu’l-Feth el-Büstî, arkasında *Unvânü’l-hikem* gibi önemli eserler bırakan, Gazneliler döneminin başlarında yaşamış ünlü şairlerdendir. (ç.n.)

425 Sebuk Tegin, Gazneliler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. (ç.n.)

426 *Yani casus gönderme. Burada kastedilen, gerek dost gerekse de düşman ülkelere casus göndermedir.*

427 *Görüşlerinde isabetli.*

428 *Geleneklerinden.*

onlar hakkında bilgi edinme ve onların durumlarına âşinâ olma hususunda son derece ciddiyet göstermeleri,

lâyık-ı vechiyle haber akışını devam ettirmesi, haberlerin önemli ve kıymetli olanlarını ulaştırması, posta⁴²⁹ ve ulaklarla⁴³⁰ ilgili işleri tertip etmesi için kifayet sahibi, emin⁴³¹ ve güvenilir kimseleri ilgili yerlere yerleştirmeleri, dost ve düşman ülkelere casuslar salmaları,⁴³² zor olsun kolay⁴³³ olsun casusların [bütün imkânlarını seferber edip] o haberleri edinmeleri, casusların, haberlerin hakikati ve durumların künhüne vakıf olmak için sarp⁴³⁴ ve düz arazilerin⁴³⁵ zorluklarına katlanmaları,⁴³⁶ o haberleri edinmek için çeşitli çözüm yolları üretmeleri, ve o haberlerin su geçirmez muşamba vb. şeylerde saklanıp yerine ulaştırılmaları hususunda azami dikkat göstermeleridir.”

Bu husustaki temel dayanak Allah Teâlâ'nın şu sözünden alınmıştır:

*“[Yoksa onlar, bizim kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, öyle değil:] yanlarındaki elçilerimiz [hafaza melekleri de] yazmaktadırlar.”*⁴³⁷

Ve yine Allah Teâlâ'nın şu sözünden alınmıştır:

*“Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler var, değerli yazıcılar var, onlar, yaptakta olduklarınızı bilirler.”*⁴³⁸

Ve yine Allah Teâlâ'nın şu sözünden alınmıştır:

*“İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen⁴³⁹ yazmaya hazır bir melek bulunmasın.”*⁴⁴⁰

429 “Bürüd” kelimesi “berîd” kelimesinin çoğuludur.

430 “Füyûc” kelimesi “feyc” kelimesinin çoğuludur.

431 “Ümenâ” kelimesi “emîn” kelimesinin çoğuludur.

432 Göndermeleri.

433 Basit.

434 Yüksek, çetin.

435 Çöl ve step arazilerin.

436 Tahammül göstermeleri.

437 Zuhruf, 43/80.

438 İnfitâr, 82/10-12.

439 Koruyucu, güvenilir.

440 Kâf, 50/18.

Basiretli hükümdarlar, ellerinden gelen tüm imkanları seferber ederek, öteden beri bu hususa azamî itinâ⁴⁴¹ göstermişlerdir.

Dirâyetli hükümdar, uzak ve yakın her yerin gidişâtı dâhil olmak üzere, kendisine gizli olduğu sanılan ve fakat aslında her şeyi gözüyle görüyormuş gibi bilip künhüne vâkıf olduğu malumatlar üzerine işlerini [stratejisini] inşa edendir. [Ve dirayetli hükümdar öyle bir kimsedir ki] dosta ve düşmana dair istihbaratlar⁴⁴² ondan gizli⁴⁴³ kalmaz ve yeryüzü onun nazarında [içine vâkıf olduğu] bir hâne⁴⁴⁴ ve elindeki küre gibidir.

Emevîlerden birine denilmiştir ki, “Sizin saltanatınızın gitmesine sebep olan nedir?”

Bunun üzerine o da demiştir ki, “Sebep, akranlara⁴⁴⁵ haset etme ve haberlerin [istihbaratın] kesilmesidir.”

Gizlice bilgi edinme ve ustaca araştırma (*tecassüs*) hususunda Amr b. Leys⁴⁴⁶’in [v. 289/902] [insanları] hayrete düşüren sağlam⁴⁴⁷ bir yöntemi vardı. Nitekim her komutanının⁴⁴⁸, her valisinin ve her raiyye reisinin başında onun gizli bir casusu ve kimsenin bilmediği bir gözcüsü vardı. [Bu gözcüler] önemli haberleri ve gizli sırları ona aktarıyorlardı. Amr [bu kimselerin] yaptıkları, söyledikleri, yedikleri, içtikleri ve diğer yapıp eyledikleri her şeyi onların yüzlerine söylüyordu. Ve neticede iyi olana iyilikle, kötü olana da kötülükle mukâbelede bulunuyordu.

Onlar [Emîr’in, her şeyden haberdar olmasına hayret edip] her ihtimali düşünüyor, daha fazla uyanık oluyor ve teyakkuzda bulunuyorlardı. Neticede ondan ve hukuku kararlılıkla uygulamasından çekindikleri için gizli ve aşikâr işleri arasında bir fark kalmıyor yani gizli iş yapmıyorlardı.

441 “İtina” kelimesi bir şeye ihtimam göstermek anlamına gelmektedir.

442 Haberler.

443 Saklı.

444 Ev.

445 Emsâle ve rakiplere.

446 Saffârî emiri. Kardeşi Yakub’un vefatı üzerine onun yerine geçti, Halife Mute-mid’e itaat ve bağlılığını bildirdi. Kendisine Horasan, Fars, Isfehan, Sistar, Kirman ve Sind eyaletleri tımar olarak verildi. (ç.n.)

447 Mukkem.

448 Emîrinin.

Emîr Ebü'l-Hasan b. Seymücür,⁴⁴⁹ onun [Amr b. Leys'in] yaptıklarını yapıyor⁴⁵⁰ ve genel olarak her konu hakkında özel olarak da Nişâbur hakkında bilgi edinme konusuna Amr'dan daha fazla önem veriyordu.

Nitekim Nişâbur'un her pazarında, her mahallesinde, her meclisinde, hatta her hocanın [ilim erbabının], her ileri gelen kimsenin, her komutanının ve Nişâbur'da ikamet eden her dostunun evinde⁴⁵¹ onun gizli casusları vardı. Hatta yaşlı kimselerden bile casusları vardı. Bu casusların gördükleri ve duydukları her şey not ediliyordu ve Ebü'l-Hasan'a iletiliyordu.

Böylece bu casuslar, [Nişâbur'da] cereyan eden, vuku bulan ve meydana gelen her şeyi Ebü'l-Hasan'ın görmesini ve açık bir şekilde bilmesini sağlıyorlardı.

Diğer beldelerdeki casuslarına gelince, onların da sayıları çok fazlaydı ve onlara, geçimlerini sağlayacak mal temin ediyor, onlara maaş⁴⁵² veriyor ve [bütün] ihtiyaçlarını karşılıyordu.

[7.] FASIL

HÜKÜMDARLARIN, HAKLARINDA TUTUMLARINI DEĞİŞTİRDİKLERİ ŞAHİSLARA DAİR OLUMSUZ PLANLARINI BELLİ ETMEME HUSUSUNDA DİKKATLİ OLMALARI

Hükümdarların özelliklerinden, hatta gizemli işlerinden biri de, bir vezire yahut büyük komutanlarından ve dostlarından birine karşı tutumlarını değiştirdiklerinde ve onların aleyhlerinde harekete geçtiklerinde⁴⁵³, o kimseye daha fazla sıcak davranmaları, ona karşı iyilikte bulunmaları ve

449 Seymücüroğulları: Sâmânilerden önce Horasan'da hüküm süren Türkmen sülâlesi. Ebul Hasan Muhammed b. İbrahim b. Seymücür 961-981 yılları arasında hüküm sürmüştü ve 981 yılında vefat etmiştir. (ç.n.)

450 *Onu örnek alıyordu.*

451 *Evlerin her birinde.*

452 *Hediyeler.*

453 *Yani onları tutuklamak veya öldürmek istediklerinde.*

onun aleyhindeki niyetini⁴⁵⁴ fark etmemeleri⁴⁵⁵ için oldukça dikkat etmeleridir. Ta ki fırsat doğup⁴⁵⁶ [niyetlerini] gerçekleştirecek imkânı buluncaya ve intikamlarını alıncaya kadar.

Tıpkı yay örneğinde olduğu gibi. Nitekim okun yaya en yakın olduğu zaman, aynı zamanda ondan en uzak olacak zamandır.

Nitekim Hârûn Reşîd, bilinen meşhur rivayete bakılırsa Ca'fer b. Yahya'yı gönülden seviyor⁴⁵⁷ ve ona karşı büyük bir muhabbet besliyor ve son derece⁴⁵⁸ şefkatle muamele ediyordu. Mamafih ona, öldüreceği hafta içerisinde bulunduğu ikram kadar başka bir vakitte ikramda bulunmamış, daha fazla ilgi göstermemişti.

[Hârûn Reşîd] malum emri verdiği gecenin gündüzünde ava çıktı ve Cafer de yanındaydı. Onunla sohbet ediyor, birlikte yürüyor ve eğleniyordu. [Avdan] döndüğünde Cafer'e dedi ki git gününün geri kalan kısmında eğlen, hoşça vakit geçir, ben de zevcelerimle birlikte olacağım. Bunun üzerine Cafer evine gitti ve arkadaşlarıyla oturup akşama kadar içti. Daha sonra Hârûn Reşîd hizmetçisi Mesrûr'u çağırdı ve ona şöyle dedi: Git ve Cafer'in kellesini bana getir, onun durumu hakkında da bana bir şey sor-ma! Bunun üzerine hizmetçi de emri yerine getirdi.

[8.] FASIL

İSTİŞARE VE İSTİŞARENİN FAYDALARI, GÜZEL NETİCELERİ

Büyük hükümdarların özelliklerinden biri de siyâsetin [temel] rükünlerinden ve devletin olmazsa olmazlarından (ferâiz) biri olan istişarede (*meş-veret*) bulunmadır.

[Nitekim] Hz. Ömer şöyle derdi:

454 Gizli planını.

455 Anlamamaları.

456 Bulup.

457 İçten muhabbet duyuyor.

458 Büyük bir.

“Bir kişinin görüşü tek bir ip gibi, iki kişinin görüşü birbirine bağlanmış⁴⁵⁹ sağlam iki ip gibi, üç kişinin görüşü ise [kopması neredeyse imkânsız] halat gibidir.”

Hasan-ı Basrî şöyle derdi:

Allah Teâlâ, Nebi (s.a.s.)’ye, ashabının görüşüne ihtiyacı olduğu için onlarla istişâre etmesini emretmedi. Ancak Yüce Allah bununla, istişârenin önemini bize öğretmeyi amaçladı.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“*İş hakkında onlara danış*”.⁴⁶⁰

Yine Yüce Allah Melike Belkıs’ın dilinden şöyle buyurmuştur:

“*[(Sonra Melike) dedi ki: Beyler, ulular! Bu işimde bana bir fikir verin.] (Bilirsiniz) siz yanımda olmadan (size danışmadan) hiçbir işi kestirip atmam.*”⁴⁶¹

459 Sarılmış.

460 Âl-i İmran, 3/159.

461 Neml, 27/32.

ALTINCI BÖLÜM

HÜKÜMDARLARIN VEZİR SEÇİMİ

Peygamberler -Allah'ın selâmı üzerlerine olsun- dahi vezirlerden müstağnî olamamışlardır, hükümdarlar ve emirler nasıl müstağnî olsun!

Nitekim Kuran-ı Kerim, Hârûn'un [a.s.] Mûsâ Aleyhisselam'a vezirlik yaptığını ifade etmiştir. Zira Yüce Allah, Musa'nın dilinden, onun şu sözünü aktarmıştır:

“Mûsâ: Rabbim! dedi, yüreğime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden (şu) bağı çöz. Ki sözümü anlasınlar. Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver, Kardeşim Hârûn'u. Onun sayesinde arkamı⁴⁶² kuvvetlendir. Ve onu işime ortak kıl.”⁴⁶³

Daha sonra, müteakip ayette ve sözün devamında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Allah: Ey Musa! dedi, istediğin sana verildi.”⁴⁶⁴

Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, Hârûn [a.s.]'u Mûsâ [a.s.]'nin veziri, işinin yol-daşı ve ortağı kıldığına işaret etmektedir. Böylece Allah Teâlâ vezirliğin konumunun önemini, yüceliğini ve vezirliğe duyulan ihtiyacı açıkça ifade etmiştir.

Aynı şekilde Âsaf b. Berhîya⁴⁶⁵ da Süleyman b. Dâvud Aleyhisselam'ın veziri ve işlerini yürüten adamıydı.

Her ne kadar daha önceki devirlerde yaşamış alimler, Efendimiz [s.a.s]'in konumunu yüceltmek ve O'nu mülk kavramından –ki vezirlik, onunla ilgili bir kavramdır- tenzih etmek gâyesiyle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in Nebîimiz Muhammed (s.a.s.)'in veziri olduklarını ifade etmeseler de, hakikatte o ikisi, Rasulullah'ın veziri idiler. Hadisler ve rivayetler bunu göstermektedir.

462 *Ardımı.*

463 Tâhâ, 20/25-32.

464 Tâhâ, 20/36.

465 Hz. Süleyman'ın ilm-i ledün sahibi olan veziri. Hz. Süleyman'ın “*Sebe Melikesi'nin tahtını bana kim getirebilir?*” (Neml, 38) sorusuna cevaben “*Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm*” (Neml, 40) diyen zatın Âsaf b. Berhiya olduğu ifade edilmektedir. (ç.n.)

Hız. Ebubekir ve Hız. Ömer'in, Rasûlullah'ın (s.a.s.) veziri olduklarını Zeyd b. Ali⁴⁶⁶ b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib [v. 122/740] de ifade etmektedir. Nitekim taraftarları, Zeyd b. Ali'ye şöyle demiştir: "Eğer sana tabi olmamızı ve sana biat etmemizi istiyorsan Ebubekir ve Ömer'e lanet oku!"

O da cevaben şöyle demiştir:

"Allah'a yemin olsun ki dedemin iki vezirine asla lanet okumam."

Bunun üzerine onlar da Zeyd. b. Ali'yi terk ettiler ve onu desteklemeyi bıraktılar. Bu sebeple de "Ravâfız [Râfızîler]"⁴⁶⁷ diye isimlendirildiler.

Nûşirevân şöyle derdi:

"En dâhi hükümdar bile vezirden,
en iyi kılıç bile ciladan,
en asil at bile kırbaçtan,
en akıllı kadın bile kocadan müstağni değildir."

Yine şöyle denirdi:

"Allah, bir hükümdar için hayır dilediği zaman ona salih bir vezir ihsan eder⁴⁶⁸. Hükümdar unutursa bu vezir ona hatırlatır; hükümdar bir hayra niyet ederse ona yardım eder; hükümdar bir şerri murâd ederse ona engel⁴⁶⁹ olur."

Hükümdarların âdeten bir, iki yahut daha fazla vezir edindikleri ve onları aynı zamanda istihdam ettikleri de olmuştur. Ki bu, hatalı bir görüş, yanlış bir yönetimdir ve bunda devletin yok olmakla karşı karşıya kalma⁴⁷⁰ tehlikesi vardır. Çünkü iki kılıç bir kına dar gelir. Ve doğru bir şey (salâh) üzerindeki ellerin çok olması fesadı beraberinde getirir.

466 Zeyd b. Ali, Hız. Hüseyin'in torunu olup Zeydiyye mezhebinin imamıdır. (ç.n.)

467 Râfızîler, başlangıçta Zeyd b. Ali'den ayrılan ilk İmâmîler'e verilen bir isim olsa da daha sonra bütün Şiî fırkalar için verilen bir isim olmuştur. (ç.n.)

468 *Bahşeder*.

469 *Mâni*.

470 *Sona erme*.

[1.] FASIL

ASKER VE ORDU

Asker, hükümdarın kalkanı, otoritesinin temeli, kalbinin kuvveti, gözünün aydınlığı, emrinin sahibi⁴⁷¹, saltanatının dayanağı ve iktidarının sebebidir. Buna göre hükümdarın, onları seçerken özen göstermesi, onlara iyi bakması ve onlara ihsanda bulunması⁴⁷² gerekmektedir.

Denilmiştir ki hangi hükümdar askerine yardım ederse kendi otoritesine yardım [hizmet] etmiş olur. Hangi hükümdar da askerini yardımsız bırakırsa⁴⁷³ kendini yardımsız bırakmış⁴⁷⁴ olur.

Bütün görüşler şu hususta birleşmiştir ki,
Hükümdarın gücü asker ile,
Askerin gücü mal [para] ile,
Malın gücü raiyyet [halk] ile,
Raiyyetin gücü de adâlet ile olur.

Mal infak edilmeye en layık insanlar, hükümdarların düşmanlarıyla olan savaşta, kendi canlarından infakta bulunan [canlarını veren] kimse-lerdir.

Sıhab'ta geçtiğine göre Rasûlullah Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

*“En hayırlı arkadaş, sayısı dört tane olan,
en hayırlı seriyye⁴⁷⁵, sayısı dört yüz tane olan,
en hayırlı asker, sayısı dört bin olandır.*

*Asker sayısı on iki bine ulaştığında ise bu ordu asker sayısı az olduğu için
değil başka bir sebeple ancak yenilebilir.”*⁴⁷⁶

471 Tamamlayıcısı.

472 Nimetler vermesi.

473 Desteklemeyi terkederse.

474 Kendisini desteklemeyi terketmiş.

475 “*Serâyâ*” kelimesi seriyye kelimesinin çoğuludur ki ordunun bir parçası [düşman üzerine gönderilen küçük askeri birlik] anlamına gelmektedir.

476 Ebâ Dâvud, Cihâd, 89; Tirmizî, Siyer, 7; İbn Mâce, Cihad, 25.

Diğer bir rivayette ise şöyle buyurmuştur:

“*Sayısı on iki bine ulaşan asker, aralarında sağlam bir ittifak [sözleri bir] olduğu müddetçe asla yenilmez.*”⁴⁷⁷

[2.] FASIL

HÜKÜMDARIN, GECE VE GÜNDÜZ⁴⁷⁸ İSTİRAHAT ETTİĞİ YERLERİ GİZLİ TUTMASI

Dirayetli, ihtiyatlı bir yönetim ve siyâsetin temel şartlarından biri de hükümdarın hem gece hem de gündüz uyuduğu mekânın bilinir ve işaret edilebilir bir yer olmamasıdır. Çünkü hükümdarların canlarına, gaffet anlarında ve uyuklama⁴⁷⁹ vakitlerinde kastedilir.⁴⁸⁰

Denilmiştir ki Kıs râlar’ın hiçbirinin ne gece uyuduğu ne de gündüz kaylûle yaptığı⁴⁸¹ yerler asla bilinmezdi. Onlardan bir hükümdar için kırk yatak serilirdi. Fakat o, belki de kolunu yastık edinip⁴⁸² bilinmeyen, güvenli⁴⁸³ bir yerde uyurdu.

Ahlâku’l-mülûk kitabının yazarı⁴⁸⁴ şöyle demiştir:

Başka bir sebep olmasa bile hükümdarlarımızın sadece Nebi (s.a.s.)’ye uymak ve onun yolunda yürümek için, uyudukları mekânı her gören⁴⁸⁵ gözden ve her işiten kulaktan gizlemeleri gerekir. Zira Nebi (s.a.s.) Allah

477 Bu rivayet, rivayet dönemi eserlerinde ve tahrir kitaplarında geçmemektedir. (ç.n.)

478 *Mekil* [kaylûle ile aynı kökten gelmektedir] kelimesi öğlen vaktinde uyumak anlamına gelmektedir.

479 *Uyku*.

480 *Öldürülmek*.

481 *Uyuduğu*.

482 *Dirseğini minder yapıp*.

483 “*Me’mûne*” kelimesi “*emn*” kökünden türemiştir.

484 Müellif burada Câhız’ın “*Kitâbu’t-tâc fî ahlâki’l-mülûk*” adlı eserini kast ediyor olmalıdır. Nitekim Câhız’ın bu isimde bir eseri bulunmaktadır. (ç.n.)

485 *Bakan*.

(c.c.) katında hususi bir konuma sahip olmasına ve Allah tarafından korunmasına rağmen⁴⁸⁶ böyle yapmıştır.

Nitekim müşrikler, Rasûlullah (s.a.s.)'ın canına kastetmişlerdi⁴⁸⁷ ki, vahiy O'na müşriklerin bu planını haber verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.) de Hz. Ali'yi yatağına yatırdı ve kendisi (s.a.s.) başka gizli⁴⁸⁸ bir mekânda uyudu. Müşrikler O'nun yatağına hücum ettiklerinde yataktan Hz. Ali çıktı ve müşrikler eli boş, gerisin geri döndüler.

Bunda [Rasûlullah'ın, yatağına Hz. Ali'yi yatırmasında], zikredilenlere [hükümdarların uyudukları mekânı gizli tutmaları gerektiğine] en büyük ve en açık işaret vardır.

Hükümdarların canları o kadar azîz ve kıymetlidir⁴⁸⁹ ki hem yeşil⁴⁹⁰, verimli topraklarda hem de kurak çöllerde⁴⁹¹ yaşayan bütün kimselerin canlarına denktir. Hükümdarların canlarını korumak için ihtiyatlı olunması gerekenden daha önemli ne olabilir ki? Ve hangi siyâset, hükümdarın canını korumak, onun için tetikte olmak⁴⁹² ve [canına zarar gelmemesi için her türlü] kötü ihtimali göz önünde bulundurarak elden gelen her şeyi yapmaktan daha mühim olabilir ki?

'Acemler şöyle derdi:

"Hükümdarın uyuduğu yeri, yakın adamları ve hükümdarın muvaffakiyetini isteyenler dışında hiç kimsenin bilmemesi gerekir. Bunlar dışındakilere gelince, onlardan sakınmak ve onlara güvenmemek, basiretli olma açısından en uygun, devletin selameti için en sağlam ve [doğru] siyâset açısından en ihtiyatlı yoldur."

Büyük "siyâset" kelimesiyle bu kitap tamamlanmış olsun.⁴⁹³

486 *Muhâfaza edilen.*

487 *Öldürmeye niyetlenmişlerdi.*

488 *Bilinmeyen.*

489 *Değerli.*

490 *"Ezallet" fiili gölgelendirmek anlamına gelmektedir.*

491 *"Ekallet" fiili yükseltmek anlamına gelmektedir.*

492 *Üzerine titremek.*

493 Bir önceki cümlede müellif, mevzuyu siyâset kelimesini zikrederek bitirdi, onu ifade etmek istiyor. (ç.n.)

Bu kitabın yazarı fakir kul ve âciz hizmetkâr der ki:

Bu kitap, hâkimiyeti [yücelik tacı] kutup yıldızını⁴⁹⁴ kaplayan, asaletin⁴⁹⁵ dayanağı, efendilerin⁴⁹⁶ göz bebeği olan Hükümdar el-Melikü'l-Eşref Kan-su Ebu'n-Nasr'ın devletinde tamamlanmıştır. Onun ebedi hükümrânlığının gölgesindeki saâdeti, faydası ve hâkimiyeti artarak daim olsun!

Hamd, kudreti yüce Allah'a mahsustur.

Yine Nebîmiz Muhammed (s.a.s.)'e salât u selam olsun!

Allah'ım! İsmi yüceltmesi için sultanı desteklediğin gibi ona ebedi hayatı da bahşet! İnsanların faydasına olan şeyleri nizama sokması için sultanın kalbini nurlandırdığın gibi ömrünü de bereketli eyle!

Allah âmin diyenlerin de ömrünü bereketli eylesin!

Zira bu dua bütün insanlar içindir.

494 “*Ferkad*”, kutup yıldızı diye isimlendirilen yıldızdır.

495 Cömertliğin ve şerefın.

496 Efendiliğin.

DİZİN

A

Abdullah b. Mesud 66
Abdullah b. Tâhir 21, 81
Abdûlmelik b. Mervan 76, 91
Abdûlmelik b. Nûh 91
Ahbaru'l-vüzerâ 69
Ahlâku'l-mülûk 106
Ahmed b. Hasib 95
Allah 18, 23, 24, 35, 36, 37, 57, 58,
59, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 69, 73,
75, 86, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 97,
98, 102, 103, 104, 106, 108
Amr b. Leys 99, 100
Amr b. Saïd 91
Amr b. 'Ubeyd 86
Aristoteles 38, 86
Âsaf b. Berhîya 103

B

Bekr b. Abdülaziz 77
Büyük İskender 76
Büzürce-mihr 86

C-Ç

Ca'fer b. Yahya 101

E

Ebrevîz 79
Ebû Ali 68, 69, 72
Ebubekir 103, 104
Ebu'l-Abbâs es-Seffâh 68
Ebu'l-Feth el-Büstî 97
Ebû Müslim 76, 91
Ebu'n-Nasr Kansu 36, 58
Ebü'l-Hasan 27, 100
el-Fazl b. Sehl 69
el-Hakem b. Nevfel 82
el-Melikü'l-Eşref Kansu Ebu'n-Nasr
108
Emeviler 20, 77

Emîr Nâsirüddîn Ebû Mansur Sebük
Tegin 97
Erdeşîr 78

F

Fırat 27, 49, 60
Firavun 63

H

Haccâc 84
Halîfe 99
Haremeyn 43, 45, 58
Hârun er-Reşîd 62, 69, 77, 79
Hârun Reşîd 101
Hasan-ı Basrî 102
Hâssa 37
Hilâfet 79
Hulefâ-i Râşidîn 23, 26, 37, 75
Huzeyfe b. Yemân 66
Hz. Ali 20, 50, 97, 107
Hz. Ömer 97, 101, 103, 104

K

Kâbus b. Veşmgîr 80
Kayser 58
Kisrâ 58
Kral Daryus 76

M

Mansûr 22, 79, 86, 91
Melike Belkıs 102
Me'mûn 21, 22, 23, 69, 77, 80, 90, 96
Mesrûr 101
Muâviye 67, 76, 83, 97
Muhammed 22, 23, 25, 27, 28, 40, 41,
42, 43, 44, 45, 49, 51, 53, 57, 69,
75, 77, 79, 100, 103, 108
Muntasır 95
Murâbıtlar 95
Murat 91
Mûsa 63

Müberred 95
 Mühelleb b. Ebî Sufre 77
 Mütevekkil 21, 80

N

Nasr b. Ahmed 68, 69
 Nişâbur 100
 Nûşirevân 37, 70, 78, 81, 82, 86, 104

O-Ö

Osman b. Affan 66

R

Rasûl 63
 Ravâfız [Râfızîler] 104
 Rum 67, 83, 96
 Rusâfe 96

S-Ş

Sabur Zü'l-Ektâf 83
 Sâ mânî 68, 70
 San'ânî 68, 72
 Sebir 57
 Sîhah 105

Siyâset 17, 20, 23, 27, 37, 38, 50, 51,
 59, 82, 84, 85
 Sultân 60
 Şebîb b. Şebbe 75
 Şîreveyh 79

T

Tuhfetü'l-memlûk 28, 36, 59

U-Ü

Uhud 57

V

Velîd 76, 82
 Velîd b. Abdülmelik b. Mervân 82

Y

Yahya b. Muâz 63
 Yezid b. el-Mühelleb 77
 Yezid b. Şecere 67

Z

Ziyad b. Ebîhi 77

TUHFETÜ'L-MEMLÛK VE UMDETÜ'L-MÛLÛK

SİYÂSETNÂME

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, No. 3465